

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Horváth Iván, Kovács János Mátyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos.
Olvasószerkesztő: Barabás András.

»a szeretet fontosabb, nagyobb, mint az igazság«
SOMOGYI GYŐZŐ

»a birodalmi hatalom gyakran toleráns«
MICHAEL WALZER

*»Ezt az igen szép változatot a költő vagy 17–18 évvel
a halála után írta«*
HORVÁTH IVÁN

Mcmxciv November

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

LATINOVITS ZOLTÁN Axel Kielland *Az ember, aki nemet mond* című darabjában (1962)

MCMXCIV NOVEMBER

HATODIK ÉVFOLYAM TIZENEGYEDIK SZÁM

Ezredvégi beszélgetés **Somogyi Győző** festőművésszel 3

Michael Walzer Másság és politika 9

Robert Stauffer A lépcső nélküli társadalomház 15

Orbán Ottó *New York* nagykávéház 19

Kőrösi Zoltán Aranykávéfüst 21

Zygmunt Mikulski Versek 28

Orbán János Dénes Lapszélversek 32

Regina Ezera Gyertya 35

Horváth Iván Szöveg 42

Báthori Csaba Babits-variációk 48

Szigethy Gábor Somló István levelei Latinovits Zoltánhoz (1961–66) 54

Váli Dezső Szüts Miklós emblémái elé 62

E számunkat SZÜTS MIKLÓS emblémáival és archív színházi fotókkal (LATINOVITS ZOLTÁN és SOMLÓ ISTVÁN képeivel) illusztráltuk.

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. FELELŐS SZERKESZTŐ: BOJTÁR ENDRE.

ALAPÍTÓ SZERKESZTŐK: HERNER JÁNOS, TÖRÖK ANDRÁS.

GAZDASÁGI VEZETŐ: KEMÉNY MÁRIA. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA.

MŰVÉSZETI SZERKESZTŐ: KOPPÁNY SIMON.

LEVÉLCÍM: 1135 BUDAPEST, VÁG UTCA 13.

ÚJ TELEFON ÉS FAX: 140-9950

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: 1037 BUDAPEST SZÉPVÖLGYI ÚT 35. TELEFON: 118-4326. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐFIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT.

KÉSZÜLT. GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: HVG PRESS. SZEDTE: KOC SIS JÁNOS. NYOMTA A KÖZLÖNYIGAZGATÓSÁG NYOMDÁJA LAJOSMIZSÉN. FELELŐS VEZETŐ: BURJÁN NORBERT.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT Mennyiségben kaphatók a kiadóban.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY.

MÁSODIKOS... KÖZÉPISKOLÁSOK!

A Soros Alapítvány pályázati lehetőséget hirdet amerikai és angol ösztöndíjakra az 1995-96-os tanévre. Az ösztöndíj öt hónapos és egy éves időtartamú lehet, melyet teljes mértékben az Alapítvány finanszíroz.

A pályázatokat kizárólag az ebben a tanévben másodikos középiskolásoktól fogadjuk el, akik megfelelnek az alábbi feltételeknek:

KÖZÉPFOKÚ SZINTŰ ANGOL NYELVTUDÁS

(nyelvvizsga nem kötelező)

HÁRMASNÁL NINCS ROSSZABB OSZTÁLYZAT A BIZONYÍTVÁNYBAN

NYITOTT, JÓL KOMMUNIKÁLÓ SZEMÉLYISÉG

Kérjük azokat, akik 2 hónapnál hosszabb időt töltöttek angol nyelvterületen, vagy bárhol angol iskolába jártak, valamint akik iskolai szervezésben 1 hónapnál hosszabb időt töltöttek angol nyelvterületen, ne pályázzanak!

A pályázat beadási határideje: 1994. november 10.

Részletes információ és pályázati kérdőív levélben igényelhető saját névvel, címmel ellátott, felbélyegzett válaszborítékkal, az alábbi címen:

DIÁK ÖSZTÖNDÍJ PROGRAM
SOROS ALAPÍTVÁNY

Ezredvégi beszélgetés

Somogyi Győző festőművésszel

HOGY TELT A GYEREKKOROD? MIKOR ÉS MILYEN KAPCSOLATBA KERÜLTÉL A KATOLIKUS PAPSÁGGAL?

– Nem gyermekkoromban kerültem a papnevelő intézetbe. Mint teológus, a húszas éveimet a Budapesti Szemináriumban töltöttem. A gyermekkorom az a „nyolcház” nevű vasutasházakban telt el a Keleti pályaudvarnál. '42-es születésű vagyok, tehát '60-ban érettségiztem, utána rövid nyomdászkodás és segédmunkáskodás után mentem el teológusnak. Ami sokak számára a Beatles-együttest, bizonyos ultrabalos forradalmiságot jelent, az számomra a tolista teológiával való ismerkedést, és egy csodálatos világot, a szemináriumnak a belső világát jelentette.

– *DE HÁT HOGY MEGY VALAKI SEMINARISTÁNAK? GYEREKKORODBAN MILYEN HATÁSOK ÉRTEK, AMELYEK EFELE IRÁNYÍTOTTAK?*

– Erre a legnehezebb válaszolni. Valószínű, hogy minden papot (én hét évig működtem mint katolikus pap) már milliószor megkérdezték, hogy miért ment papnak. Én erre sohasem tudtam normális választ adni. És ahogy az idő egyre múlik, egyre kevésbé tudok. Én most már tizenöt éve szolgálaton kívüli vagyok, s teológusi és papi működésemre bizonyos távlatlaltól, kívülről nézek vissza. De tudom, hogy ezen kívül kerülni nem lehet. A katolikus felfogás szerint a papság eltörölhetetlen bélyeget jelent az embernek, és még ha az ember bűnös is, sőt esetleg a hitét is megtagadja, akkor is érvényes, és végigkíséri az egész életében. Az talán köztudott, hogy még a hitetlen, bűnös papnak a feloldozása is érvényes, legalábbis vérszesetben; voltak is példák a történelemben, hogy ateista, sőt párttag papok is elvégezték e kötelességüket. Mondjuk ez egy olyan dolog, amit nem az ember dönt el, nem az ember választ; valószínű, hogy a Jóisten taszítja oda. S azóta azt látom, hogy ez minden életútra így áll. Amiről az ember azt hiszi, hogy választotta, vagy valamit ezért, meg ezért döntött így, annak még tízmillió oka van, és ezek közül csak nagyon keveset ismer. Így hát ilyen kiterő választ tudok adni.

– *DE ARRA BIZTOSAN TUDSZ „NORMÁLIS” VÁLASZT ADNI, HOGY MIÉRT HAGYTAZ OTT A PAPSÁGOT?*

– Hát erre még kevésbé. Lehet, hogy a külső okok döntöttek. Nem én hagytam ott, hanem engem kidobtak. Abban az időben az Egyházügyi Hivatal, ami az Államvédelmi Hatóságnak egy alosztálya volt, az uralta az egyházakat. Volt egy ifjúsági csoport abban az egyházközségben, ahol én működtem (ma már természetes dolog, ha egy templomba fiatalok járnak, s ott esténként vitatkoznak és Bibli-

át olvasnak), akkor ez szigorúan tilos volt, és emiatt engem, tulajdonképpen elég emberséges módon – mert hiszen sok papot ezért lecsuktak – betegszabadságra küldtek, és úgy maradtam. Tehát én ezt nem önként választottam, később azonban úgy láttam, hogy ebben is a Jóisten kezd volt, a gondviselés ezen a módon taszított engem az igazán nekem való hivatás mezejére, vagyis a művészkedésre.

– *HOGYAN LETTÉL SEGÉDMUNKÁS A TEJIPARI VÁLLALATNÁL?*

– Én akkor hatodéves papnövendék voltam, és mivel a papság előtt nyomdászkoztam, kezdettől fogva úgy gondoltam, hogy nem „normális” pap leszek, hanem úgynevezett „munkáspap”. Napközben mint fizikai munkás fogok dolgozni mindenféle üzemekben, és csak esténként vagy hétvégén fogok paposkodni, és a megélhetésemre valót a munkámmal keresem meg. Papi fizetést ez okból nem is fogadtam el. Azt mondtam, hogy mivel úgyis dolgozom mint tejipari rakodó, abból bőségesen megélek, s az úgynevezett papi fizetést bedobtam a perselybe. Nagyon kevés kis pénz volt az. Dolgoztam még mint lovász a Tattersallban. Mindig fizikai munkakörben. Külön élvezet volt, amikor a személyzeti osztályon bejelentkeztem, és megnézték a személyi igazolványomat: teológiai doktorátus. Akkor leültettek, és azt mondták, hogy várjak, és mentek, hogy valakit felhívjanak telefonon, valószínűleg nem az elmeosztályt, inkább a belügynek valamelyik illetékes osztályát, hogy ez itt vajon valami ügynök vagy felforgató vagy elmebeteg-e. Ezután felvettek fizikai állományba.

– *NAGY VÁLASZTÁS VOLT AZ ÉLETEDBEN, MIKOR SÁLFÖLDRE KÖLTÖZTÉL?*

– Hogy nagy volt, az lehet, de nem volt választás. Salföldön a parasztházat nyaralónak vettük már tizenöt évvel ezelőtt, többen együtt. Egy darabig nyaraltunk ott, a gyerekek születtek, növekedtek, mikor egyszer, '80-ban kimentünk a feleségemmel Görögországba, s ott eltöltöttünk a görög szigeteken egy hónapot. Csacsikat, kecskéket láttam, egy élő paraszti világot, ami akkor már Magyarországon a termelészövetkezet, nagyüzem stb. miatt nem létezett. Hazajöve rádöbbenem, hogy ez ugyanaz a vidék, mint a görög szigetek. Ugyanazok a fehér házfalak, ugyanazok a kopár kőfalak. Akkor először libákat kezdtünk el tartani. Télen még feljöttünk Pestre, és a libákat rábíztuk a szomszédokra. Utána kaptam egy kecskét ajándékba, néhány rackajuhot, egy csacsit, és végül a csacsi eldöntötte a dolgot. Őt már nem lehetett otthagyni télire, és akkor ott maradtam. Az életünket akkor már ehhez a csacsihoz meg a kecskéhez igazítottuk, azóta már több csacsi van, lovak vannak, több mint harminc birka, kutyák, macskák, nem is tudom összeszámolni már, hogy hányan vagyunk.

A beszélgetést Kövecses Zoltán vezette 1993 novemberében, a Merlin Színházban tartott 2000-estén.

- *TEHÁT AZ, HOGY LEMENTETEK SALFÖLDRE, AZ NEM FOGHATÓ FÖL PESTRŐL VALÓ MENEKÜLÉSNEK?*

- Menekülésnek semmiképpen, talán inkább diadalmenetnek. Egyrészt én nagyon szerettem Pesten lakni, másrészt a választás csak később lett tudatos, amikor felismerem a falusi életnek az értékeit és hihetetlen tartalmasságát. Évekig csak nyaraltunk ott, csak lakóhelynek, támaszpontnak használtuk azt a falusi házat, most viszont már nyolc éve nem is fűrdtünk talán a Balatonban. Három kilométer, de nem megyünk le, mert annyira tartalmas az élet ott fenn a faluban, hogy nem vonz a Balaton-part. Ugyanígy van a pesti élettel is. Azt hiszem, nagyon nagy társadalmi életet éltem Pesten, nagyon sok barátom van, és azt nagyon bánom, hogy elszakadtam tőlük, ám olyan hihetetlenül izgalmas ott az élet, hogy csak kapkodom a fejemet.

- *FELVILLANTANÁL VALAMIT ABBÓL, AMI ILYEN IZGALMASSÁ TESZI?*

- Hát ez nagyon nehéz. Olyan ez, hogy aki nem kóstolta mondjuk a vörösbort, annak mesélni róla marhaság, aki meg kóstolta, annak fölösleges. Azért nehéz, mert a városi ember lemegy vidékre, vagy pedig nyaral ott, s akkor annak a világnak a szebbnek gondolt felszínével találkozik, s ha mondjuk megered a jégeső, akkor beszáll a vonatba és hazamegy. És akkor nem sikerült a nyaralás. Pedig akkor kezdődik az érdekesség, amikor jégeső jön például. Most leszakadt a múlt szombat a hó, iszonyat volt: térdig a sárban, a trágyában, az állatokat húzni, vonni, szénát, szalmát behozni; szinte reménytelen helyzet, közben hideg van, közben megkölykezett a kutya, s a kölykök ott vinnyognak. Ezek az úgynevezett nehézségek, ez maga az élet. Az élet a maga nagy biológiai burjánzásával, ahogy szüntelenül történik valami. A falevelek hol kinőnek, hol leesnek, hol már megint érik valami, s folyton loholni kell utána. Ehhez képest a városi értelmiségi lét, amiben életem nagy részét eltöltöttem, csak vegetálásnak tűnik most. Most ezzel vagyok nyakig.

- *VÉGÜL IS MI EBBEN A NAGY VONZERŐ? MEGÉRINTHET MÁST IS?*

- Nekem segít az, hogy hál' istennek eltöltöttem hat évet a szemináriumban, a teológián, ahol egy másik, ma már nem ismert életformát, a szerzetesit, úgy-ahogy megismertem. A szeminárium nem igazi kolostor, de annak a mintáit próbálja követni. Falun az első nagy, alapvető élményem az, hogy van tér. Ezt fizikailag értem, ahogyan az ember nem a lakásába van bezárva. A falusi ember számára az udvar szervesen hozzátartozik a lakásához, hiszen ha mi kimegyünk a mellékhelyiségbe, akkor át kell menni az udvaron, közben esik az eső, süt a nap, fúj a szél, átesünk a kutyán, macskán stb., de a falu utcái, a szomszéd kertek, azok is mind a lakásunkhoz tartoznak, sőt az egész határ. Én körülbelül ötven kilométeres körzetben élek, mindennap. Nemcsak hogy belátom azt az egész tájat, hanem a lovak elbolyonganak, a birkák után néha három-négy kilométert megyek, a tizedik faluban is szinte mindenkit ismerek, s mindenhez van valami közöm, a bokrokhoz, fákhoz, állatokhoz. Így roppant módon kitágul a tér, az ember mozgathat, továbbá van tér kitérni a másik, kellemetlen embertársam elől. Van tér kiélni a mániáimat. Nagyon sok értékes ember eltorzul a városban a tér szűke miatt. Részben a fizikai tér miatt, hogy nem tud barkácsolni, nem tudja megérinteni a maga otthonát úgy, ahogy ő képes volna rá. Más-

rész meg a szellemi tér miatt. Itt a faluban mindent tud mindenki mindenkiről. A városban iszonyatos elképzelné például, hogy nem tudsz megmosakodni úgy, hogy ne lásd. Kezdetben mi is próbáltunk elbújni, de nem lehet, úgyis mindent tudnak. Öt percen belül körbejár a pletyka. És lassan rájön az ember, hogy ennek kicsoda óriási előnye van. Egy ilyen nagy térben ugyanis megfordulnak a dolgok, visszakérik, és végső soron úgy érzem, ez egy hatalmas nyereség. Benne vagyunk egy társadalomban, s mégis van az embernek egy saját szűkebb territórium, ahova vissza tud vonulni, ahol kiéli magát. Talán nem véletlen, hogy falun elég ritka a depresszió és az elmebaj különféle fajtái. Ezt valahogy ott feldolgozza a falu.

- *DE AZ ALKOHOLIZMUS ELÉG NAGY.*

- Hát az igen. De ott valahogy az sem olyan csúnya. Borvidéken lakom, szinte mindenki iszik, mint a gödény (én már nem iszom, volt ugyan két év, amikor elég sokat fogyasztottam, mert ott hozzátartozik az élethez, de rájöttem, hogy ezt én nem engedhetem meg magamnak, ha festeni is akarok, nemcsak boldogan élni). De hát az más, hogy minden ház alatt pince van, ott van a saját bora a gazdának, s fent a szőlőhegyen is mindenkinek van szőlője, ott is van egy pince, s a gazda általában mindennap fölbalag, megnézi a bort, kóstolgatja, minden arra menőt behív, a poharat nem mossák ki, hanem csak úgy kilötykölök egy kis borral, és ebből iszik száz éve mindenki. Ott esetleg berúgni, és utána dalolva vagy tántorogva, de mégis hazajönni, be a faluba, az egészen más dolog. Aki olvasta a Hamvas Bélától *A bor filozófiáját*, az tudja, hogy mire próbálok célozni. Tehát ez nem úgy alkoholizmus. Amilyen alkoholhalálok ott estek, annak a tsz-szervezés és a kommunizmus túlkapásai voltak az okai, nem a bor.

- *VÁLASZODBAN ÖSSZEHOZTAD NEKÜNK A TEOLÓGIÁT, A VALLÁST, A KERESZTÉNYSÉGET ÉS A MAGYAR FALUT. MEGGYŐZŐDÉSEM, HOGY TE, AMIKOR A CSA-CSIN LOVAGOLSZ IDE, MEG ODA, AKKOR EGY PASZTORÁLIS, IDILLIKUS BIBLIAI JELENETBE KÉPZELED MAGAD.*

- Az igaz, hogy ha Pesten vagyok, mindenhova odaképelem, hogy most mit csinálna itt a csacsi, mondjuk az Oktogonon. Igaz, hogy én mindig is egy ilyen játékvilágban éltem. Persze, képelem magam néha huszárnak, néha parasztnak, mert valójában azért nem vagyok az, én egy értelmiségi festő vagyok. Mondják is, hogy műparaszt, álparaszt, teljes joggal, de hát a festés maga is játék. Ezt úgy értem, hogy egy ilyen szemüveges alak vagyok, messziről kilógok a rendes Balaton-felvidéki nép közül, és hát meg sem próbálok hasonlítani. Növeszthetnék bajuszt, de hát akkor az is lerfna rólam. Nem tudom elkülöníteni életemnek a komoly részét, hogy na, most ez szigorúan komolyan „az” élet, és onnantól meg játék. Szabadidő és munka egybefolyanak.

- *BESZÉLJÜNK HÁT A FESTÉSRŐL. MIÉRT TÉRTÉL ÁT A GRAFIKÁRÓL A SZÍNES FESTÉSZETRE?*

- Most utólag visszagondolva úgy látom, hogy amikor fekete grafikákat csináltam, akkor azt hittem, hogy az emberiséget szembebesíteni kell önmagával, mintegy tükröt tartani elébe, tehát megmutatni, hogy milyen, s akkor ő ettől megdöbbenvén megtér és megjavul. Azt hiszem, hogy ez részben filozófusi, részben papi kártétel az emberben, de talán minden művészen van ilyen. A nyolcvanas évektől

kezdve körülbelül úgy érzem, hogy az emberiségen az nem segít, hogy ha az orrát a saját piszkába beleverjük, és mintegy rádöbentjük arra, hogy lám mit műveltél, hogy nézel ki. Az ember ma sokkal mélyebben elesett állapotban van annál, mint hogy belerújunk és rákiáltunk. Szeretettel kell szólni hozzá, s a boldogságot és a szépséget kell megmutatni, hogy kedve legyen élni. És erre csak a keresztény értelemben vett festészet képes. Azaz a színek. Magát a mennyországot kell megmutatni és felvillantani, hogy az embernek egyáltalán legyen kedve élni. Más dolog az, hogy én magam sokkal boldogabb vagyok, amióta festek (noha nagyon boldog voltam a fekete-fehérekkel is, most is szeretem és vállalom őket), de úgy gondolom, hogy a szín az mégiscsak valami többlet. Szóval a festmény a mennyországra nyíló ablak, azt hiszem. Csontváryról mondják, hogy amikor kitört az első világháború, írt egy levelet a királynak, hogy állítsák ki a festményeit az Iparcsarnokban, és vezessék el a frontra induló katonákat előtte, és azok ott úgy fel fognak lelkesedni, hogy biztosan győznek. Hát én is ezt képelem a festményeimről.

Persze van ennek másik oldala is: én nagyon sok emberben kimondottan gyűlöletet vagy undort érzek a festményeim iránt. Van, aki eperohamot kap a festményeimtől. Tehát ez nem ilyen egyszerű dolog. Némelyeket tényleg boldogít, másokat viszont megvadít. Mindenesetre közömbösséget, azt nem nagyon tapasztaltam, tehát vagy szeretik, vagy gyűlölik a képeimet, valamit kiváltak, ez kétségtelen. Még a grafikáimmal kapcsolatban kérdezték, kikre hasonlítanak azok a „deformált alakok”? Pedig azokra én hasonlítok elsősorban. Mert én nem deformált alakoknak szántam őket, hanem általam nagyon szeretett embertársaimnak. Sokszor kérdezték, miért van ilyen nagy fejük, vagy miért olyan rondák az emberek, akiket rajzolok? Erre én azt szoktam válaszolni, hogy van Önnek tükre otthon? Ha van, akkor nézzen bele, és utána ismét tegye fel a kérdést. Nyilvánvalóan önmagunkat mindig szebbnek látjuk, mint amilyenek vagyunk, de az ember így szeretetreméltó. A bírcsókjaival, a ráncaival és a kis botladozó életével.

– VAN A KÖNYVEDBEN EGY RÖVID FEJEZET, AMELYNEK KÉRDÉSE: „HOGYAN KÖZVETÍTHETI A MŰVÉSZET AZ EVANGÉLIUMOT?” A VÁLASZ: „NÉGYFÉLE LEHETŐSÉG VAN. AZ ELSŐ: KÖVETNI AZ EGYHÁZAT. KÖZÉPKORI MÓDON, A BOMLÁSRÓL TUDOMÁST SEM VÉVE. A MODERN VALLÁSOS MŰVÉSZET ÚGY TESZ, MINTHA A KERESZTÉNY VALLÁS ÉS MODERN SZELLEM KÖZÖTT TÖKÉLETES HARMÓNIA VOLNA. CSINÁLJA A MODERN Szentképeket, szobrokat, templomokat. Ezzel egyrészt becsapja magát és a közönségét, másrészt homokra épít, és semmi jelentőséget nem hoz létre. Eltolódik a giccs felé. Második lehetőség: követni a kort. EVANGÉLIUMI SZÁNDÉK + MODERN FORMANYELV. MEGPRÓBÁL A VÁLSÁGGAL SZEMBENÉZNI, AZT ELFOGADNI, SŐT SÜRGETNI. BECSÜLETES KÖTÉLTÁNC, VALLÁSOS AVANTGÁRD. ERKÖLCSI ÍTÉLETALKOTÁS. ELTOLÓDIK A MORÁL, A FILOZÓFIA FELÉ. HARMADIK LEHETŐSÉG: KÖVETNI A SZÉPET. NEM KONKRÉT, NEM MEGFOGHATÓ. AZ ESZTÉTIKUM TALAJ-ELŐKÉSZÍTŐ EREJÉRE BÍZNI. NEGYEDIK LEHETŐSÉG: MŰVÉSZI ÉLETFORMA, MINT AZ ANYAGIAS, FOGYASZTÓI ÉLET ELLENPÁRJA. EZ ÚGY LEHET ELŐKÉSZÍTŐJE EGY ÚJ KERESZTÉNY KULTÚRÁNAK, MINT A KORÁN VAGY A ZSIDÓSÁG AZ EVANGÉLIUMNAK. SZABADSÁG, KRE-

ATIVITÁS, FÜGGETLENSÉG AZ ÁLLAMI KULTÚRÁKTÓL, DIVATTÓL. NYITOTTSÁG FÖLFELÉ.” HOGY FÜGG ÖSSZE MINDEZ A LEKÖLTÖZÉSEDELL, A TE FESTÉSZETEDDEL?

– Az tény, hogy ma nemcsak a kereszténység, hanem általában a vallás nagyon nehéz helyzetbe került, hiszen egy ateista technikai civilizáció uralma van a földön, és ez olyan helyzetbe hozza a vallást, hogy szinte csak hülye tud lenni. Szóval akárhogy igyekszik, akár alkalmazkodni próbál, akár valami fundamentális ellenállást választ, mindenképpen a korunk uralkodó értékrendje szerint hülyeséget csinál, és nevetségessé válik. Ezt a pap is, a művész is a saját bőrén érzi állandóan. Az értelmiség, vagyis a gondolkodó ember pedig azt látja, hogy a papok itt szerencsétlenkednek valamit, és valami giccseset vagy cikiset mondanak és csinálnak; de hát korunkban az ördög valahogy a partiban jobban áll pillanatnyilag. Ez nem azt jelenti, hogy meg fogja nyerni a meccset, de pillanatnyilag neki áll a zászló. És itt aki ezt átlátja és a Jóistennek drukkol, az néha kapkod, néha keresi a formákat: hát így vagyok ezzel én is.

Itt van, mondjuk, az a ma világszerte elismert alapelv, hogy a vallás magánügy. Ez már önmagában is képes a vallást teljesen lehetetlenné tenni, hiszen ha valamit csak közösségekben lehet művelni, az éppen a vallás. Vagy például ma a kommunizmus elmúltával nálunk, a műveltebb világban látszólag vallásszabadság van. Minden sarkon egy új vallást szabad alapítani. Igen, de mindez magánhobbivá van minősítve, államjogilag is, filozófiailag is, sőt természetkezertileg is, és ezáltal a vallás tényleg csak olyan szinten tud megnyilvánulni, mint egy új termék a sok közül, amit lehet választani. Ahogy van, aki nem hamburgert eszik, úgy lehet valaki katolikus, azt is szabad, de csak olyan szinten. Ha már teljes keresztény életet próbál valaki élni, az szigorúan tilos, és sokkal keményebben üldöztetik és akadályoztatik meg, mint a kommunizmusban. S mindez azért van így, mert ma szinte nincs ember, főleg hatvan év alatt, aki élő vallásos világgal találkozott volna. Én is inkább csak a teológiai tanulmányaimban; bár vettem részt búcsújárásban, ahol a sárban az arcukra borultak az emberek, és úgy énekeltek, miközben angyalok röpöködtek a levegőben, és láttam élő szerzetesi közösségeket is, igaz, hogy csak felvillanni. Mondják, hogy aki például ma végigcsinálja a csíksomlyói búcsújárást, ahogy a gyalog érkező csángók egész éjjel ott virrasztanak, az valamilyen fogalmat alkothat arról, hogy mire gondolok. Egész más az, mint amikor ember azt mondja, hogy ja, igen, megyek a misére. Fölveszi a télikabátját, elmegy a templomba, és aztán hazamegy, bekapcsolja a tévét. Mert mi az életünket mindenesetül egy ateista, legalábbis Istenről nem tudó világban éljük le, ahol Isten ki van iktatva a vallás egész értékrendjével együtt, s más világ nincs. Sőt talán még a kólostorokban sincs, hiszen ma a szerzetesnek autója van, és ott is működik a video.

– DE EZ A HELYZET OLYAN ORSZÁGOKBAN IS, AHOLO NEM VOLT SOHA KOMMUNIZMUS.

– Sőt a kommunizmus tulajdonképpen megerősítette a vallást. Nézzük meg, hogy Európában csak a keleti térfélen, illetve elmaradt perifériákon, Írországban, Dél-Itáliában, Portugáliában tapasztalunk erősen élő vallásosságot. Ahol a jóléti demokrácia erős, ott a vallás szinte lehetetlenné vált. A kommunizmus a maga durva üldözésével inkább jót tett. Mindenki érti, hogy mire gondolok. Ott az ördög leplezetlenebbül nyilvánul meg, hisz' mikor az ávós

pofoz és csontot tör, világos, miről van szó, de amikor egy valóban jó terméket, vagy egy csillogó autót lehet részletre megvenni, ott nem olyan egyszerű fölsimerni a sátánt. És a hatás sokkal gyökeresebb.

– AZT MONDTAD, SAJNÁLATOS DOLOG, HOGY A VALLÁS MA MAGÁNÜGGYÉ VÁLT, VAGY MAGÁNÜGGYKÉNT KEZELJÜK, ÉS EZZEL, HA NEM IS TELJESEN EXPLICITEN, DE VALAMI OLYASMIT MONDTÁL, MINTHA ÁLLAMI ÜGYKÉNT KELLENE KEZELNI. LEHET, HOGY NEM ÍGY VAN, DE ÉN ÍGY ÉRTETTEM, AMIT MONDTÁL, ÉS EZ AZÉRT ÉRDEKES, MERT PÉLDÁUL AZ AMERIKAI MINDENT MEGTETTEK PÁR SZÁZ ÉVVEL EZELŐTT, HOGY EZ A KETTŐ MÉG VÉLETLENÜL SE LEGYEN ÖSSZEKEVERVE, HOGY ÁLLAM ÉS VALLÁS KÉT ABSZOLÚT KÜLÖN TARTOMÁNYA LEGYEN AZ EMBERI ÉLETNEK. HOGYAN LÁTOD TE EZT?

– A vallás semmiképpen sem állami ügy, nem, én a közösségre gondolok. Arra, hogy a társadalom, az emberek közössége a vallást csak együtt tudják csinálni. Tudom én, hogy vannak csodálatos keresztény közösségek ma is. Ugyanúgy vannak természetesen nemcsak keresztény, hanem zsidó közösségek, valószínűleg moszlim közösségek is, akik ma is megpróbálják közösséggileg megélni a vallást, annak minden gyümölcseivel együtt. Ez örvedetes tény, és ez ad reményt, hogy nincs még vége a világnak. De persze még ők is kénytelenek a technikai civilizáció keretei és díszletei között élni, kezdve attól, hogy konfekcióruhát kénytelenek venni, kénytelenek tévét járattatni otthon, s ha ezt megállják is, és esetleg tévéjük vagy autójuk sincs, akkor sem tudnak kimenekülni ebből a világból, s nem tudják megteremteni a természettel való együttélést, ami pedig a vallásos élet előfeltétele.

– BOCSÁSS MEG, HOGY KÖZBEVÁGOK, TE ENNEK A GONDOLATMENETNEK A SZERVES FOLYTATÁSAKÉNT NEM TARTASZ WC-T A HÁZBAN?

– Nem. Inkább zöld megfontolásból; meg a tapasztalatból, hiszen csatornázás nincs a faluban. A vizet bevezették, és az angol WC egy pisilésre tíz liter vizet zúdít bele a talajba, így az egész elnitratósodásnak meg a vízszennyeződésnek a fő oka az angol WC és a modern higiéniai kultúra. Azt persze nem merném kijelenteni, hogy keresztény ember csak pottyantós WC-t használhat, mert akkor nyilván megpróbálnék szerzetesrendet alapítani és szabályokat felállítani. De az biztos, hogy a magánügynek nem az állami ügy az ellentettje, tehát nem egy államvallás, ahogy azt például Iránban megpróbálják; ez a kereszténységnek semmiképpen sem járható út. Európa egyik csodája az, ahogy a vallást a középkorban is elválasztották az államtól. Létezett a két kard-elmélet és gyakorlat, volt egy lelki szféra, ahol a papság, illetve felső fokon a pápa irányított, azonban a mindennapi életet a királyok és az állami szervek vezették. Valószínű, hogy állam nélkül nem lehet meg az emberi társadalom, és Jézus mindig elutasította magától az anarchista kísértéseket. Ő azt mondta, hogy adjátok meg a császárnak, ami a császáré, de az ember életének a lényege az az Istenben való és az Isten szerinti közösségben való élés, ebbe tartoznak bele a kutyák, a cicák, a kisyerekek, meg a fák stb.; emellett aztán van az állam, amely a földi életünk külső rendjéről gondoskodik.

Továbbá az a nézet, mely szerint én döntöttem el, hogy milyen vallású vagyok: ez a tipikus fogyasztói gondolkodás terméke, hiszen ma valóban úgy van, hogy millió vallás ott

van a pulton, és amelyik csillogóbb, vagy nekem éppen kedvezőbb, azt választom, leemelem a pultról, és azt fogyasztom. Én azt hiszem, ezt nekem nem szabad eldönteni, mert Jézus azt mondta, hogy nem ti választottatok engem, hanem én választottalak titeket. Az édesanyját sem választja meg az ember, pedig nyilván sokkal kellemesebb nők is vannak, mint az ember anyukája, de hát ő van adva. Ilyen esetekben látszik világosan, hogy a vallásos gondolkodás olyan helyzetbe kerül, hogy hülyeséggé válik, mert lépten-nyomon szembekerül a modern értékrend olyan alapdogmaival, amelyeket senki nem kérdőjelez meg. Visszatérek a vallásszabadság kérdésére. A vallásszabadságot ma úgy értelmezik, ahogy az előbb mondtam, hogy a piacon a pultról azt a vallást emeled le, amelyik a legjobban van csomagolva. Holott a vallásszabadságot hagyományos keresztény szellemi szempontból úgy értjük, hogy az állam és a társadalom köteles teret adni, hogy bármely vallásos közösség teljes életet élhessen a maga belső törvényei szerint. Tehát nem elég, hogy van egy templom, és ott bent machinálhattok, de amint kijöttök, akkor tessék hamburgert enni; hanem úgy kellene, hogy az étkezési szokásoktól a teljes életformáig minden megélhető legyen. Persze ez ma már gyakorlatilag lehetetlen, hiszen a természetet megsemmisítették. Szinte csak művi környezetben élhetünk. Hiszen az én látszólag idillikus falusi életem is villanydrótok alatt zajlik, ott a tévé, meg fölöttünk a repülő. Egyszerűen nincs hová kimenni, hiszen még az alaszakai hómezők alatt is olajvezetékek húzódnak.

– TÉRJÜNK ÁT AKKOR A KÖRNYEZETVÉDELEMRE! ÉN ÚGY LÁTOM, BUDAPESTEN ERRE NAGYOBB SZÜKSÉG VAN, MINT SÁLFÖLDÖN. MIÉRT AZ ORSZÁG LEGKEVÉSBÉ KÖRNYEZETVÉDELEM-IGÉNYES HELYÉN KELL EZT TENNI?

– Hát először is hál'istennek Pesten kiváló környezetvédők vannak, már nemcsak egyének, hanem intézmények is. Másodszor pedig az a hely azért olyan szép, mert néhány barátunkkal odamentünk. Amikor megvettem a házat, akkor az egy lepusztult, szeméttel borított társadalmi külterület volt, bányákkal és egyebekkel borítva, ugyanis volt '73-ban egy településfejlesztési koncepció (ez volt a magyar falurombolási program), hogy bizonyos centrumközégekben vonják össze a lakosságot, a többi pedig mint szerepkör nélküli kis falvakat gyakorlatilag kihálásra ítélik, legalábbis ez volt nyíltan kimondva, hogy nincs jövőjük, a lakosság hagyja ott őket és költözzön be a centrumokba. Akkor ott mi létrehoztunk egy környezetvédő egyesületet tizenkét évvel ezelőtt, és elértük azt, hogy ezt a vidéket tájvédelmi körzettel nyilvánítsák. Most jó reményünk van rá, hogy lesz egy Balaton-felvidéki Nemzeti Park, amely a Kis-Balatontól egész Keneséig terjed, kivéve szigetszerűen a három várost, és úgy gondolom, hogy nagyon kellene ilyen rezervátumok vagy menedékek a természetnek, hogy megóvjuk egy jobb kor számára. Egyébként pedig sajnos ott is ugyanazokkal a bajokkal küzdünk, mint Pesten, csak talán kisebb mértékben. Megfulladunk a szemétben, szennyezett a víz, sok az autó, sok a turista és így tovább.

– S LÁTSZ-E IGAZI REMÉNYT VAGY ESÉLYT ARRA, HOGY MEGÁLL A CIVILIZÁCIÓS ÁRTALMAK TÉRHÓDÍTÁSA?

– Igen, igen. Persze lehet, hogy nem ez fog bejönni. De én erősen reménykedem, hogy még a mi életünkben összeomlik a kőolajkultúra. Hiszen köztudott, hogy olaj borítja

a tengert, s Cousteau kapitány jelentéseit is ismerjük arról, hogy milyen állapotban van a tengerek mélye. S milyen állapotban van Magyarország talaja! Csak hát mindezt elfedik a reklámok (hogy vegyen Suzukit részletre stb.), és a lakosság nem szerez arról tudomást, hogy milyen helyzetben is van. De talán a zöld mozgalmak és az alternatív életforma-próbálkozások a vallásos megújulással karöltve hozhatnak ilyen békés fordulatot. Nyilván nemcsak az autóval van probléma, hanem magával a közlekedéssel. Ez a civilizáció végtelen sok futkosásra, helyváltoztatásra, áruknak ide-oda hurcolására kényszeríti az emberiséget, amire pedig nem is volna szükség.

– HA ÚGY GONDOLOD, HOGY A CIVILIZÁCIÓ ABSZOLÚT VAKVÁGÁNYON MEGY, TUDOD-E ENNEK AZ OKAIT, HOGY HOL KEZDŐDÖTT, MIKOR KEZDŐDÖTT? MERT VALÓSZÍNŰLEG ELKEZDŐDÖTT MÁR AKKOR, AMIKOR MÉG SZÓ SEM LEHETETT AUTÓRÓL, LÉGKONDITIONÁLÁSRÓL, MÉG VENTILÁTORRÓL SEM. HISZEN TUDJUK, KIVÁGTÁK A FÖLDKÖZI-TENGER FÁIT, HOGY HAJÓKAT ÉPÍTSENEK, ÉS AZZAL NAGYJÁBÓL EL IS TŰNT A FA A FÖLDKÖZI-TENGER KÖRNYÉKÉRŐL. MEDDIG KELL VISSZAMENNÜNK A „BŰNBAKKERESÉSBEN”?

– Nyilván Ádámitól-Évától kell visszamenni, és az egésznek az Isten és ember közötti viszony a gyökere. A bibliai történet tökéletesen leírja a képletet, hogy az ember az örök, a sátán biztatására okosabb akart lenni az Istennél, és maga akarta kezébe venni a Föld irányítását és saját sorsának irányítását, és ezzel függetleníttette magát Istentől. Csakhogy ezt a bűnbeesést a nagy vallások, amelyek Isten adományai, a történelem nagy részében némiképpen ellensúlyozni vagy csökkenteni tudták, s létrehoztak olyan civilizációkat, amelyek, ha sok bűn és sok szenvedés mellett is, de a törekény ökológiai rendszer körforgását, élet és halál egyensúlyát biztosítani tudták. A mi tragédiánk gyökere valahol az újkor hajnalán van, tehát a reneszánsz, a reformáció idején, amikor az európai ember, aki most már meghatározza a föld lépéseit, szép csendben kibújt a vallásból. Mindezt a történelemkönyvekben úgy tanuljuk, mint valami roppant nagy vívmányt, és örülünk neki, holott valójában katasztrófális döntés volt, mert a fékeket elvette, és teljesen az ember saját esze, értelme, tudománya alapján próbálta a földet átrendezni. Ez aztán a felvilágosodásban vált teljessé, s azóta tulajdonképpen itt a fehér ember világában az Isten-ember természetrendjének csak utóvédharcai folynak. Először diadalmenetnek látszott a tudományos-technikai fejlődés, és csak mostanra derült ki a katasztrófa.

– AZ NEM EGY LEHETSÉGES ELLENÉRV, HOGY ENNEK A RACIONALITÁSNAK ÉS TUDOMÁNYOSSÁGNAK KÖSZÖNHETŐEN EMBEREK MILLIÓI NEM HALNAK MEG, GYÓGYULNAK MEG; EZ NEM ISTENNEK TETSZŐ DOLOG?

– De. Nagyon nehéz itt okosat mondani, hiszen természetesen, ha egy orvos antibiotikummal megment egy csecsemőt vagy aggastyánt, akkor az jót cselekedett, és Isten örül annak. De ez más síkja a gondolkodásnak. Ha most is elvontan, az egész emberiség és az egész földgolyó sorsáról beszélünk, akkor azt kell látnunk, hogy a pestisjárványok, a nagy háborúk, a magas gyermekhalandóság együtt jártak az archaikus civilizációkkal. Csakhogy ezek egyéni tragédiák voltak, amelyeket azonban ugyanezen kultúra, elsősorban a vallás segítségével, elviselhetővé tudott tenni; s ebben játszott döntő szerepet az a hit, hogy az embernek örök élete van, és a földi szenvedést örök jutalom egyensúlyozza ki. Ez a hit elviselhetővé teszi ezeket a tragédiákat. Ám ezt a vigaszt is elvette a modern gondolkodás az embertől, s ha bizonyos szenvedéseket elodáz is, helyette más és sokkal nehezebben kezelhető szenvedésekkel sújtja.

Továbbá: lehet ugyan azt mondani, hogy önámítás, de az élet egyrészt óriási dolog, másrészt roppant módon törékeny. Ahhoz például, hogy egyáltalán kedve legyen élni a kiskutyának vagy a kismacskának, és ne az azonnali elpusztulás mellett döntsön – de hát beszélhetünk embergyerekekről is –, ahhoz az anya és a környezet állandó biztatása és rámosolygása szükséges. Közismert dolog, hogy az anya nélküli gyerekek hiába kapnak millió kalóriát meg mindent, ha nem jut nekik biztató mosoly, hogy te vagy a legklasszabb a világon, hogy érdemes élni, az élet gyönyörű, csodálatos, akkor a gyerek egyszerűen nem akar élni, de a kutya, a macska, sőt a falevél sem. És korunk értelmiségének egyik legnagyobb tévedése az, hogy a piszkába kell belevetni az ember orrát, jól meg kell döbenteni, jól meg kell pukkanítani a polgárt, és attól ez majd megjavul. Hát nem javul meg, hanem egyre rosszabb lesz.

Nekem ilyen szándékom soha nem volt, sőt szerintem a régebbi grafikáim sem gúnyrajzok, ám maga az a tény, hogy feketék és fehérek, az ilyen igazságkimondást kísértik. Ma már csak vigasztalóan szépet akarok csinálni, mivel úgy gondolom, hogy a szeretet fontosabb, nagyobb, mint az igazság. Egyszerűen szépet, a szépet megmutatni. Az a világ legmegfoghatatlanabb dolga, hogy mi a szép, mégis mindnyáján pontosan tudjuk, hogy mi szép. Szép az, amitől boldog vagyok, amitől álmomban is mosolygok, és kicsordul a nyál a számon. És jaj de szépet álmodtam. Tehát én azt szeretném, hogy a képeimtől így aludjon és ébredjen a néző, és fűtyülök az igazság kimondására.

EZREDEVÉGI KLUBOK

AZ ALMÁSSY TÉRI SZABADIDŐKÖZPONTBÁN

MŰVÉSZETEK

2000 művészeti kávéház

Horváth Iván: Számítógép az irodalomtörténeti kutatásokban
Szilágyi Ákos: Az orosz tolvajvilág művészete című albumról

November 15-én 19 órától az Szabadidőközpont kávézójában

CIVIL TECHNIKÁK

Disputa

(mestervitázók klubja)

Országos napilapok
három fős csapatai
a tételmondat mellett,
illetve ellene érvelnek.

A decemberi tételmondat:
A média nem lehet pártatlan

*December 6-án 18 órától
a Szabadidőközpont kávézójában*

A SOROS ALAPÍTVÁNY
támogatásával

TUDOMÁNY

Század az ezredvégen

(tudományfilozófiai klub)

A természettudományok
paradigmaváltásáról

A humán és
a természettudományok
közötti szakadék
áthidalhatóságáról

Előadó: **Fehér Márta**
tudományfilozófus

December 6-án 20 órától

Vitavezető: **Kollár József**

Másság és politika

ÁLLAMISÁG ÉS TOLERANCIA A SOK KULTÚRÁJÚ VILÁGBAN

MICHAEL WALZER

1 Pedáns professzor módjára néhány distinkcióval kezdem. Cikkem nem a deviáns vagy másként gondolkodó egyén iránt a civil társadalom vagy az állam által tanúsított türelemről szól. Meglehet, mindenfajta tolerancia az egyén jogaiban gyökerezik, ezekkel a jogokkal azonban csak annyiban foglalkozom, amennyiben gyakorlásuk (önkéntes társulás, felekezeti élet vagy kulturális kezdeményezés stb. keretében) közösségi formát ölt, illetve amennyiben társadalmi csoportok igénylik őket tagjaik számára. Az excentrikus egyént, ha egyedül áll a maga furcsaságával, elég könnyű elviselni, és a társadalom vele szembeni ellenállása vagy elutasító magatartása, ha üdvösnek éppenséggel nem is mondható, nem hord magában elviselhetetlen veszélyeket. Az excentrikus vagy disszidens csoportok esetében viszont a tét sokkal nagyobb.

A politikai – értsd: a szemben álló politikai mozgalmakra vagy pártokra irányuló – toleranciára sem kívánok összpontosítani. Ezek a csoportok a politikai hatalomért versengenek, amire a demokráciában szükség van, ezért alternatív vezetők is kellene (alternatív programokkal), akkor is, ha némelyikük sohasem nyer választást. Ők is szereplői a játsszának, akár a kosárlabdában a másik csapat játékosai; nélküük nem volna mérkőzés, így hát joguk van ahhoz, hogy kosarat dobjanak, és nyerjenek, ha tudnak. Gond csak azokkal a játékosokkal van, akik meg akarják zavarni a mérkőzést, miközben igényt tartanak a játékosokat megillető jogokra és a játékszabályok nyújtotta oltalomra. Ezeket a problémákat sokszor valóban nehéz megoldani, de nem annyira a másság eltűréséhez van közük, mint inkább a demokratikus rendszer bomlasztásának (vagy a bomlasztás kockázatának) eltűréséhez.

Azzal a fajta toleranciával szeretnék tehát foglalkozni, amelyik kulturális, vallási, életmódbeli különbségekre irányul, amelyikben a másik fél nem résztvevője a „játsszának”, sőt nincs is semmiféle közös játsszma, így a másság sem eleve adott szükségszerűség. Alkalmassint liberális társadalmak is jól elboldogulnak etnikai csoportok vagy vallási közösségek sokasága nélkül, és egyik ilyen csoportnak sem hiányzik a többi, sem együtt, sem külön-külön. Versengés ugyan kialakulhat a csoportok között: az elkötelezetlen vagy kevéssé elkötelezett egyéneket ki-ki megpróbálja megtéríteni, maga mellé állítani. Elsődleges céljuk azonban nem ez, hanem az, hogy képviseljenek egyfajta életmódot saját tagságuk körében, s továbbadják kultúrájukat, hitüket a következő nemzedékeknek. Lényegében tehát befelé forduló csoportok ezek, nem úgy, mint a politikai pártok – egy párt minden lehet, csak befelé forduló nem. Ugyanakkor szükségük van bizonyos kiterjesztett (az

otthonokon túli) társadalmi térre, ahol összegyűlhetnek, vitatkozhatnak, gyakorolhatják hitüket, megrendezhetik szertartásaikat, segíthetik egymást, taníthatnak és így tovább.

Kérdés, hogy egy ilyen csoportra nézve mit jelent a tolerancia. Magának a toleranciának mint megközelítésnek vagy lelkiállapotnak számos lehetséges értelmezése van. Az első szerint, amely a vallási türelem 16–17. századi megjelenésére érvényes, a tolerancia egyszerűen abban áll, hogy a békeség kedvéért beletörődünk embertársaink másságába. Az emberek hosszú éveken át halomra gyilkolják egymást, míg végre belefáradnak az öldöklésbe – ez is tolerancia. Innen aztán folyamatos az átmenet a tényleges elfogadás többi formájához. A második értelmezés szerint a tolerancia passzív, oldott, jóindulatú közömbösség: az „így kerek a világ” szemlélete. Egy harmadik felfogás szerint a fogalom a másokkal szembeni nyitottságot, kíváncsiságot és tiszteletet, meghallgatásuk és megértésük óhaját fedti. Végül a skála túlsó végén a másság szívből jövő elfogadását találjuk: esztétikai értelemben vett elfogadásra gondolok, amennyiben abból indulunk ki, hogy a sokféleség lsten vagy a természet nagyságát és sokféleségét tükrözi; illetve funkcionális elfogadásra, amennyiben a sokféleséget az emberi faj fölemelkedésének nélkülözhetetlen feltételének tekintjük, amely megadja az embernek az autonómia gyakorlásához szükséges választások lehetőségét.

Ez utóbbi felfogás talán már kívül is esik érdeklődésünkön: miért kellene tolerálnom azt, amivel tulajdonképpen azonosulok? Ha magam is akarom, hogy másnyelven is éljenek közöttünk, akkor nem csupán eltűrom a másságot, hanem támogatom is. Ez persze nem feltétlenül jelenti a másság minden elképzelhető formájának támogatását. Lehet, hogy előnyben részesítem az egyik mássággal szemben a másikat – azt, amelyik kulturális vagy vallási értelemben közelebb áll saját szokásaimhoz, hitemhez (vagy éppen azt, amelyik távolabb áll tőlük, egzotikusabb, nem jelent konkurenciát). Tehát támogatom a különbözőség eszméjét, annak egyes konkrét formáit viszont csak eltűrom. A legdemokratikusabb társadalomban, a legszilárdabb pluralizmus körülményei között is mindig lesznek olyan egyének, akiknek némely – a vallást, a családstruktúrát vagy akár az étrendet érintő – másság elviselése nehezebbre esik. A következőkben abból indulok ki, hogy mindenki, aki végül is elfogadja az effajta különbözőségeket, birtokában van a tolerancia erényének, függetlenül attól, hogy hol foglal helyet a beletörődéstől a közömbösségen és a kíváncsiságon át a szívből jövő elfogadásig terjedő skálán.

Hasonlóképpen minden olyan társadalmi berendezkedést, melynek keretei között elfogadjuk a másságot, együtt élünk vele, átengedjük neki a szociális tér egy részét, ugyanezen erény intézményesült formájának fogok tekin-

Az írást kéziratból közöljük. Nemsokára a *Transit* 8. számában is megjelenik.

teni. Történelmileg négy olyan társadalmi berendezkedés különböztethetünk meg, amelyek ismerte a toleranciát: ezek lehetnek a toleráns társadalom modelljei. Szeretném most – röviden és nagy vonalakban – bemutatni őket, azután pedig arról szövegek néhány szót, milyennek tudják magukat a modelleket működtető emberek (feltéve, hogy egyáltalán működnek a modellek; hiszen a tolerancia mindig is törekény vívmány volt). Nézzük hát, pontosan mit is teszünk, amikor toleráljuk a másságot.

2 A legelső toleráns berendezkedés a nagy, soknemzetiségű birodalmaké – Perzsia és Róma volt az első közülük, amelyek feltételeinknek megfelel. Itt a különféle csoportok autonóm közösségeket alkotnak, politikai/jogi természetűeket éppúgy, mint kulturális/vallásiakat, amelyek önmagukat kormányozzák az élet számos területén. E csoportoknak nincs más választásuk, mint együtt élni, hiszen kapcsolataikat a birodalmi bürokrácia szabályozza a birodalmi törvények szerint – amilyen a rómaiaknál a *jus gentium* volt –, fenntartandó az igazságosság minimumát, mármint a birodalmi központ szerinti igazságosságát. A bürokrácia azonban nem avatkozik be az autonóm közösségek belső életébe, sem az igazságosság érdekében, sem egyéb okból – feltéve persze, hogy e közösségek fizetik az adót, és nem békétlenkednek. (Van ugyan kivétel ez alól a szabály alól: Indiában a britek például betiltották a *suttee*-t – a hindu özvegyasszonyok önkéntes máglyahalálát –, amelyben teljes joggal a nők elnyomásának szélsőséges megnyilvánulását látták, miközben ugyanezen elnyomás egyéb megnyilvánulásait nem üldözték.) A szóban forgó birodalmak türelmesek voltak a különféle életformák iránt, s ezért maga a rendszer is toleranciára épülő társadalmi rendszer volt, függetlenül attól, hogy egy közösség tagjai mennyire fogadták el a többi másságot. Birodalmi uralom alatt az egyes közösségek akarva-akaratlan toleranciát tanúsítanak mindennapi érintkezéseik során, egyesek talán meg is tanulják elfogadni a másságot, valahol az imént leírt skálán. Ám az egyes közösségek fennmaradását mindez nem befolyásolja, mert az csak a hivatalok toleranciáján múlik, amely többnyire a békesség fenntartását szolgálja (az egyes hivatalnokok ebbéli szándékai nyilvánvalóan eltérnek egymástól, mindenesetre voltak olyanok, akik köztudottan élénk érdeklődést tanúsítottak a másság iránt, sőt odaadóan kiálltak mellette).

Valószínűleg ez a legeredményesebb módja a másság elfogadásának és a békés együttélésnek. Mindazonáltal ez nem demokratikus módszer, legalábbis eleddig sohasem volt az. Bármilyen természetűek is az egyes autonómiák, az azokat magába olvasztó rendszer autokratikus jellegű. Nem áll szándékomban idealizálni ezt az autokráciát: hódításainak megtartása érdekében az ilyen hatalom nem habozik a brutális elnyomás módszeréhez folyamodni, amint arról Asszírria és Izrael, Róma és Karthágó, a spanyolok és az aztékok vagy Oroszország és a tatárok történelme ékesszólóan tanúskodik. Mégis, a birodalmi hatalom gyakran toleráns – pontosan azért, mert minden fűzében autokratikus. Nem kötik ugyanis a meghódított csoportok egyikének érdekei vagy előítéletei sem, egyformán távol áll mindegyiktől. A római prokonzulok Egyiptomban vagy a brit régensek Indiában valószínűleg kevésbé részrehajlóan kormányoztak, mint bármelyik helybeli herceg vagy despota tette volna, s kevésbé részrehajlóan, mint bármelyik helybeli többség tenné manapság.

A birodalmi autonómia többé-kevésbé bezárja az egyet

közösségének – s ezzel egy bizonyos etnikai vagy vallási identitásnak – a falai közé. Türelme a csoportokra terjed ki, de a maguk életét élő egyénekre (néhány világvárost és birodalmi fővárost kivéve) nem. A magános másként gondolkodók és eretnekek, kultúrmisszionáriusok, a vegyes házasokban élők és gyermekeik mind a birodalmi fővárosba húzódnak, ahol éppen ezért viszonylag tág teret kaphat a tolerancia és ahol egyedülálló módon személyre szabott a társadalmi tér. Másutt mindenki homogén környezetben él, s jöllehet az *adott* helyen toleranciát élvez, aligha részesülne barátságos fogadtatásban, sőt a biztonsága is kétséges lenne, ha átlépné a saját közösségét más csoportoktól elválasztó határt. Az egyik csoport tagjai csak semleges helyen vegyülhetnek el zavartalanul a másikéival – mondjuk a piacon, az uralkodó udvarában vagy börtöneiben. Ennek dacára többnyire békében élnek egymás mellett, s tiszteletben tartják mind a kulturális, mind a földrajzi határokat.

Ez a modell (a Szovjetunió volt az utolsó birodalom) már a múlté, autonóm intézményeivel, gondosan őrzött határaival, nemzetiségi hovatartozás szerinti személyi igazolványaival, burjánzó bürokráciájával egyetemben. Az autonómia végül is nem jelentett sokat (talán épp ez volt a birodalmak hanyatlásának egyik oka); érvényességi körét nagymértékben szűkítette a szuverenitás új felfogása és a másságot elutasító totalitárius ideológiák. Az etnikai és vallási különbségek azonban nem tűntek el, és mindenütt, ahol területi alapokon nyugodtak, a helyi intézmények kezükben tudtak tartani bizonyos elemi funkciókat és jelképes hatalmat. Ezekből az intézményekből a birodalom bukása után nagyon hamar kialakult egyfajta államgépezet, melynek motorja a szuverenitásra törő nacionalista ideológia lett. A szuverenitás természetesen együtt jár azzal, hogy az illető nemzet tagja lesz a nemzetek közösségének – a legtoleránsabb közösségnek, amelybe azonban egészen a legutóbbi időkig egyáltalán nem volt könnyű bekerülni. A kérdéses csoportok többsége e keretek között szeretné élvezni a toleranciát: nemzetállamként (vagy vallási alapon nyugvó köztársaságként), melynek saját kormánya, hadserege van, rögzítve vannak határai, és a többi nemzetállammal kölcsönösen tiszteletben tartják egymást. De vajon ezek a nemzetállamok toleranciát tanúsítanak-e saját kisebbségeik iránt? S ha nem, akkor vajon megérdemlik-e, hogy tiszteletben tartsuk őket? A nemzetek közötti toleranciának kell hogy legyenek határai, de ez idáig senki sem tudta megmondani, miként jelölhetnénk ki és őrizhetnénk meg ezeket a határokat.

3 Mielőtt szemügyre vennénk a nemzetállamot mint potenciálisan toleráns társadalmat, szeretnék röviden kitérni a soknemzetiségű birodalmak egyik – ha politikailag nem is valószínű – követőjére, a föderatív (konszociális), azaz két vagy három szövetséges nemzetet magába foglaló államra. Az effajta államalakulat megtestesülései – Belgium, Svájc, Ciprus, Libanon és a halva született Bosznia – jelzik mind a lehetőségek sokféleségét, mind a leselkedő veszélyeket. A föderáció voltaképp heroikus program, amennyiben a birodalmi típusú együttélés fenntartására törekszik birodalmi bürokrácia és ama távolság nélkül, amely ezt a bürokráciát képessé tette a többé-kevésbé pártatlan kormányzásra. Nem létezik többé a különböző csoportok iránt toleranciát tanúsító, egységes transzcendens erő; a csoportoknak maguknak kell egymást elviselniük s kimunkálniuk együttélésük feltételrendszerét.

Ez persze nem lehetetlen. A siker ott a legvalószínűbb,

ahol két, közel egyforma nagy csoport társul, melyek erőviszonyai alig ingadoznak az idők folyamán. Ez esetben a leggyeszebb az erőforrások és a közhivatalok arányos elosztása, és egyik csoportnak sem kell a másik felülkerekedésétől tartania. A föderatív berendezkedés a másik csoport dominanciájától való félelmen futhat zátonyra. A kölcsönös tolerancia bizalmat feltételez, de a feleknek nem annyira egymás jóakarátában, mint inkább az ártó szándéknak gátat vető intézményrendszerben kell bízniuk. Ha valakit veszélyesnek érzek, nem tudok toleráns lenni iránta. Hogy mitől is tartok pontosan? Attól, hogy összeomlik és nemzetállammá alakul a föderáció, s hogy abban a nemzetállamban a kisebbséghez fogok tartozni, és rá leszek utalva az egykori társnemzet türelmére, miközben annak nem lesz szüksége az enyémre.

4 Az államok közösségét túlnyomó részben nemzetállamok alkotják. Persze a nemzetállam minősítés még nem jelenti azt, hogy nemzetiségi (vagy etnikai, vagy akár vallási) tekintetben ezek az államok homogének volnának. Az effajta egység mai világunkban rendkívül ritka, ha létezik egyáltalán. Ehelyett arról van szó, hogy egyetlen, domináns csoport szabja meg – saját történelméhez és kultúrájához igazodva –, milyen mederben folyják a mindennapi élet, s ez a csoport szándéka szerint saját történelmének előbbrevitelén, kultúrájának átöröklésén fáradozik. Ezek a szándékok határozzák meg a nemzetállamokban a közoktatás jellegét, a közélet jelképeit és szertartásait, a naptárat és a hivatalos ünnepeket. A történelem és a kultúra szempontjából tehát a nemzetállam nem semleges, ugyanakkor képes tolerálni a kisebbségeket, legalábbis a liberális és demokratikus nemzetállamokban rendre ezt tapasztaljuk. Türelme különféle formákat ölthet, de ritkán megy el a régi birodalmakban szokásos, teljes autonómia elfogadásáig. A regionális autonómiától különösképpen idegenkedik, hiszen ez azt jelentené, hogy a kérdéses régióon belül saját hazájukban idegennek minősülnének a többségi nemzethez tartozók.

A nemzetállamokban a tolerancia általában nem csoportokra, hanem a csoportok, kisebbségek tagjaira irányul, akiket sztereotip módon mint az adott csoport tagjait tartanak számon, s akiknek lehetőséget adnak arra (alkalmasint el is várják tőlük), hogy önkéntes egyesületekbe, önszervezetekbe tömörüljenek, magániskolákat, könyvkiadókat alapítsanak és így tovább. Önkormányzatuk azonban már nem lehet, és ahhoz sincs joguk, hogy a hozzájuk tartozók fölött ítélkezzenek. A kisebbség vallása, kultúrája, történelme – mondjuk így – a közösség magánügye, amelyet a „kollektív közösség” – a nemzetállam – mindig gyanakvással szemlél. Minden olyan törekvés, amely a kisebbségi kultúra nyilvános gyakorlására irányul, várhatóan súlyos aggodalmakat vált ki a többség oldalán (Franciaországban például heves vita kerekedett akörül, hogy megengedhető-e az állami iskolákban a csador viselése). Elvben az egyént nem kényszerítik semmire, de a többségi nemzetbe való beolvadás irányába ható nyomás elég általános – legalábbis ami a nyilvánosságot illeti –, és a legutóbbi időkhöz meglehetősen eredményes is volt. Amikor a 19. századi német zsidóság az utcán németnek, ott hon viszt zsidónak vallotta magát, olyan nemzetállami normát tett magáévá, amely a tolerancia feltételül szabta a másságnak a magánéletre való korlátozását.

A nyelvhasználat politikai szabályozása az egyik legfontosabb terület, ahol e normát érvényre juttatják vagy két-

ségbe vonják. A többség ragaszkodik ahhoz, hogy valamennyi kisebbség elsajátítsa és használja a többségi nemzet nyelvét, legalábbis a közügyek területén. A kisebbségek, ha elég erősek, és különösen ha bizonyos régiókban tömörülnek, arra törekednek, hogy például az iskolákban, a hivatalos dokumentumokban és okiratokban törvényesen használhassák anyanyelvüket. Néha előfordul, hogy valamelyik kisebbség anyanyelvét második hivatalos nyelvként fogadják el, de gyakoribb ennél, hogy a többségi nemzet nyelve a kisebbség ajkán átalakul (nézetem szerint ennek elfogadása is a tolerancia próbája).

A nemzetállamban tehát szűkebb a tér a másság érvényesítésére, mint a soknemzetiségű birodalomban, vagy akár a föderációban. Mivel a kisebbségek megtűrt tagjai szintén állampolgárok, az ebből fakadó jogokkal és kötelezettségekkel, a csoport szokásai inkább ki vannak téve a többségi ellenőrzésnek, mint a soknemzetiségű birodalmakban (a *suttee* gyakorlása csakis egy hindu nemzetállamban képzelhető el). Mindazonáltal a liberális és demokratikus nemzetállamokban sikerült számos – elsősorban vallási – különbözőséget fenntartani. A kisebbségek nemegyszer szép eredményeket mutatnak fel közös kultúrájuk fenntartásában, pontosan azért, mert nyomás nehezedik rájuk a többségi nemzet részéről. Egyesek persze kiválnak, elsodródhatnak, a többséghez tartozónak vallják magukat, vagy fokozatosan magukévá teszik a többség életformáját. De többen vannak olyanok, akiknek nehezükre esik új ruhába bújni, vagy akik ezt túlságosan megalázónak érzik; ők ragaszkodnak identitásukhoz, és a velük egyívásúak társaságát keresik.

A kisebbségi csoportok közül a nemzeti kisebbségek kerülhetnek legkönnyebben veszélyhelyzetbe. Ha egy területen koncentrálódnak, fölmerülhet a gyanú – esetleg nem is alaptalanul –, hogy saját államuk megalapításáról szönek ábrándokat, vagy arról, hogy egyszer majd beolvadnak a szomszédos anyanemzet szuverén államába. Háborús időkben pedig (akár egy tömbben él, akár nem) a nemzetiségnek a nemzetállam iránti lojalitását mindjárt kétségbe vonják – még akkor is, ha erre semminemű okot nem szolgáltat, amint az a franciaországi német menekültek esetében történt a II. világháború első hónapjaiban. Megint csak oda jutunk, hogy a toleranciának vége, mihelyt a kisebbség veszélyesnek mutatkozik, vagy nacionalista demagógoknak sikerül őt veszélyesnek feltüntetniük. Ugyanezt példázza az amerikai japánok sorsának néhány évvel későbbi alakulása, amikor is amerikai honfitársaik pontosan úgy viselkedtek velük, ahogy az egy hagyományos értelemben vett nemzetállamban lett volna várható. A japánok tulajdonképpen nem alkottak az Egyesült Államokban nemzeti kisebbséget, mint ahogy nem alkottak ma sem – legalábbis a hagyományos értelemben nem, hiszen akkor hol van a többségi nemzet? Amerikában a többség mindig átmeneti jellegű, az adott céltól, alkalomtól függően más-más összetételű. Ezzel szemben a nemzetállamnak sarkalatos tulajdonsága a többség állandósága. A toleranciának a nemzetállamokban egyetlen forrása van, és csak egy irányba mutat, vagy nem mutat. Az Egyesült Államok esete egészen más viszonyokat sejtet.

5 Az együttélés és a lehetséges tolerancia negyedik modellje a bevándorlók alkotta társadalom. Ezt az jellemzi, hogy az egyes csoportok tagjai távol kerültek eredeti lakóhelyüktől, hazájuktól, és egyedül vagy családjukkal, vagyis egyenként érkeztek új hazájukba, ahol azután szét-

szóródtak. E bevándorlók csak viszonylag kis csoportokba tömörülnek, s abban a városban, államban vagy körzetben keverednek más, hasonló csoportokkal, ahol letelepedtek. Így szóba sem jöhet semmiféle területi autonómia (a markáns kivétel e tekintetben Québec; emellett kivételként kell kezelnünk a leigázott helybeli lakosságot is). Minden ilyen etnikai és vallási közösségnek önkéntes csoportosulásként kell életben maradnia, ami azt jelenti, hogy saját tagjaik közömbössége veszélyesebb rájuk, mint mások intolanciája. Az állam, ha egyszer kiszabadult az első telepek szorításából (akik eddig minden esetben a maguk új nemzetállamát remélték megalapítani), többé nem elkötelezettje az őt alkotó csoportok egyikének sem. Mai kifejezéssel élve semlegességet tanúsít: egyik csoporthoz sem húz, de mindegyik iránt toleráns, saját céljainak megvalósításában autonóm.

Az állam igényt tart arra, hogy kizárólagos igazságszolgáltatási jogot gyakorolhasson valamennyi polgára – mint egyén és nem mint valamely csoport tagja – fölött. Ebből következik, hogy a tolerancia tárgyai szigorúan véve az egyének választásai, hovatartozásuk megnyilvánulásai, közösségi és vallási szertartásai, kulturális megnyilatkozásai és így tovább. Az egyes embereket az állam arra ösztönzi, hogy legyenek türelmesek a többiekkel mint egyénekként szemben; a másságot minden esetben a csoportkultúra személyes (és nem sztereotip) változataként fogják föl. Ez azt is jelenti, hogy mindegyik csoport tagjainak el kell fogadniuk a többi csoport másságának különféle változatait, ha igényt tartanak a „toleráns” jelzőre. Mindenkinek toleranciát kell tanúsítania mindenki más iránt. Egyetlen csoport sem szerveződhet a kényszer alapján, egyik sem szerezhet ellenőrzést a többi felett, és egyik sem sajátíthatja ki a közös erőforrásokat. Az állami iskolákban az állam történelmét és az állam törvényeinek megfelelő állampolgári ismereteket tanítják, s ennek az államnak nem nemzeti, hanem kizárólag politikai identitása van. Az egyes csoportok történelmét és kultúráját vagy egyáltalán nem tanítják, vagy ha mégis, akkor mindegyikét egyenlő súllyal, „multikulturálisan”. Az állam egyik csoportot sem támogatja, azaz egyformán támogatja mindegyiket – például ösztönzi általában véve a vallás gyakorlását, amint azt az ötvenes évek Amerikájában az aluljárókban és a buszokban sűrűn felbukkanó plakátok – „Látogasd választott felekezetedet!” – jól példázzák.

Ez utóbbi irányelv sejteni engedi, hogy a semlegességnek is vannak fokozatai. Valójában egyes csoportok – esetünkben a „templomba járók” – előnyt élveznek másokkal szemben. De azért a tolerancia a többiekre is kiterjed, és sem a templomba járás, sem pedig más, kultúrafüggő magatartásforma nem válhat az állampolgárság feltételévé. Ennélfogva viszonylag könnyű és nem is megalázó kiválni a saját csoportból és fölvenni helyette az uralkodó politikai identitást (az „amerikaiságot”). Mégis, a bevándorló társadalmakban sokan inkább a kettős identitást választják, a vele járó kulturális-politikai kettősséggel – például „olasz-amerikainak” mondják magukat. A két jelző között álló kötőjel részben azt jelképezi, hogy az „olaszságot” más amerikaiak is elfogadják, részben pedig azt a felismerést, hogy az „amerikaiság” politikai identitás, különösebb kulturális tartalom nélkül. Ebből persze az következik, hogy az „olaszság” meg politikai tartalom nélküli, pusztán kulturális identitás, s csakis mint ilyen számíthat toleranciára. Ennek az identitásnak ebben a formájában kell megőrződnie, ha és ameddig képes erre: a magánszférában, az elköte-

lezett olaszok önkéntes erőfeszítései és részvétele jóvoltából. Elvben ugyanez a helyzet minden kulturális és vallási csoporttal, nem csak a nemzetiségi kisebbségekkel (természetesen ismét azzal a megszorítással, hogy állandó többség nem létezik).

Még válaszra vár a kérdés, hogy e csoportok fennmaradhatnak-e ilyen körülmények között – autonómia hiányában, elzárva az államhatalom gyakorlásának és a hivatalos elismerésnek a lehetőségétől, területi háttér és egy állandó többséggel való folyamatos szembenállás nélkül. Az egyén választásait, a személyes kultúra és vallás iránt tanúsított türelmet tekinthetjük ugyan a tolerancia legfelső fokának (vagy legintenzívebb formájának), de végképp tisztázatlan, hogy ez a tolerancia végeredményben erősíti-e, vagy inkább bomlasztja a csoport közösségi életét. Attól való féltelmükben, hogy hamarosan az excentrikus egyének lesznek a tolerancia egyedüli tárgyai, egyes csoportok (illetve legelkötelezettebb tagjaik) többet kívánnak ennél – pozitív támogatást az állam részéről. Mint már kifejtettem, támogatás elvileg csakis egyenlően jár minden csoport számára. A kvótákkal és segélyekkel kapcsolatos igényeket azonban nem lehet egyformán kielégíteni; nehéz döntések elé néz, aki ezt az elvet megpróbálja a gyakorlatba átültetni. A tolerancia, legalábbis potenciálisan, határtalan; a csoportok közösségi életét azonban az állam csak meghatározott politikai és pénzügyi keretek között garantálja.

A toleranciának tulajdonképpen erkölcsi értelemben is megvannak a maga határai – ezek alighanem ugyanazok a nemzetek közösségében is, mint otthon a családban. Lényegük a csoportok bármelyike részéről megnyilvánuló intolenciák vagy elnyomó magatartás elutasítása. Ha a csoportok önkéntes alapon szerveződnek, s ha a tagok számára tényleg adva van a csoportból való kilépés lehetősége, akkor ezeknek a korlátoknak az érvényesítéséhez a törvény erejére általában nincs szükség. A soknemzetiségű birodalmakban, a föderatív és a nemzetállamokban a korlátok történelmileg adóttak, más szóval hosszú idő alatt munkálták ki őket. A toleranciára számot tartó csoportok legtöbbje évszázadok óta él a kérdéses helyen, és ez alatt megtanult alkalmazkodni a többség normáinak legalább a minimumához. Csak az új csoportokat figyelik árgus szemekkel. Ezzel szemben a bevándorló társadalmakban a korlátok óhatatlanul politikai viták tárgyai, hiszen valamilyen értelemben mindegyik csoport új. A bevándorlók újraalkotják egykori hazájuk kultúráját, de rendszerint nem egyféleképpen, és nagyon valószínű, hogy a különféle változatok egyike különösképpen dogmatikus és intolenciás lesz – az új hazába való áttelepüléssel járó kulturális veszteségek kétségbeesett tagadását tükrözi. Ugyanakkor szaporodnak az új tanok, s új meg új követőkre találunk, akik új életformák kialakításával próbálkoznak. Az amerikai mormonok poligámiája példázta, hogy ilyen esetekben meddig terjedhet a tolerancia határa. Am ezeket a határokat még senki sem jelölte ki pontosan.

6 Hadd foglaljam most össze az eddig mondottakat, mégpedig oly módon, hogy számba veszem a négy modell belső erőviszonyait. Azt szokták mondani, hogy a tolerancia szükségképpen egyenlőtlenségen alapuló viszony – a megtört csoportok, illetve egyének alacsonyabb rendű kasztot alkotnak. Ezért hát nem érhetjük be a toleranciával, ennél többre van szükség: mondjuk egymás kölcsönös tiszteletére. A négy modell áttekintése után azonban a probléma összetettebbnek látszik, hiszen a kölcsönös tisz-

telet, mint láttuk, csupán a tolerancia egyik lehetséges megnyilvánulása, talán a legtetszetesebb, de nem feltétlenül a legstabilabb.

A soknemzetiségű birodalmakban a hatalom a központi bürokrácia kezében összpontosul. A birodalomhoz tartozó társadalmi csoportok egyformán híján vannak a hatalom eszközeinek, ennél fogva képtelenek leigázni vagy üldözni szomszédaikat. Ha egy csoportot a helyi erők megpróbálnak hatalmuk alá hajtani, az a központhoz folyamodik segítségért. Így például az ottomán birodalomban a görögök és a törökök békében éltek egymás mellett. Kölcsönösen tiszteletben tartották volna egymást? Némelykor talán igen, máskor meg nem. Mindenesetre kapcsolatuk jellegét nem ez határozta meg, hanem az, hogy mindkét fél egyformán alávetett helyzetben volt. A föderációkban egészen más a helyzet: itt elengedhetetlen, hogy az egyes csoportoknak legalább a vezetői kölcsönösen tiszteletben tartásuk egymást, mert nem elég, ha az egyik csoport megtűri a másikat: ki kell dolgozni egymás mellett élésük kereteit. A görög és a török területek különválása előtti Ciprus e modell kudarcát példázza.

A nemzetállamokban a hatalom a többségi nemzet kezén van, amely – mint láttuk – az államot saját céljaira használja fel. Ez a tény nem feltétlenül ássa alá az egyéni kapcsolatok kölcsönösségét, melynek a demokratikus államok éppen hogy tápot adnak. De a kisebbségi csoportok lélekszámuk miatt hátrányos helyzetben vannak, és a nyilvános kultúrában rendszerint meg kell hajolniuk a többség akarata előtt. Hasonló a helyzet a bevándorló társadalmak történelmének korai szakaszában is, amikor az első telepek még a nemzetállam ábrándját kergetik. Az újabb bevándorlók egymást követő hullámai hozzák létre a – megint csak elvben – független államot, a birodalmi közigazgatás demokratikus megfelelőjét. Ám ez az állam nem csoportokhoz, hanem egyénekhez fordul, nyílt társadalmat teremtve, amelyben mindenkinek türelmesnek kell lennie mindenki mással szemben. Az oly hangosan beharangozott továbblépés „a tolerancián túlra” immár valós lehetőségnek látszik. Csak hát, mint mondtam, kérdés, hogy ha ezt a lépést megtesszük, marad-e még valami a csoportok különbözőségének tiszteletben tartásából.

7 Mindeddig egy szót sem szóltam az intoleráns rendszerekről, holott tulajdonképpen számos birodalom és nemzetállam ilyen. Ezeknek olykor sikerül felszámolniuk a másságot, de máskor (ha nem mennek el a népirtásig és a tömeges deportálásokig) valójában fölerősítik azt. Megjeli a kisebbségekhez tartozókat, üldözik őket hovatartozásuk miatt, s ezzel rákényszerítik őket arra, hogy egymásra támaszkodjanak, és erősítik az őket összekovácsoló szolidaritást. Ennek ellenére e csoportok vezetőinek és igazán elkötelezett tagjainak semmi kedvük intoleráns rendszerekben élni. Ha megadatik számukra a választás lehetősége, rendszerint valamiféle kollektív toleranciára törekkenek: hazai vagy nemzetközi elismerésre, bizonyos fokú önkormányzattal – autonómiával, föderatív vagy önálló államisággal.

A kollektív toleranciát a modern demokratikus politikai rendszerek központi programjának is felfoghatjuk: e program lényege, hogy az intolerancia valamennyi áldozata, s minden el nem ismert vagy föl sem ismert, elnyomott és sebezhető csoport megtalálja a maga hangját, helyét, politikai önkifejezését. A politikai baloldalon korábban sokan úgy képzelték, hogy mindez nem érhető el a be-

fogadásért folytatott küzdelem nélkül, valahogy a munkásosztály és a szocialista mozgalmak mintájára, a polgári társadalom falainak ledöntésével. Ám az általam tárgyalt csoportok a határokért küzdenek. E küzdelem kulcsszava az „önrendelkezés”, amiben az is benne foglaltatik, hogy e csoportoknak szükségük van bizonyos saját területre, vagy legalábbis egy sor független intézményre – így decentralizációra, autonómiára, elkülönülésre, szuverenítésre is. A határok meghúzása – nemcsak földrajzi, hanem funkcionális értelemben is – rendkívül nehéz, de feltétele annak, hogy a különböző csoportok számottevő ellenőrzést gyakorolhassanak saját életük felett, s hogy ezt valamelyes biztonságban tegyék.

A munka – a régi, birodalmi berendezkedés adaptálása, a modern nemzetközi rendszer kiterjesztése, a nemzetállamok, autonóm területek, helyi hatóságok sokasodása és a többi – ma is folyik. Figyeljük meg, hogy mire irányul az elismerés és a tolerancia: mindig is csoportokra és tagjaira, etnikai vagy vallási szempontból sajátos identitású férfiakra és nőkre. Az eredmény nyilvánvalóan ezeknek az egyéneknek a mozgósításán múlik, ám csak vezetőik állnak szemben ténylegesen a határvonal túloldalán levőkkel (kivéve persze, ha a szembenállás katonai természetű). Az autonómia kivívása megerősíti a hagyományos elitet hatalmi pozíciójában; a föderációs modell nem más, mint egyfajta hatalommegosztás ugyanezen elitrétegek között; a nemzetállamok diplomáciai testületeik és politikai vezetőik útján érintkeznek egymással. A csoportok tagjainak többsége számára az elkülönülés jelenti a tolerancia érvényesülését, ha föltesszük, hogy ezek az emberek tagoknak tekintik magukat, és jobbra csak egymás között óhajtanak társulni. „Erős kerítés – jó szomszédság!”

Az utolsónak említett toleranciamodellel azonban másfajta mintát követ, s talán egy posztmodern program csíráját hordja magában. A bevándorló társadalmakban (s manapság azokban a nemzetállamokban is, amelyekre bevándorlók nyomása nehezedik) az emberek tapasztalatból tudják, mit jelent a határok s a szilárd, sajátos identitás hiánya. A másság mintegy szétárad, mindig és mindenütt szembekerülünk vele. A csoportok tagjainak kötődése lazább, mint valaha. Az eredmény pedig az egyének állandó keveredése, egymás közti házassodása, a szó szoros értelmében vett sok-kultúrájúsága, amely nemcsak a társadalom egészében érhető tetten, hanem külön-külön minden egyénben is. Ma a tolerancia gyakorlása otthon kezdődik, ahol sokunknak meg kell kötnie a maga etnikai, vallási vagy kulturális békeszerződését házastársával, apósával, anyósával vagy gyermekével – mi több, saját ingadozó, megosztott énjével is. A vallási fundamentalizmust részben úgy kell felfognunk, mint minden ilyen békekötés elutasítását, és mint agressziót mindenfajta kétértelműséggel szemben.

E posztmodern program legjelesebb elméleti képviselője, a bolgár-francia Julie Kristeva azt hirdeti, hogy el kell ismernünk az idegenek világát, s kinek-kinek magában is föl kell ismernie az idegent. A lélektani érvek mellett, melyekre most nem térhetek ki, föllevenít egy régi morális érvet is, melynek legelső megfogalmazása a bibliai parancs: ne nyomjátok el az idegent, mert ti is idegenek voltatok Egyiptom földjén. Az aktualitás kedvéért Kristeva megváltoztatta az igeidőt és a földrajzi helyet: ne nyomjátok el az idegent, mert ti is idegenek vagytok ezen a földön. Nyilvánvalóan könnyebb elfogadni a másságot, ha elismerjük tulajdon másságunkat. Mégis kétlem, hogy ennek elismerése

önmagában vagy pusztán morális formában elégséges volna. Nem élünk egész életünkben idegenek között, s egymás idegenségével nemcsak egyenként kerülünk szembe, hanem változatlanul csoportosan is, mégpedig olyan körülmények között, amikor a morált szükségképpen háttérbe szorítja a politika.

Nem arról van szó, hogy a posztmodern program egyszerűen meghaladná a modern felfogást, a történelmi korszakolás valami nagyívű narratívája szerint, hanem arról, hogy az egyik rátevéődik a másikra, anélkül hogy azt a legcsekélyebb mértékben elhomályosítaná. A határok még megvannak, de minden egyes határátlépéssel halványabbak lesznek. Még ma is ilyenek vagy amolyannak tudjuk magunkat, de e tudásunkban elbizonytalanodtunk, mert ugyanakkor ilyenek és amolyanok is vagyunk. Léteznek ugyan erős identitású csoportok, s ezek megjelennek a politikai színtéren is, de tagjaik kötődése széles skálán, folytonosan változik, és egyre többen és többen vannak a skála túlsó – toleránsabb – végén (épp ezért lettek olyan harsányak a militánsok az innenső végén).

A modern és a posztmodern e kettőssége, ami a valóságban valószínűleg nem olyan nyilvánvaló, mint amilyennek bemutattam, megköveteli, hogy a másság kétszeresen is elismertessék: először kollektív változatában, másodsor mint szétszóródott, megosztott másság (vagy épp fordítva; a sorrendhez nem ragaszkodom, bár az imént említettet valószínűbbnek tartom). Mint csoporttagoknak és mint idegeneknek egyaránt szükségünk van toleranciára és oltalomra. Az önrendelkezés politikai és személyes értelemben

egyaránt elengedhetetlen – a kettő összefügg, de nem ugyanaz. A másság régi felfogása, amely az egyént autonóm vagy szuverén csoportjának elidegeníthetetlen részeként kezelte, a másként gondolkodók és az ingadozók részéről ütközne ellenállásba. Egy olyan új felfogást viszont, amely kizárólag a másként gondolkodókra összpontosít, azok a férfiak és nők utasítanak el, akik valamely közös vallási vagy kulturális hagyomány elismertetésén, kimunkálásán, csiszolásán és továbbvitelén fáradoznak. A másságot tehát kétszeresen is tolerálni kell, azaz kialakítani vele szemben a beletörődés, a közömbösség, a kíváncsiság és a lelkesedés valamiféle ötvözetét, ámbár ezen elemek arányának nem feltétlenül kell mindkét esetben egyformának lennie.

Még a másság iránt amúgy lelkesedő embertársaink is szükségképpen szembefordulnak annak bizonyos, számukra nehezen elfogadható formáival. Miért is akarnánk toleránsak lenni a gyűlölködés és kegyetlenkedés iránt? A másság tisztelete nem terjed ki a csoportokon belüli elnyomás megnyilvánulásaira (jóllehet a birodalmi hivatalok rendszerint nem léptek föl ellene). Minél szorosabb kapcsolatban élünk együtt embertársainkkal, annál inkább szembe kerülünk nap mint nap a tolerancia határainak kérdésével. A posztmodern program egyik célkitűzése éppen a szorosabb együttélés. A régi kulturális és politikai térképek folytonos vonalait lassan szaggattottak váltják föl, de a kérdés, hogy miként lehet együtt élni e vonalak mentén és azokon átlépve, még válaszra vár.

FORDÍTOTTA GARAI ATTILA

Robert Stauffer A lépcső nélküli társadalomház

Egy ősrégi alapokra épített, sok ezer éves, sokemeletes lakóház, melyet több ízben átépítettek, kifosztottak, újjáépítettek, majd újabb emeleleteket húztak fel rá, kibővítették, leválasztották, tönkrelakták, úgy-ahogy megóvták a teljes pusztulástól, végül modernizálták – egy lakóház számtalan helyiséggel, mindenfelé nyíló ablakokkal és aknákkal, egy lakógép, benne ládák és szekrények, a múlt emléktárgyaival teli bútorok, minden falban urnák, a padló kőkockái alatt sárok; egy lépcsőház nélküli lakóház, melynek pedig minden emeletét, de még a pincéjét is lakják – ilyen a ház, ahol azok az emberek laknak, akik osztály nélküli társadalmat akarnak.*

A ház hamar elvakítja az ide látogatót, hiszen a belépő számára a földszint nyitott, gyakran ünnepélyes, hangulatos és kellemesen lágy fényben úszik. Az ember kényelmesen leülhet vagy elnyújtózhat az előcsarnokokban, ahol szerényen és tárgyilagosan, vagy barátságosan kiszolgálják. A kert virágait, gyümölcsöt, zöltséget, bort és pezsgőt, halat, szárnyast, vadat és a tenger gyümölcseit, hús- és kolbászféléit, mindent a földszinti helyiségekbe visznek, pompásan elkészítik, és nagy szeretettel tálalják föl. A vendég minden különösebb erőfeszítés nélkül régmúlt korokba képzelheti magát, hiszen a régi idők visszatérte utáni vágy még alig felbecsült és áruvá vált érzés: a *table d'hote* vendégeként, vagy egy szeparéban, egy csárdában vagy egy kávéházban pazar díszletek szolgálnak ahhoz a színielőadáshoz, melyben a vendégek, a pincérek, az italok és az ételek színdarabként játsszák önmagukat. A ház kívülről igencsak vidáman fest. Nők, férfiak, gyermekek integetnek az ablakokból, a lakóhelyiségekben zenélnek, színházat játszanak. Minden emeleten vannak kisebb-nagyobb színháztermek, a földszinten is sok a színház, a mozi, a fürdő, a kávéház. Ezeket a társadalomház minden lakója látogathatja, amíg működnek a páternosztterek. Igen kedvelt felvonók ezek; azt az illúziót keltik használóikban, hogy velük időt és fáradságot takarítanak meg. A lakók többségének korábban szűkebb vagy tágasabb lépcsőházaikon át kellett lemennie a földszintre egy-egy színházi előadásra, mi több, gyakran el is kellett hagynia a házat, hogy azután oldalbejáratokon és meredeken felkúszó csi-

galépcsőkön át jusson fel a nézőtér valamelyik, székekkel telezsúfolt erkélyére.

Ezek az emberek az akkoriban játszott tragédiákat, vígjátékokat és tándramákat gyakran egész életükben csak ebből az erkélyszemszögből nézhették. A munkások, kézművesek és egyszerű alkalmazottak alig engedhettek meg maguknak színházlátogatásokat – ehhez túlságosan szegények és túlságosan műveletlenek voltak.

A hatalmas és nagyszabású építészeti eszközökkel kialakított nyitott és fedett uszodák, a fényűzően kiépített termálfürdők és sportlétesítmények a parkban mindenki számára hozzáférhetők, ámbár jelentős részüket csak a társadalom legvagyonosabb rétegei számára építették. Fenntartásuk nagyon költséges.

Ennek a sokemeletes lakóháznak egyetlen hibája van: nincs benne lépcsőház. Az a peches lakó, aki a kilencedik emeleten jött a világra, még a legközelebb eső emeletekre, a nyolcadikra vagy a tizedikre sem látogathat el sosem, mert a páternoszttereket csak olyan rendezvények látogatására szabad használni, amelyek valamilyen közösségi élmény célját szolgálják. Még a halállal sem tehetnek kivételt. Semmi értelme nem volna, ha a páternosztterekben koporsókat szállítanának, minthogy azokkal csak színházakba, fürdőkbe, hivatalokba vagy kávéházakba lehet eljutni. Ezért van annyi urna a falakban, annyi padlóba süllyesztett sírkő a folyosókon és a nagyobb helyiségekben. Ha az elhunyt tekintélyes személy volt, a koporsót a tetőkiszögellésekhez erősített csigás emelővel eresztik le, majd a központ temetkezési alkalmazottai végzik el a további munkát, miközben a ház lakói az összes ablakból nézik az eseményt.

Ebben a házban az emberek aknákon és beszélőcsatornákon keresztül érintkeznek egymással, székeket tesznek az asztalokra, és ezekre az ingatag emelvényekre másznak föl, hogy jobban megnézhessék egymást a mennyezetbe vágott, ráccsal elzárt nyílásokon keresztül. Közvetlenül egymás fölélt alusznak, a föltornyozott székeken fekvő testük szorosan a mennyezethez nyomódik, de ott, ahol meg akarják érinteni egymást, rács van közöttük. Még így is sikerül nekik – igaz, meg nem engedett – utódokat nemzeni, akiket azután ki tudja, hová rekkentenek el.

Amit az igazgatóság földszinti központja nem ad meg nekik, azt a lakók építik föl az emeletük erkélyein és teraszain. Jelentős mértékben önellátóak. Háztartási gépeik javításához is maguk látnak hozzá; barkácsolnak, szabnak-varrnak, cipészkednek, asztaloskodnak. A műszaki hibákat szinte sohasem hártják el, hanem addig használják a berendezéseket és a gépeket, amíg azok maguktól szét nem

ROBERT STAUFFER szabadfoglalkozású író 1936-ban született Svájcban. Írása 1973-ban, egyéves magyarországi ösztöndíj után készült, és most jelenik meg először.

*Ami újat tettem, annyi volt, hogy (1) kimondottam, hogy az osztályok csak a termelés fejlődésének meghatározott szakaszaiban léteznek, (2) hogy az osztályharc szükségképpen proletárdiktatúrához vezet, (3) hogy ez a diktatúra maga is csak átmenet az osztályok megszűnése és az osztály nélküli társadalom felé. (Karl Marx, in: *Marx/Engels művei* 28., 508.)

rohadnak. A beteg háztartási gép keltette zajt nem ismerik, egyszerűen nem hallják. Ha valami elromlik, és sürgősen mesteremberre van szükség, kérvényt kell benyújtaniuk. A központ csak nagy sokára küld ki szerelőt, s addigra gyakran már el is felejtették a panaszolt hibát, és lomtárt csináltak a fürdőszobából. Miután fél évig vártak a javításra, már visszatértek a fateknős mosáshoz, amihez csigassorral merítik a vizet az emeletről, az előkert ciszternájából. A szerelők és a különböző szakemberek a földszinten lebzselnek, készen arra, hogy hívásra azonnal elhárítsák a földszinti igazgatósági helyiségekben fellépő legcsekélyebb üzemzavart. Szolgáltatásokkal állnak rendelkezésre telefonhoz és tévéhez, turistabordélyokhoz és szolgálati vécékhez, szolgálati autókhoz és szolgálati rádiókhoz, és szolgáltatásokat nyújtanak a központi igazgatóság szolgálatában álló alkalmazottaknak. Ha olykor mégis szükség van arra, hogy a nyolcadik vagy a kilencedik emeleten végezzenek el egy javítást, a szerelőket csigán húzzák föl a magasba.

A beszükt mozgási lehetőségek kiegyenlítésére a lakóemeleteken mértéktelenül sokat sportolnak. Az „Emeletek egymás ellen” elnevezésű játék az „Emeletválogatott a földszinti központ ellen” nevű játék előgyakorlatának számít. A kiemelkedő sportolókat a „földszinti központhoz” osztják be, ahol erőteljes képzésnek vetik alá, és tervszerűen doppingolják őket. Ők külföldön is szerepelhetnek, ahol feltétlenül nyerniük kell, de legalábbis az elsánt harcok maradványát kell kelteniük. A szomszédos országok pályáin szerényen kell fellépniük, hiszen csak „barátságos” találkozókra van szó. Ha legyőzik egy velük örök és megbonthatatlan barátságban élő nép válogatottját, nagyon szégyellik magukat. A játék célja a „döntetlen”, s a legtisztességesebb eredmény a válogatott számára az ellenféllel való szerelmes ütésváltás.

A ház lakói szívesen bonyolódnak szerelmi ügyekbe, házasodnak és válnak, megcsalják egymást és kibékülnek, intrikákat szönek. Nem sokat teketóriáznak, hamar ágyba bújnak egymással, és alaposan kiélveznek mindent, amit egymásnak nyújtani tudnak. Ebben igen nagyvonalúak. Mindaddig, amíg eljátszhatnak egymással, s ezt pazarló szenvedélyességgel teszik a túlszűfolt lakásokban, folyosókon, fürdekben és teraszkeretekben, addig kevésbé bosszantja őket az emeleti életük, mert ezekben a játszóházakban alig kötik őket rendszabályok. Beléjük beszéltek, hogy a normától eltérő érzelmektől félni kell, így ha efféle akarnak kiélni, akkor partnerükkel vécébe kell zárkozniuk.

A ház lakói rettentően sokat olvasnak. A központi könyv- és oktatási osztály gondosan válogatott olvasmányanyagot jelöl ki számukra. A költeményeket azonnal megtanulják kívülről, s maguk is költenek verseket. Naphosszat járattják a hazai költői kincsetár imamalmait. Nem tudják, hogy a földszinten van egy könyvtár, ahol a teljes világirodalom megtalálható. Ebben a rendszerben a háziköltők a központi igazgatóság alkalmazottaiként többnyire a földszinten laknak, sokan közülük a kórházi skizofrén osztályon. A rakoncátlankodó frókat büntetésből a pincebunkerbe zárják, később napközben a bányába küldik, amely a társadalomházi alatti szerteágazó pincerendszerben található. Ha a ház lakói egy szép napon mégis kifogyának a hófehér kenyérből, feltehetőleg még

egy évszázadig élélnének költészetten és szépirodalomon, mert megtalálnak bennük bizonyos fűszereket, amelyek a gondolataik és érzéseik önálló továbbfejlesztéséhez számukra tulajdonképpen tiltva vannak. A földszint költőszobáiból a liftszerű felvonókkal új verseket és prózát juttatnak el hozzájuk. Ennek örülnek, mivel irodalmi áru, olvasás, megtanulják kívülről, lassan megszeretik, majd maguk is elkezdnek saját kiegészítéseket és találmányokat írni, amelyeket elbírálás végett elküldenek a központba.

Persze sok a pletykázkodás, sok a vita, híresztelések kapnak lábra, vicceket terjesztenek, amelyek titkos kopogó jelbeszéddel egyszerre jutnak el a sokemeletes ház összes lakójához. A legjobb híreket és vicceket a földszinten találják ki.

Minden emeleten található országos takarékpénztárak. Pénzt visznek be, pénzt emelnek le. Szpekulációnak, megakarításnak nincs sok értelme. A pénzen semmi sem változik, mennyisége állandó. Értéke nem a forgalomban lévő pénzmennyiség és az árukínálat, az elvégzett munka arányától függ. A földszinten van egy bank a külföldi pénznek számára, amely éjjel-nappal nyitva tart, s kizárólag a külföldi érméket váltja át belföldi érmékre. Ha az ember saját valutáját szeretné visszavásárolni, két-három hónapot is kell a központi bank hozzájárulására várni, mert a bank a külföldi devizáért külföldön szabadalmakat és gépeket vásárol. A devizabetéti pénztárnál ülő tisztviselő használt-cikk-kereskedő: használt pénzt vásárol fel, majd jelentősen drágábban eladja különféle ritka árukért, amelyeket aztán ismét elad. A sokemeletes lakóház emeletein külföldi pénzt bankjegyekben gyűjteni és tartani nem szabad. Akit ilyesmin kapnak, azt bíróság elé állítják, és súlyosan megbüntetik. Minden emeleten laknak tömbbizalmik, akik valójában a központ besúgói. A valutának a földszinten utlevél-értéke van. A született földszintlakók, vagy akik azzá képeztetik ki magukat, a földszinti helyiségekben szabadon mozoghatnak. Az ajtókat és folyosókat felügyelő örök azonban, akiket a központ a saját soraiából toboroz, akadályozzák a parkba való korlátlan kijutást. Ez a park régi vadászterület, amely mérhetetlenül kiterjedt és gazdag. Követek, diplomaták, a központ funkcionáriusai vadászhatnak benne, lovagolhatnak a ligetekben, versenyautókkal száguldozhatnak az országutakon és az autópályákon. Az időket a folyosóörök méri.

A külföldi vendég tartózkodási és lakhatási jogot kap a földszinten. Ha észreveszi a hiányzó lépcsőházat, többnyire máris el kell utaznia. De aligha veheti észre a hiányt, hiszen a falakra mindenütt lépcsőházak, valamint fel- és lemenő figurák vannak festve. Ha egy gyárat óhajtott meglátogatni, mindig a legújabbat mutatják meg neki a földszinten. Itt mindent megtalál, vagy közlik vele, hogy ami még hiányzik, azt hamarosan megteremtik. A külföldi a központ vendégeként, vagy fizetővendégként láthatja a földszintet román és gót stílusban, barokkban és az összes utána következő bomlásstílust összeolvasztó, ragyogó pompában. Inasok, pincérek, idegenvezetők szaladgálnak mindenfelé, a vendég a recepciónál újságokat vásárolhat, megkapja kedvenc lapjait, cigarettáit, whiskyjét, izgatón kínálják magukat örömlányok és kéjfiúk. A vendég számára nem mindig kellemes az a földszinti szokás, hogy a sok étteremben és kávéházban késő éjszakáig hangosan szól a szórakoztató zene.

A templomokba, kápolnába és zsinagógákba is bejuthat a vendég. Egy-egy díszes mennyezetről olykor hullik a stukkódísz, a fal faburkolata megvetemedik a nedvességtől, egyes gótikus templomokat, amelyeket a török hódoltság idején mecsetté alakítottak át, csak részben szenteltek újra. Sokat közülük bezártak; ezek feledésbe merültek. Egy ifjú segédlelkész, aki bukósisakot visel a sapkája fölött, egy ilyen templom-mecsetbe vezet be a külföldi vendéget. A sekrestyében ott sorakoznak a bukósisakok a látogatók számára. Kiegyezett, elhagyott zsinagógákat is lehet látni, bevert ablakokkal, a templom külső homlokzatán szétlőtt törvénytáblákkal. A földön évtizedek óta szerteszét heverő cserépdarabokat észre sem veszik, elburjánzott rajtuk a gyom.

A vendégnek elmondják, hogy a sokemeletes lakóháznak kétszer ekkorának kellene lennie, ha ebből a népből mindenki, aki rokonságban áll egymással és ugyanazt a nyelvet beszéli, egyetlen központi igazgatóság alatt szeretne élni; de mindjárt azt is közlik vele, hogy még az elletlenített vagy megnehezített rokoni és baráti látogatók is a hiányzó lépcsőháznak tudhatók be. Efféle párbeszédre sor kerülhet egy olyan fal előtt, amelyre lépcsőt festettek. A ház lakója a falhoz támaszkodik, és érzi a sima felület ellenállását, de az őt hallgató vendég másképp látja az egészet: az ő szemében a mesélő már az első lépcsőfokon áll, s a keze épp a lépcsőkorlát felé nyúl. Ilyen csalókan és élethűen vannak a falra festve a lépcsőházak.

A lakóházban hajdanán természetesen volt lépcsőház, amely felfelé egyre keskenyedett, egyre szűkebb lett, s végül csigalépcsőbe torkollott. A földszinten még díszlépcső volt, amely a félemeletig, majd, előkelően és nagyvonalúan, még egy további emeletig vezetett, s majd csak a számtalan fönti, gyakran rendkívül alacsony emeleten ágazott szét szerény, mi több, szegényes lépcsőházakra. Mindez megfelelt egy operettbe illő monarchia hajdani társadalmi szerkezetének. A lépcsőház, melyet tehát egy sokrétegű, kasztkra osztott lakosság használt, mindenestre a mozgás és a kommunikáció céljait szolgálta mindaddig, amíg, a nagy francia forradalom és a hódító diktatúrák hosszú korszakainak késői utóhatásaként, hozzá nem láttak az üdvözítő egyenjogúság utópiájának megvalósításához. A második világháborúba való belépése által antifasisztává lett katonai nagyhatalom a saját világrészen győztesként lépett fel, s a régi jó hódító módszerekkel mindenkitől minden tulajdont kisajátított, mondván, hogy mindez a közösség javát szolgálja, s megszabadít néhány személynek a lakóház fölötti uralmától. A kisajátítók szigorú rezsimje mindenemű politikai és későfeudalisztikus rendbontást radikálisan felszámolt. Mivel a legtöbb házlakó már úgys hozzá volt szokva a szigorhoz, függő helyzetének megfelelően elfogadta a felszabadítók átmenetinek tekintett uralmát, akik véget vetettek a házban folyó apróbb-nagyobb, idegőrlő javításoknak, vagyis megkímélték a lakókat ezektől. Új és meghatározó volt azonban számukra, hogy az új urak nem csak telektulajdonosnak, hanem építetőnek is tekintették magukat, s a lépcsőházat fentről lefelé, a felépítménytől a pincéig lebontatták, és minden emeleten befalaztatták a lépcsőházak nyílását. A sokemeletes ház átalakítói ezekben a változtatásokban tudományos jártak el, legalábbis ők maguk ezt mondták, mert igencsak iskolázatlan és műveletlen emberek voltak. A hatáskeltés kedvéért összehordtak egy gyűjteményt múlt századi elméleti írásköböl, egy katalógust vezérszavakból, egy gyakorlati útmutatót és egy alapszabálygyűjteményt. Ezek szerint az alap ha-

tározza meg a felépítményt. A gyakorlatban mégis először a felépítményt alakítják ki, s az alapot, a fundamentumot majd csak utóbb létesítik hozzá vagy változtatják meg, leszűrve jó néhány összeomlás tapasztalatait.

Ú

j épület felhúzására senki nem gondol. Maga az alapszabálygyűjtemény nem tűzi célul, hogy javaslatokat dolgozzon ki egy új épületre, mindössze annyit tesz, hogy megvilágítja a régi épület építésének történetét, méltatja ama kor építkezési körülményeit, valamint alap és felépítmény csodás változását vetíti előre.* E század első háromnegyedében az „Új Emberről” szöttek álmokat. Hogy a „Régi Ember” minden összetevőjének nyomára bukkanhassanak s őt magát végképp felszámolhassák, minden házlakót arra buzdítanak, hogy hallgassa ki a többieket, számoljon be erről, s a feljelentést ne rágalmazásként, hanem gyónásként alkalmazza az igazságos és mindent tudni akaró központnál.

A lépcsőház nélküli ház nem omlott össze, statikája még javult is, amikor kitörték belőle a lépcsőházakat. A házat lakják, majd' szétreped az emberektől. A tetőkiszögellésekre szerelt csigaszorokon, amelyeket eredetileg csak a koporsók leeresztésére használtak, olykor leengednek egy-egy lakót, aki még életében kapott külföldre szóló útlevelet. Ez mindig nagy eseménynek számít, amelyet sokan megtekintenek. A leengedett nem visz magával sok útipoggyászt, mert a csigaszor nagyon egyszerű szerkezet, ahol a fel- és lecsévéveléshöz az erő kifejtés csökkentésére kettőnél több csigát nem szabad használni. Sok utazó kimerülten tér haza. Gyakran alig harminc nap alatt, egy pontozásos sikerlista alapján nézik meg a világot. Minden fővárost, minden látványt, de mindent nagyon gyorsan, lóhalálában és ettől a tempótól megmámorosodva futnak végig. Csakhogy mindenütt lépcsőket kell megmászniuk. Hazaérkezésükkor újra felhúzzák magukat a nekik rendelt emeletre. Igaz, egy külföldi út annak lehetőségét is magában rejti, hogy a hazatérés után emeletet változtathatnak. A teljesen megbízható utazók és hazajövők a földszinten laknak. A csigán néha olyasvalaki himbálózik, akinek tériszonya lett, és nem kapott útlevelet. De az is megesett már, hogy ugyancsak erre a csigára kollaboránsokat akasztottak fel.

Amikor beáll a sötétség, a ház lakói egymás után oltják el a lámpákat. A tető párkánnyal szegélyezett lapos részén személyautók és motorbiciklik állnak, amelyeken nappal a tetőtér lakói furikáznak. Kíméletlenül és kizsákmányolva hajtják a szállítógépeket, míg a szemétdombra nem kerülnek. Hátul, a társadalomház mögött a park egyetlen nagy, méregkel átitatott szeméttélepe. A korlátozott terepen vezetni lelkesítő. A gyorsulás élménye itt kielégülést hoz, bár a távolságok gyors áthidalásának örömét nem ismerik, hiszen rövid és korlátozott a lehetőség az igazi hajtásra. Az éjjeli harmat lecsapódik a magánautók karosszériájára, a rozsdá átrágnia a fémeket. Az állami kocsik a jól fűtött földszinti garázsokban állnak. A földszinten az előcsarnokokban és a valutapénztárnál még mindig nagy az élénkség. Sürögnek a pincérek, az idegenvezetők az éjszakai panorámát mutatják a vendégeknek, a mindenütt jelen lévő állambiztonságiak pedig a különszobákba húzódnak a fölös-

*Karl Marx egyenesen megtagadta, hogy „a jövő lakikonyhája számára recepteket” gyártson. (Előszó A tőke 2. kiadásához, 1. kötet, Berlin, 1955.)

legben maradt állami kurvákkal. Esténként a földszinti helyiségek mennyezetéig száll az iszonytatóan unalmas nemiség szaga.

A pincékben mindig sötét van. A ház lakói még egy ideig kibámulnak az éjszakába. Telefonjaik, amelyeket csak ártatlan hivatalos beszélgetésekre és közlésekre használnak, ekkor kipihenhetik a nappali zavarásokat. Az ajtó- és folyosóőrök kényelmesen elhelyezkednek az őrbódéjukban vagy a parkbeli magaslesekben. Hosszú őrszolgálatra rendezkednek be, a gépfegyverek állandóan lövésre készek. Védik a házat és a ház átalakítóit. Védik önmagukat. Szolgálaton kívül szívesen hordanak szöges farmert.

A földszinti és pincéhelyiségekben penész keletkezik, amely a levéltárakban finom rétegben rakódik a króni-

kákra és törvénykönyvekre. A vendég azonban jó szellőzésű, kellemes hőmérsékletű szobákban ül, és egy földszintlakóval a széles világról, a közeledéstről és arról beszélget, hogy ma már minden olyan nemzetközi. Ő nem érzi a társadalomház fenyegetését és korlátozásait. Lefekszik és szépet álmodik, mert mit sem tud a hiányzó lépcsőkről, az elválasztó rácsokról, a ravasz és egy idő után gyógyíthatatlan betegségekről, amelyek a mozgásszükséglet és -öszön elfojtása nyomán a ház lakóinál fellépnek.

Ha ebben a társadalomházban egyszer nagy pánik tör ki, feltehetőleg nagyon sokan kiugranak az ablakon, és összetörik magukat. A többi beteg, lassan elsötétül.

FORDÍTOTTA RÁCZ JUDIT

LATINOVITS ZOLTÁN Molnár Ferenc *Játék a kastélyban* című darabjában Hotti Évával (1957)

Orbán Ottó

NEW YORK NAGYKÁVÉHÁZ

New York, te kávéház, te félvilágnyi város!
Ahogy Kosztolányi áhítózott a new-ra,
úgy léptem a Columbus Avenue-ra,
mely az űrrel és a Central Parkkal határos.

Viszketeg lét. Versenyez, sosem álmos;
pornó, a nejlonszáokban fej nélküli hulla.
Százemeletes gejzír tör fel, majd lehull a
sárba, hová minden élet jeges halál mos.

Az ifjúság eltűnt. A kávéház romokban.
Bár pénzváltókkal és kurvákkal rakva ott van –
mégsincs. Sivatag. Szél fúj. Semmi sem a régi.

Osvát nem jön. Kosztolányi egy árnyat ápol.
Hideg árad belőlünk és Amerikából,
hol ég minden csillár, csak egy nem ég, az égi.

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Modern klasszikusok
a 2000 és a Századvég kiadásában

Saulius Tomas Kondrotas

A kígyó pillantása

Czesław Miłosz

A hatalom megragadása

Egon Hostovský

Általános összeesküvés

Grigorij Kanovics

Félpénzen vett gödölye

ARANY ♦ KÖZÉP ♦ EURÓPA

Aranykávéfüst

KÖRÖSI ZOLTÁN

Azt ne kérdezze senki, honnan, s micsoda időből származna ez a történet, nem azért, hogy kétes eredet, avagy fel nem tárható bányamélyek rejtegetésére szolgálna a titoktartás; nem, ó, nem, és főleg!, nem is titoktartás ez, hanem a felejteni tudás oly gyönyörűséges adománya, az a fel sem becsülhető képesség, ami nélkül bizonyosan ránk szakadnának a hétköznapok, és – micsoda paradoxon máris! – ami nélkül köddé válna a belénk ivódó külvilág, az a bizonyos objektum, ami létezővé tesz valahányunkat, és párává lennénk mi, az a bizonyos szubjektum, ami kinnal és keservvel, de egyedül megszüllheti a világot, igen, a felejtés csodája nélkül e kettő sem létezne, azaz nem lehetnénk mi magunk sem, s bennünk a történetek...

Ó, a történetekkel szelídített múlt! Ó, az emlék, az aranyfüstös második jelen!

És a kérdések! Hiszen a kérdések lopakodnak a tudás foghíjas sövénye mögött, azok a mindenünnen előbukkanó, fekete orrocskájú, remegő fülű, izgatott bajszú kérdéscsékék, amik olyan titokzatosan népesítik be a szobánkat, mint a kályhajtón kivilágló fények szülte árnyjáték, de a tapicskolásukat, szuszogásukat és surrogásukat, a sürgölődésüket nem lehet ám nem észrevenni, nem bizony, mint ahogy nem lehet nem tudni azt, hogy eljön, úgyszólván eljön a pillanat, amikor a biztosnak látszó, de legalábbis magabízó építmény, amit fennhéjázó könnyelműséggel a napjainknak, mi több, az életünknek nevezgetünk, szertelyuggatott vályogfalként omlik le, mert kitartó furakodásaival át- meg átjárta a megszámlálhatatlan sokaságú kérdések hada, no hát igen, ez lehet a legfontosabb!, a kétely és a bizonytalanság, ami nélkül, jó ha tudjuk, nincsen nyugalom és nincsen reménykedés, mert a bizonyosság nem fény, de árnyék. Ez, ez a kétely a legfontosabb, mert enélkül nincsen tudni akarás, nincsen a vágy, ami, akárha mohos fatörzs odújában kutakodnánk a lépes méz után, számítva persze a fullánkokra is, újra és újra a múltba ragad bennünket, csábít és elbódít a szétfosló történetekhez, elijeszt és megrémít, de engedni nem enged: emberek vagyunk, emberek a jelen pillanatban, nem tudva a jövőt, borzogatva a múltat, mi maradna hát, ha nem a nyomozás, a földkihányta régi szövetek megbarnult cérnaszálai...

Nos, e titokzatos történet egyik kezdete talán az a késő nyári, kora őszi idő kell legyen, Szent Mihály hava, az őszi, amikor a völgyoldalon, fel, egészen a hegygerincig soha nem látott bőséggel teremtek a tükös szilvafák, kéklertőlük a dűlő, és kékek voltak a kertek, mintha csak így ős elején nyílnának a híres égszínű rutavirágok, ám valami kiszámíthatatlan játékukban éppen nem a bódító emberi mag illatát szórják a völgyre, hanem a pukkaságig érett szilvák cukros felhőt...

S mert a szépség, bárki mondjon bármit, mégsem lehet hiábavaló, hát Szent Mihály havának kezdetén a kertek mélyén, mintha óriásra nőtt vargányák ütnék fel a fejüket a földből, öblös hordók, pántos fedelű fadzsák jelentek meg a rücskös fák alatt, hogy homályos, langyos ölükbe fogadják a szilvacseppeket, a fák magjait, és a halkán fortyogó cefrében egyesítsék a fényt a köddel, egészen a kormos katlanokig, ahol már bugyborékosan forrhatott a sárga massa, és a szilvák bomló húsa alatt épp az elszáradt szilvafák ágai lobogtak, miközben a hegyoldali forrás vize, ami a gyökereket öntözte eddig, most a csigavonalakban kanyargó áttüzesedett rézcsöveket hűtötte le, cseppenként hullajtva a párlatot a zománcos vödörökbe és a fonatos demizonokba, és Szent Mihály havának végén a hegyoldalon éjszakánként zöldessárgán lobogtak a tüzek, és nappal is, a sápadt napsütésben, mint narancsszín kendők, elő-előlibbentek a fák gyérülő lombja alól, a katlanokból, a tekergő-kacsaringózó rézcsövekből pedig édes és bódító felhő kúszott a városra, a még meleg szilvórium könnyű gőze, az ajtó mögötti komódból kihulló régi kis csipke kesernyésen édes illata...

S ha volna, aki még elmondja, nem lenne titok, hogy a pálinka főzéséhez senki nem értett jobban, mint Cziróki János, a völgygáti út felső végénél sárgálló ideggyógyintézet éjjeliőre, nappali portása, Cziróki, aki a magas kőfallal határolt kert szilvafáit és az útmenti bokrosokat vette gondjaiba, s persze a főzés

előtt nem sajnálta az időt, hogy lucskos kézzel kipattogtassa a hegyes szilvamagokat, s hogy a csákánynyélből lett keverőfájával, ha kell, gyorsabb erjedésre ösztökélje az aranysárga levest, és nem sajnálta azt sem, hogy a főzés hosszú éjszakáin legyen szíve bedugaszolni a demizonokat, odébblokja a rézcső kigyóját, mert tudta, hogy egy főzetre méretezhető csupán az igazi mestermű, és akár a szeretésben, a pálinkafőzésben is a mértéktartás a legfontosabb, a könnyűség, ami megment az unalomtól és a szégyentől, s ha kell, hát veszendőbe engedi a szilvamassza gyengébb párlatát. Cziróki János gondos és mértékletes férfiú volt, ismerte az éjszakai magányosságot és a test gyöngédségét, ismerte a napfölkelte fáradtságát és az elrendelések kijátszhatatlan természetét, ezért aztán szerette a fehér inges ápoltnak, azok pedig viszonszerették őt, el-elnézgették, mint sétál nehéz kulcsaival fel s alá, ciroksöprűz, a tűzre rak, belakatolja a kaput, és ha rájuk mosolyog, mákos haját hátrasimítva a fejébe húzza ezüstsínóros, simléderes sapkáját.

A történeteknek azonban nem a szeretet szab sorsot, s Cziróki János, aki nem kevesebb gonddal szemlélgette a szilvafákat, mint ahogyan Almássy igazgató főorvos úr szerette az ápoltnak, azt már nem tudhatta, hogy akár a kormos katlanban a szilvalé, a völgyben fortog a város, készülődik, szomorú és ünnepélyes, temetni és vigadni indul. De a nem tudás nem ment, és csak oly ritkán vigasztal! Igen, abban a régi Szent Mihály havában temetésre készült a város, Esbach tizedes testét visszaadni a földnek, azét az emberét, aki,

legalábbis így mondta szép beszédében a polgármester úr, miközben körbenézett a gyászpompába öltözött polgárokon,

azét az emberét, aki, merjük kimondani, a közjóért adta az életét, és még a halálában is a város rendőre maradt, mi több, éppen rendőr mivolta hozta meg a halálát, neki, a közrend és a mindennapi béke katonájának, aki nem ismerte a mulasztást, és nem kereste a pihenést, mert valóban, tudhatja mindenki, hogy a kicsi Esbach tizedest a folyó menti kivezető útnál lelta meg a halál, a város végénél, a piros csíkkal áthúzott névtábla tövében, ahová gyakorta s nagy kedvvel kijárt a szolgálat után, ahogy ő emlegette, amíg más talán elheverne otthon, a számára az a legszebb pihenés, hogy itt biztosíthassa a rendet; és mindegy is volt, esik vagy fúj, Esbach tizedes fel-felbukkant a városhatáron, várta a teherautókat, álmos izgalommal, mint a ragadozók, hogy aztán a kellő pillanatban a karját lengetve megálljt parancsoljon a poros automobloknak, kíméletlen fegyellemmel ellenőrizze az útiokmányokat, s persze a járművek állapotát is, s ha a gyanú előhívja a kíváncsiságot, tudakozódjon az úticélok felől is, legyen nyár, tél, vagy őszi, s az is volt, őszi, rövidültek a napok, így a kicsi Esbach tizedes rákényszerült, hogy csak a közeledők motorzajára hallgasson, és az övéről lepattintsa a karnyi vastag zseblámpa karabinerét, és így álljon ki a fekete aszfaltra, fényes köröket rajzolni a jövevények elé.

De ki ne tudná, hogy előbb-utóbb minden tárgy ellenünk fordul? Avagy a minden anyag természete, a széthullni akarás mutatkozott meg?

Mert Esbach tizedesnek nem engedte meg észrevenni a felpörgött idő, hogy a zseblámpája nem világít, nem is pislákol és nem is jelez, sőtét, mint az alsóvárosi régi, fakorlátos kutak sáros gödrei, azaz a tehetős sebességgel a bicikligyárba robogó teherautó sofőrje, aki éppen a völgy túlfeléről áradó cefrés illatokat szimatolja kitégult orrlukakkal, nem láthatja a máskülönböző előírásosan szabályos vonalú, csak éppen fénytelen zseblámpaköröket, nem láthatja a világtalan karral körözgető tizedest, nem, és a kicsi rendőr sem tudhatta meg talán soha, hogy lassítás nélkül miért rohan neki a háromszáz darab női kerékpár vázát fuvarozó olajzöld teherautó, miért nem fékez és áll meg, miért oltja ki a vadonatúj zseblámpákként világító csillagokat, és hogy miért, miféle elrendeléssel irányítja Esbach útját a megérdemelt késő esti nyugalom helyett a városi köztemető nyersárga agyagjába, a selyembéléses tölgyfadeszkák közé, az orrát fúvó polgármester úr könnyű sárral szegett lakkcipőjéhez.

S a város polgárai is, miközben a tizedes sorsán elmélkedtek, és elnézgették a frissen kapart gödröt csíkozó ásonyomokat, nem tudták nem megszimatozni a puha felhőpamacsokban reájuk szálló pálinkaillatot, ezt az édes és kesernyés párát, a rothadás és a megtisztulás szagát, ami láthatatlan füstként kanyargott a házak között, a keskeny utcák léghuzatában, bújócskázott a temetőt szegélyező nyárfák hosszú lombjaiban és a fekete csipkés szoknyák ráncaiban, a ropogós nadrágok frissen vasalt élein, a fekete szalagos koszorúk lakkos tobozain és reszelős levélkéin, az elmúlásba bújtatva a test örömét, és a felgyűlő nyállal juttatva az észbe az esendőséget, a haladék oly kicsiny voltát, mint ahogy nem tudták elfeledni azt sem, hogy Hopotoszky úr, a városi rendőrfőnök, akitől bevallottan a legjobb emberét ragadta el a halál, az olajzöld teherautó képében száguldó végzet, nemcsak gyászolni akart, de a rend katonájához méltóan megörökíteni a kicsi Esbach tizedes emlékét, olyféleképp, hogy már az emlékből élhessen együtt a küzdelem és a reánk is

leselkedő pusztulás, ezért aztán nem csekély munkával a városba hozatta az országos ökölvívó-bajnokság területi döntőjét, hogy így, az embernek az ember elleni szép harcával példázza ezt az elveszett életet, s a szálloda előtt, a főtéren felállítón dobogón, a ringben, ahogy mondták némelyek, a ringben lezajló ünnepel kínálja föl a feledni tudás és a folytatás esélyét a város polgárainak... És miközben a bágyadt kora délelőtti nap mind följebb kúszott, a polgármester úr már nem csak arról beszélt, hogy mit végezhetett egyéletnyi idő alatt Esbach tizedes, de arról is, hogy nincsen olyan élet, aminek ne a halál adná meg az értelmét, a főtéren a segédek színes szalagokkal tekerték körbe a dobogót behatároló négy tömzsi rudat, szőnyeggel terítették a faemlévényt, és feszesre húzták az oszlopokra hurkolt gumiköteleteket, s nagyokat kortyolva a kora őszi levegő szilvaillatából a régi nagy döntőkről meséltek, fenn a hegytetőn pedig, a sárga kőkerítés mögött Cziróki János körbehordozta a még langyos első főzetes demizsont, hogy kóstolót kínáljon a szolgálatos ápolóknak és az orvosoknak is, aprócska buborékokkal gyöngyöző szilvóriumot, ami langyosan siklik alá a nyelvcsövön, de rögvest forró hullámokat küld vissza a gyomorból a még jóformán a nyelven bimbózó mézes szilvaízhez, a vér és a szilvaillat forró hullámait, vörösrre festve a füleket és virágokat nyitogatva az orrokon, szilvóriumban párolódó szirmocskákat, amik szépek és egészségesek, de mindegyre szomjasak is, hogy az ápolók és az orvosok újra- és újratöltessék Czirókival a pöttös kis poharakat, és a bennük növekvő forrósággal válaszolhassanak a nap melegére...

Igy történt, hogy amikor rendes szokás szerint véget ért az intézeti csendespihenő, és elhamvadt a kormos kandalló alatt is a parázs, az ápolókat senki nem költögette, senki nem állította sorba, senki nem terelte le őket a kertbe, a fehérre mázolt kis padokhoz, a kanyargó kis ösvényekhez, és senki nem kongatta meg a konyha melletti kolompot, hogy az uzsonna idejét jelezze, hát ők maguk sétáltak le a fűbe, körbejárták a nyitott szájjal horkoló Cziróki Jánost, a vastag karú ápolókat, aztán szépen, libasorban kiballagtak a lakatja vesztett kapun, le az úton, a város felé, a házak közé, egészen a főtérig, ahol már az összegyűlt tömeg olyan mámorosan ünnepelt, mintha valahányan Cziróki János főzetét itták volna, s most attól kiabálnának és tapsolnának, amiatt ráznák a kezüket; pedig csak Veperdi úrnak integettek, az állva maradt területi ökölvívóbajnoknak, az egyedüli győztes versenyzőnek, aki a harmadik menet elején kétszer is a padlóra küldte a szőke bajuszos Fisch urat, a fővárosból ideérkezett ökölvívómestert, majd bal ököllal meggyomroztta, és aztán a jobb karját horogként hajlítva iszonyú erővel emelte meg az állát, s vagy kétméternyire röpítette ellenfelét, hogy így ünnepelje az országúti halált halt Esbach tizedest, és így feledtesse el a város polgáraival a temető tapadós agyagját, a koporsón dübögő göröngyöket, hogy így változtassa harcával ünneppé a szomorúságot, győzelemmé és vidámsággá a félelmet...

Csakhogy Veperdi úr, a győztes, így mondja ez a történet, megállt a ráhulló virágok, a színes kendők esőjében, és a karját leengedve lassú tekintettel nézett körbe az ünneplő polgárokon, kinyitotta és becsukta a száját, mint aki nagyon akar mondani valamit, ám sehogysem találja hozzá a szavakat, vagy talán a szavak, amiket ismer, nem is arra valók, hogy elmondhassák, amit érez, és így lehetett, mert Veperdi úr szeme könnybe lábadt az erőlködéstől, vörösrre vált az arca, pedig Fisch úr meg sem tudta ütni, és a halántékán kidagadtak az erek, mint amikor az edzőteremben esténként egyedül maradván emelgetni szokta a két nagy fémtárcsából egybeszerkesztett súlyzót, és térdre hullott Veperdi úr, mintha a saját horogütése terítene le, vagy Cziróki János főzete olvasztaná el a térdét, és bár megint csak beszélni próbált, de az ünneplésben és a zivajban senki nem hallhatta a szavát, ezért aztán kitérta a karjait, a bodros felhők felé lökte két barna, unciás kesztyűjét és felkiáltott:

Nem!, Nem!,

és erre a kiáltásra végre csend lett, s most már halkabban ismételhette el Veperdi úr, a területi ökölvívóbajnok, hogy nem, nem, nincsen győzelem, ámtítás az egész, mert az élet a természete szerint nem is lehet más, mint a vereségek sorozata, igen az élet az egymásba nőző vereségeket jelenti, a legelsőtől, a megszületéstől, az utolsóig, ami a halál, igen, folytonos és visszaverhetetlen vereség az élet, hiába próbáljuk is győzelemnek hinni, emberek, kiáltotta Veperdi úr, és megfeszítette kötélnyi izmait, az anyag természetes állapotba a romlás, a széthullás,

nincsen kiút, nincsen kiút!,

és a bőrkesztyűkkel akkor már a dobogó deszkáit ütötte, éppúgy, ahogy a völgygáti intézet ápolójai püfölték az asztalt, ha hiába vártak az ebédre, és a főtér néma csendjében úgy duhogott a két ökle, úgy püfoltak azok a kesztyűk, ahogy nemrég a göröngyök dübörögtek Esbach tizedes tölgyfadeszkáin, s ahogy a hajnalban felriadó szíve próbál igazodni a sötét szobában tikkakkoló óra könyörtelenségéhez, és erre az elviselhetetlen dobszóra szétpattant a csend, a megdermedt polgárok is kiabálni és integetni kezdtek, mintha

hirtelen mindenki egyszerre élné meg a saját vereségét, minden egyes vereséget, amit Veperdi úr meg sem tudna nevezni, és minden egyes fájdalmat, amik egytől egyig nagyobbak és gyógyíthatatlanabbak voltak a többinél, és nemcsak kiabáltak, ugráltak és sikoltoztak, de egyszeriben mind csak otthon akartak lenni, mert a sebet kapó vadállat is elbújik, és mert a nagy örömet sincs soha kivel megosztani, hát most már nemcsak kiabáltak és ugráltak, integettek és sikoltoztak, mint a sárga falakkal határolt völgygáti intézet nyugtalan lakói, de szaladni is kezdtek, rohanni, míg végül csak Veperdi úr maradt a főtéren a fájdalomával, a ring közepén, térdre hullva, az öklein a pufók barna kesztyűkkel, s mellette Fisch úr, a kiütött fővárosi ökölvívóbajnok, aki nyugalmasan feküdt, akárha álmodna, mert a homlokára a gumiköteket feszítő színes oszlopok szalagjait lengette lágyan a szél.

És másnap, amikor száraz nyelvvel és lepedékes torokkal, ólmos izmokkal és zúgó fejjel felébredtek az ápolók és az orvosok, sehol nem találták a fehér inges betegeket, hiába járták körbe a kertet, hiába zörgették fel a bokrokat, hiába ereszkedtek le az úton, hiába lestek be az ablakokon, hiába zörgettek be a kapukon, az elreteszelt ajtókon, mert egyre csak azt látták, hogy nincsen akit megszánnának, nincsen, akit karon foghatnának és szelíden visszavezethetnének a sárga falak közé, akit lefektethetnének a magasított falú ágyakba, akit éjszakánként a fel-alá járkáló ápolói csoszogással megnyugtassanak és álomba küldjenek, hiszen ebben a városban olyan egyforma mindenki, csöndes és szomorú, mint a hegytetői cella-fehér szobák, olyan egyforma, mint a kétely és a szomorúság, olyan, mintha sohasem is látták volna még egymást, mint a nem jártak volna a keskeny temetői úton, a szálloda előtti főtéren, a bicikligyári kapunál, idegenek, akik között eltűntek a fehér inges ápoltak, s végül aztán fel is hagytak a kutatással, megértették, hogy elillantak a betegek, és nincsen, aki megmondja, merre, hová, nincsen, aki most már felismerhetné őket, talán csak ha sárga falakat húzhatnának az emberek közé, talán, talán, de hogyan?, kinek?, ne is kérdezze senki, hová tűntek ők, s nem azért, hogy valamiféle kétes eredet, avagy fel nem tárható bányamélyek rejtegetésére szolgálna a titoktartás,

nem, ó, nem,

és főleg!, nem is titoktartás ez, hanem inkább a felejteni akarás és a megbocsátás, a feledni tudás gyönyörűséges adománya, ez a felbecsülhetetlen képesség, hiszen azt is tudjuk, hogy olyan történet, ami idővel ne veszne a hallgatás és a feledés homályába, abba a hó- és esőszagú ködbe, amin nem hatolhat át semmiféle fény, csak valami bolondítóan változhatatlan derengés, ki tudja: messziről, közelebből, vagy egyáltalán? Hát honnan? Mintha maga ez a köd, ez a derengés lenne az ok, hogy mindent elfelejtsünk? Hogy nincsen is szebb és megnyugtatóbb, mint a feledni tudás? Hogy a feledni tudás nem más, mint esély a történeteknek? Ugyan! Húsból, jó meleg húsból vagyunk. Bizony, olyan ez, mint az a késő délután, az a már szürkületbe hajló óra, amikor a városkát határoló dombok mögött még nem bukott le a nap, de a fenti kiserdő fái már egybenőttek az árnyékokkal, s a házak közti zugok, a keskeny utcák és a kapualjak akárha az emlékekből, s nem a hegyoldal bazaltjából tapadnának össze, igen, a szürkület a kezdet, amikor a bicikligyári sziréna bőgésére megnyílik a tüskés tetejű, kettős szárnyú vaskapu, és a fekete sapkás portás fölhúzza a sorompót is, és csuklóból tiszteleg, hogy megindulhasson surrogva a kerékpáros had, lassan gördülve el a mellékutcákon, mint a kiöntött mosogatóvíz a fűcsomók közé, és ahogy a szirénabőgés elhal, a fejébe csapja siltes sipkáját a régi szállodához támaszkodó mészárszék hentese, nagy tenyerét a pultra simítva hallgatja az erősödő zenét, igen zenét, mert a bicikligyári asszonyok a fénylő kormányokra bakelitos táskarádiókat gumiztak, tejszín rollnikkal a harsány kiserádiókat, amik a rücskös beton rázására mit sem adva vidáman felelgetnek egymásnak, sőt nem is, de igazán együtt zenélnek, még az ablakok mögül brummogó zöld varázsszemes, politúrozott óriásokkal is, mintha a vörös felhőkből szitálna alá a trombiták sívítása, a dobok puffanása, a tubák pamogása és a cintányérok tüsszkölése, zenélnek a házak, az utcák, akár az egész város, mint egy indulásra készülő tűzoltózenekar, egy összeszokott trottyosbanda, egy bicikligyári sziréna a tamburmajor, szól a zene, mintha a szél fújna, körbeöleli a plebániát, a vörös téglás templomot, és mindig úgy van, hogy valamelyik asszony csak arra int, itt lakott a púpos, mondja, és a többiek bólintanak, hagyják, most hadd guruljon magától a gumis kerék, hadd, legalább a sarokig.

Az a púpos – merthogy csak így nevezték, a nevét akkor még senki nem ismerte, később meg nem emlegette senki, Mihály atya, a kövér testű fiatal pap vitte őt a plebániára a Gyöngyvirág kocsma elől, rendben tarthatja az ágyásokat és a templomkertet is, szólt az ajtón benyitva a kisasszonynak,

és mindjárt hátravezette a jövevényt a nyári házhoz, megmutatni az ágyat, az asztalt, a kannát és az állványos lavórt, a falon a kis fém keresztet, a kezébe meg fehér kendőt adott, hogy letörölhesse a szájszögletébe száradt vért, és nem is kérdezte, honnan jött, miért, küldték, vagy valamit keres, kora tavasz volt, esőtlen és fényes, csimaszok fordultak ki a fölből, nyálkás, ujjnyi giliszták, a lavórban zöld hártya nőtt –, a púpos este sem gyújtott lámpát, hanyatt feküdvé hallgatta a kisasszony zongoráját, a hangok, mint a gömbölyű vízcseppek, megültek az apró leveleken, az a púpos április havára mezei rutával ültette be az udvart, és végig a sétálóutat a templomig, s a templomkertet is, mezei rutával, ezzel a hosszú szárú, haloványkék ágú, fürtös virággal, amiből alkonyatkor, ha a völgyből szivárgó sötétség szelet hozott, a kiömlő emberi mag illata borult a városra, és a sárga hímpor a földre szitált, a nyitott ablakokba asszonyi testeket formáztak a lebegő csipkefüggönyök, feküdt hason, és hallgatta a zongoraszt, de akkor már beszélni senkivel nem beszélt, s ki tudja, a böjt utolsó napja előtti éjjel mondott-e még valamit, mert reggelre, amikor az ég fényes és kék volt, mint egy haloványkék virágszirom, ott találták meg a patakba fordulva, pedig addig még senki sem látta őt mezítelenül, a lábai közé fűcsomók tapadtak és a felhasított torkát rózsaszínre mosta a hűvös víz, és az összehajló, fodros bőr, a fehér porcok közé egy kéz fürtös virágszálat dugott, és ahogy a saroglyára fordították, látták, hogy rózsáll a púpja is, mintha nem is púp lenne, de egy levágott kar csonkja,

angyal volt ez,
mondta az egyik asszony,
ördög ez most is,

felelt rá a másik, és Pribelszky doktor is, amikor meglátta azt a csonkot, az állomási postára ment, hogy hosszú táviratot küldjön a fővárosba, a púpost meg nagy titokban zsákba húzatta, és a jéggyári veremhez parancsolta, oda vitette be, szótartás terhe mellett, míg csak megjön a válasz, vagy ami még fontosabb, maga a vizsgálóbizottság, de akkor még hiába várt, Solymossi, a hosszú bajszú távírdász reggelente már messziről intett neki, ma sem jött az üzenet, ki tudja, mi mindent csinálnak a székesfővárosban, és Pribelszky, éppen az állomásról a jéggyár mellett eljövve bevette magát a kiskaszinóba, ott ült, amíg neki ülni lehetett, és éjfél után kizárólag ánizsos likőrt ivott, mondván, hogy a hajnali órákra ez teszi könnyűvé a testet és élessé az elmét, mert nemcsak a bélutakat tisztítja, de a gondolatokat is, és ott ült még a szombatról virradóan is, fejét hátravetette, és elnézett az álmodástól távolgató pincérek fölött, majd kávét hozatott, és elment ő is a főtéri templomba, megállt a csorgó melletti kőfeszületnél, és nézte a haloványkék eget, de aztán csak beült, hogy meghallgassa Mihály atya engedelmességre buzdító okítását, s hallgatta is, egészen, míg a prédikáció a János apostol közönséges első levelét idézte a kölnivíz illatú padosorokra, mert akkor Pribelszky doktor fölállt az őt megillető helyről, puha sűrű kalapját a fejébe csapta, és kilépett a rácsos kövezetre, és Mihály atyára nézett, már meg is indult felé, de aztán csak meggondolta magát, s ráérős léptekkel ballagott a faragott ajtóhoz, nádpálcájával megbökte a nagy réz kilincset, ám hogy megnyitotta volna, még visszafordult, meghajolt könnyedén az izgatottan sugdosó kisasszonyok felé, és a kezét felemelve megszólalt;

minden csak számolás kérdése,
mondta,

minden, mert szíve van a pocegérnek, a nyúlnek és a kutyának, a tehénnek és a lónak is, szíve van a kisgyerekeknek, az asszonynak és a férfiembernek is, és nem az fontos, hogy meddig, de az, hogy hogyan, mert minden szív pontosan, szám szerint ugyanannyit ver, legfeljebb a ritmusa, ahogy teszi, hát az lehet más, ezért van, hogy némelyik előbb, van, melyik később tölti ki a reá eső részt, de a végösszeg, a végösszeg az mindig ugyanaz, számolni kell hát csak, és várakozni, figyelmesen,

ennyit mondott Pribelszky doktor, aztán elmosolyodott, kedvesen és szépen, megcsillantak a sárga fogai, majd kifordult a faajtón és pálcájával meg-megbökve a faragott járdaszegélyt, elballagott az állomáshoz, nem kell már, nem kell már, és most ő intett Solymossinak, fölösleges lett a készültség, mosolygott, és a korzó felé kerülve sétált haza, cipői alatt ropogtak a gyöngykvacsok.

Ugyan, nincsen ebben semmi baj, mondta még a templom előtt aztán Dojcsán igazgató úr, a tudás, a tapasztalás, az ilyen fölgülemlik bennünk, és kifordítja az embert, mert ki akarja adni magát, de ha hagyjuk megpihenni, akkor megemésztődik, mint a könnyű túró, és persze Dojcsán igazgató úr szavára nem csak lehetett, de kellett is adni, hiszen ha valaki, hát ő tudott a tapasztalatokról és a múltrol is, nemhiába volt a múzeum igazgatója, nemhiába írta meg a kis vászonba fogott füzetecskében a híres Maslenka-bútorok titkát, és nemhiába volt maga olyan, mint a soha nem tévedő óramű, bár rebesgették azt a különös napot, amikor még ő is, legalábbis így mondják, még Dojcsán igazgató úr is, akinek pedig rendes szokása volt, hogy megnyitva szobájában a múzeumkert felőli spalettákat, s ellenőrizvén a hivatalos géd lépcső alatti kuckóját, átment a tér túloldalán fénylő New York Kávéházba, hogy ott fogyassza el a

csésze kávéitalát, amint az egy jól rögzített magányos férfiemberhez igencsak illik, és a pincérfiúk, ismerve ezt a rendet, nem is várták az öreg Villányi parancsát, reggelente a szokott asztalkához hordták a terítéket, a kávécsészét, s a forró italt, melyről Dojcsán annyiszor elmondta, ez ébreszti fel őt álmából a valós életre, és ez így történt addig is és azután is, hogy az elhíresült eset szerint, egy máskülönben rendkívülinek éppen nem mondható reggelen Dojcsán igazgató úr teste, ez a nagy, kövér, szépséges férfiúi test, megelégtelte a reá parancsolt rendet, és meghazudtolta az igazgató úr éppen csak elmondott szokásos szavait, mert a kávé ízére nemhogy felébredett volna, de hirtelen és szinte véglegesnek ható mély álomba merült, sőt tette ezt oly ámuló módon, hogy éppen titokban sem maradhatott: nem csupán alszik, de édeset és kellemeset álmodik, igen, Dojcsán igazgató úr az arcát a kávécsésze mellé, az asztallapra simította, a szájával csemcegett, s miközben tenyerével puhán simogatta a gömbölyded kannát, lábait szerelmesen kulcsolta az asztal oroslánkörmös lábaira, és még a combjaira ereszkedő hasa sem fedhette el a nadrágját ágasító igazságot, hogy Dojcsán igazgató úr az álomban kívánatos asszonyi testet lát maga előtt, így mondják, így történt, hogy aznap késő délutánig zárva tartott a New York Kávéház, hiszen az öreg Villányi, bár több mint húsz esztendeje járt a régi temetőbe, jó emlékezettel és jó szívvel bírta, behúzatta a függönyöket, kulcsra záratta az ajtót, kívülre táblát akasztatott, egy lámpát hagytak csak égve, azt is a bejárat felett, és ültek naphosszat, az öreg Villányi és a három pincérfiú, nézték ellágyult arccal a szerelmesen álmodó múzeumigazgatót, Dojcsánt, aki átölelte az asztalt, Dojcsánt, aki éppen a híres asztalosról írta meg a könyvét, helyesebben a titokról, a régi legendáról, mert Maslenka asztalos is, akiről itt szó van, mindig szorosra zárta az ajtaját, behúzta az ablaktáblákat is, és úgy, a lámpák fényében dolgozott, úgy készítette a messze földön elhíresedett bútorait, s a titkot, miszerint hogyan él ez a magányos ember, és főképp hogyan készülnek e csodás fényű, opál ragyogású szekreterek, almáriumok és komódok, tán soha nem tudta volna meg senki, ha a félelem és féltés démonain és a józan belátás apró angalkáin úrrá nem lesz a hiúság mindenkinél erősebb ördöge, de mert megint győzedelmeskedett, hát Maslenka elvállalta,

mondjuk így,

kicsinyt az örökkévalóságra is sandítva talán, hogy megjavítaná a városházi főterem jócskán megcsorbult faragott bútorait, sőt nemcsak megjavítja, de soha nem látott szépségűvé teszi őket, s aztán, ahogy szokása volt, éjjelente a bezárt kapuk, a betapasztott ablaktáblák mögött dolgozott, és vállalt feladatát már kis híján be is végezte, amikor a máskülönben támadhatatlanul tisztes magisztrátus, engedve a kíváncsiság erős sarkallásának, s hallgatva az éjszakai felvigyázók sugdosására, úgy döntött, megszünteti titoknak lenni a titkot, s utána jár az elretentő hírnek, s még a hajnal előtt, tolvaj módjára orozkodtak be az atyák a megnyitott kapun, nesztelenül osontak a faragott teremig, s bár, mert tizenegyen voltak, utólag legalábbis tizenegyféléképp mondták el a látványt, abban nem tévedhet a legenda, hogy a résnyire nyitott ajtón meglesték az asztalost, látták Maslenkát, aki pőrere vetkőzve dolgozott a terem közepén, fújtatott, és lázasan fénylő szemekkel, vad, szinte görcsökbe forduló mozdulatokkal kezelte ördögi módon a vésőt és a gyalut, a késeket és a kalapácsot, a lakkozó ecsetet, s mindehhez izzadságtól csatagos testét, mezítelenségét is a fához, a padokhoz dörgölte, egyre gyorsuló, visszataszító mozdulatokkal, miközben hatalmas vesszeje, mintha csak egy asztalosszerszám volna tán maga is, cuppogva csapódott a cikornyás faragásokhoz, hogy aztán, akár a gyöngyházzsínű lakkal, a magjával fröcskölje be a Maslenka keze alatt formálódó fát, és,

így mondták az atyák,

az elvetemült asztalos még ekkor sem nyugodhatott, hanem mint a szerelmes, aki még a kéj után is öleli a kedvesét, csak tovább dolgozott, simogatta és becézte a fát, ölelte és csókolta a faragványokat, miközben vesszeje az elrémült magiszterek szeme láttára nyerte vissza szörnyű erejét, hogy szinte soha egy pillanat nyugta se legyen, hogy újra és újra belakkozza a főterem gyönyörű padjait, hát nem is csoda, hogy nem feledhette el az öreg Villányi, hogy erről szólt a szerelmesen álmodó múzeumigazgató úr könyve, mint ahogy aztán Dojcsán sem feledhette Pribelszkyt, mert másnapra ébredvén a távoli álomból, két jó embert kért a városi kapitánytól, és a doktort is magához szólította, hogy, amint azt mondotta, a köznyugalom érdekében pontot tehessenek egy nyugtalanító és fölöttébb kellemetlen ügy végére, és egyenesen a jéggyárhoz mentek, felnyitatták a szalmabálákkal eltorlaszolt fakaput, és vacogva bár, de megtalálták a púpos zsákját, igen, csak a zsákját, kellett látnia a lilára fagyott kezű rendőröknek, s nem tagadhatta Dojcsán igazgató úr és a folyvást csak mosolygó Pribelszky sem, mert a könnyű zsákból, ahogy felhasították, csak hosszú szárú, haloványkék szirmú virágok buktak ki, frissen, mintha most kaszálták volna a pataknál, de sehol nem volt a púpos rózsaszín csonkkal titokzatos teste, sehol, hát úgy döntöttek, hogy nem is történt semmi, hallgatást fogadtak, mint már annyiszor, mert van, hogy beszélni sem lehet, mert a szavak erejét már kevésnek gondolja az ember, és a virágok bolond illatától egyre súlyosabb zsákot a vízre dobták, karókkal megdöfködve, hogy süllyedjen az iszapos fenéig, s mint akik tán valóban jobbnak gondolnák az elvégezhetetlentről most már csak hallgatni, szótalanul ballagtak a főtéri templomig, csak ott állt meg és szólt,

na,

nézett föl kérdőn a doktor a feszületre, persze tényleg nem volt, aki választ adjon, hát még ha látta volna azt, hogyan buknak föl az iszapos vízből a kék rutavirágok, hogyan sodorja őket az ár a puha homokra, hogy a magok megtapadhassanak a barna földben, vagy éppen ez volna a felelet?

soha nem derül már ki, csak az, hogy a rá következő tavaszon, mintha kiszökött volna a máskor oly szelíd vizű patak, kékllett a part, sőt valami módon körben a mező is, kékllett és illatozott, fel a dombokig, az erdőig, édesen és kiirthatatlanul, ahogy azóta is minden tavasszal, talán nem is másért, mint hogy a bicikligyári asszonyok, miközben elkarikáznak a templomkert mellett, akár a lágy eső, hallgathassák a táskarádiók zümmögését és a fényes bőrnyergek szerelmes nyögéseit, és már messziről láthassák a kivilágított üvegablakot, ami mögött a hentes dönti kerek hasát a műmárvány pultnak szerelmesen, s csak vár, mert kikészítette már a megfent késeket, zsírpapírra csapta a darált hús nyálkás csimaszait, vár, mert előbb-utóbb úgyis hozzá tér valamennyi asszony, hiszen tavasz van, és minden halványkék, és illatozik a rücskös beton is, és a városban mindenki elmondja, hogy a legszebben ő, a hentes tud szeretni, senki nem érti jobban az asszonyi testet, hiszen csak elég, ha virsluijjaival megsimogatja a hajukat, és az asszonyok már dorombolnak is, mint a dörgölődző kismalacok, miközben forró már a bőrük, s meg-megremeg, mint a teheneké a nyári árnyéktalan mezőn, a lábuk köze pedig harmatozni kezd, mint az asztalközépre tett aszpikos sonka, igen, senki nem tudja olyan gyöngéden emelni az izgalomtól lankadt női csípőt, mint ahogyan azt a hentes teszi, miközben meleg szájával úgy csókol, mintha a hajnalban főtt fejhús forró levét szürcsölné kéjesen, csókol, és a ventilátorok széles lapátjai a mezei ruták fojtó illatát szórják a kampókon várakozó csülkök, oldalasok és combok közé, és a hentes mosolyogva néz föl az ég felé,

húsból vagyunk, húsból vagyunk mindannyian,

kiáltja, és a műmárvány pultra csordult édes asszonyi izzadsággal dörzsöli be az arcát,

húsból vagyunk valahányan,

mondja, de ezt is olyan szépen, mintha kolbászdarabkákat forgatna a szájában, és nem is volt asszony, aki nem hallotta még ezt a kiáltást, nem hallotta még, ahogy a tavaszi melegben lágyan roppannak a hentes szívét óriás kosárként óvó bordacsontok, mintha nem is a szív, de a mezei ruták szagától pattanásig feszült tüdő akarná szertelökní őket, s aki hallotta már ezt a halk roppanást, így mondják, sokáig nem tud nézni sem más férfira, így aztán jobb is, ha az effajta történetek tényleg a hallgatás és a feledés homályába vesznek, abba az eső és hószagú ködbe, amin nem hatolhat át semmiféle fény, csak valami bolondítóan változhatatlan derengés, hiszen a szeretés híján már mi maradna, ugyan mi?, micsoda adomány is ez a derengés, hogy mindent elfelejtünk!, igen, mi sem lehet szebb, legalábbis megnyugtatóbb, mint a feledni tudás titokzatos varázsa, a könnyűség, ami mégiscsak esély a történeteknek, a feledés gyönyörűséges adománya, ez a felbecsülhetetlen képesség, ami nélkül ránk szakadnának a hétköznapok, és – mit mondhatunk – ami nélkül, ha a szubjektum nem szüli meg kínnal és keservvel az objektumot, igen, akképp a világ sem létezne, és persze elsüllyedne visszahozhatatlanul a történetekké szelídült múlt, az emlék, az aranykávéfüstös második jelen...

Zygmunt Mikulski

BIZTOS

Ablaknyomokat őriz az idő,
most a tanár-léptek szintje néma.
Rejtezik a világ, s hogy melyik ősz
jött meg idén, el ki döntené ma?

Bár a fák, a hallgatásuk üzen,
lombjuk tankönyvlappal csak cicázik.
Árnyékban se derül ki semmi sem,
úgy elillan minden, meg se látszik.

Ablakon túl – kapd el hát, tekintet,
s máris ejtsed! – időtlen nyugalom.
Későre jár, elmúlt a jövő kedd:
s falevélként fény hull hány ablakon!

Senkitől ne kérdezz semmit soha.
Választ levél feladatlan is hoz.
Pillanat jön-megy, ő tudja, hova.
Helyes. Téves. Botladozó. Biztos.

A KÖVETKEZMÉNY MELLETT

Hallgat a fa, azon töpreng, hogy is
kerülhetné el a jövő szerdát.
Árnyéka már félárnyék, változik;
szándéktalan, ám valamit feltár.

Tárguljatok, jövő pillanatok!
Falakról nem olvasnak e falak.
Aki átkos kiváltságot kapott,
lassan, s nem is tépelődve halad.

Megvár a szfinx, talányfejtőt Théba.
Vétetik a szavak fele számba.
Még van remény. És a heuréka
próbálkozik: hátha, hátha, hátha.

Állni a dolgok folyója mellett,
szemmel a reményt kísérni újra.
Míg a sehogy magának mond ellent,
és jövődők, léptek – szertefűjva.

JEGYZET

Érezte, hogy fölösleges; a nap
inkább megállt, hogy megszűnne végleg.
Percként váltott lépést a pillanat,
árnyék elé siettek ki fények.

Győzni várást, párkányt, lépéseket,
Témát, annyit, hogy összekuszál már.
Meglátni, a világból mit fedett
s mit takar ki apránként a látvány.

Dominóként dőlnek el dolgaink
a valóság kezén; ez derül ki.
Órák múlnak: hfvogatóan int,
bár az öröm egyre – elkerülni.

Vár egy elfelejtett gesztenyefa
gesztenyékre sem emlékezőt, mely
megjelenhet álomban. Búcsú a
szótól. Gondolatjel. Sejtetőjel.

ELJÖTT

Ne kérdezz. Nem tudod, hogyan tovább.
Semmi meg semmi: ez a bökkenő.
Herakleitosz folyója helyben áll,
regényt ír az élet a semmiről.

Pár másodperc, míg tart az öröklét.
Vagyis, tehát, ebből következik:
múlt századi az ablak-tündöklés
és az esti fények négyszögei.

Elmúlt a kedd. Könyörgés mit sem ért.
Találkára hívta tán a szombat.
De: fordítva, nem úgy és nem azért
álltak meg a pillanatok oldalt.

Fal mered a döbbenettel szembe,
sok-sok keret-árnya maga a dac.
Eljött, hiszen ez a dolgok rendje,
csütörtök s a változó ugyanaz.

FORDÍTOTTA HALASI ZOLTÁN

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

A Soros Alapítvány az alábbi külföldi ösztöndíj programokat hirdeti meg az 1995/96-os tanévre

Általános program

1–12 fő számára 3–9 hónapos, elsősorban kutatásra szóló ösztöndíjat ítélt oda.

A jelentkezés alsó korhatára betöltött 27 év, felső korhatár nincs. Az ösztöndíjprogram célja, hogy szakmai gyakorlattal rendelkező, diplomás szakemberek számára nyugat-európai országok, esetleg az USA felsőoktatási intézményeiben, vagy kutatóintézetekben lehetőséget nyújtson kutatómunka, vagy továbbképzés folytatására.

Pályázhatnak szakemberek

a) a humán- és társadalomtudományok és **b)** a természettudományok területéről.

Elsősorban azok jelentkezését várjuk, akiknek a fogadóintézmény anyagi rész támogatást ajánl fel, és az Alapítványtól csupán ennek kiegészítését kéri ("matching grant"). Fogadókézség kifejezése előnyös és szükséges.

Akik továbbképzési ösztöndíjra pályáznak, valamely elismert felsőoktatási intézménybe, azoknak tandíjmentességet, vagy tandíjfedezetet kell igazolniuk.

Ne pályázzanak

a) a műszaki tudományok képviselői, az előadó- és képzőművészek, számítástechnikai szakemberek és a business témakörben tanulni vágyók;

b) akik az elmúlt, vagy jelen tanévben külföldön tanultak és tanulmányaik folytatásához kérnének támogatást.

Bolognai program

Pályázható 4 vagy 4+2 hónapos, posztgraduális kutatói ösztöndíj az 1994–95-ös tanév II. szemeszterére, 1995. február 1-jei kezdettel. Pályázható további 2 hónapos hosszabbítási lehetőség 1995. őszére. Ez a két hónap önállóan nem pályázható meg.

Pályázhatnak 38 évesnél nem idősebb szakemberek az alábbi tudományágakban:

- bölcsészettudomány,
- közgazdaságtan (kiemelten a kis- és középvállalkozások menedzsmentje),
- műszaki kémia és anyagtudomány,
- geológia,
- transzplantációs sebészet.

Leicesteri program

A SOROS ALAPÍTVÁNY ÚJ ÖSZTÖNDÍJPROGRAMJA

4 fő számára 1 éves MA Programra szóló ösztöndíj a Leicesteri Egyetemen, a Centre for Urban History-n. Az ösztöndíjas 9 hónapot tölt a Leicesteri Egyetemen de disszertációját a kurzust követő 3 hónap folyamán, már Magyarországon kell befejeznie. Az MA Program interdisciplinális jellegű. A témakörök az ókori várostörténettől a régészetten át a műemlékvédelem, a modern városfejlesztés és várostervezés, valamint ezek kapcsolódó területeinek tanulmányozását teszik lehetővé. (Az érdeklődők részletes tájékoztatást kaphatnak a Leicesteri Egyetem tájékoztató füzetéből).

Pályázhatnak azok a 25–35 év közötti fiatal szakemberek akik valamely magyar egyetemen diplomát szereztek történelemből, vagy annak rokontudományaiból, földrajzból, régészetből, szociológiából, várostervezésből bármely tudományegyetemen, vagy a Műegyetem megfelelő szakán.

Leuveni program

A SOROS ALAPÍTVÁNY ÉS A KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN KÖZÖS PROGRAMJA.

Legfeljebb 10 fő számára 3 illetve 9 hónapos ösztöndíjak a Leuveni Egyetemen, Belgiumban.

a) 3 hónapos kutatási ösztöndíj az 1991–1995 között végzett diplomás szakemberek részére.

Pályázhatnak a humán és a társadalomtudományok művelői. **b)** 9 hónapos posztgraduális vagy poszt-doktorális ösztöndíj diplomás szakemberek részére.

A korhatár a posztgraduális képzésre jelentkezőknél 32 év, a poszt-doktorális ösztöndíjra jelentkezőknél 38 év.

A Leuveni Egyetemen angol, francia, flamand és német nyelven lehet tanulmányokat folytatni, valamennyi Leuvenben kutatható tudományágban, a témavezető professzor nyelvi felkészültségétől függően.

Londoni program

Legfeljebb 8 fő számára 3 vagy 6 hónapos kutatói ösztöndíj a University of Londonra.

Pályázhatnak 25–35 év közötti, jeles egyetemi diplomával rendelkező szakemberek az alábbi szakterületeken: filozófia, jog, közgazdaságtan, nemzetközi kapcsolatok, politológia, szociológia, történelem, urbanisztika.

Oxfordi program

8–10 fő számára 9 hónapos ösztöndíj az Oxfordi Egyetemen.

a) posztgraduális képzés legfeljebb 3 éve (1992–1995) végzett, diplomás szakemberek részére, bármely Oxfordban kutatható tudományágban.

b) posztdoktorális képzés 35 évnél fiatalabb szakemberek részére, akik már rendelkeznek doktori fokozattal és/vagy kandidátusi értekezésükön dolgoznak a társadalom- és természet-tudományok területén.

Általános tudnivalók valamennyi ösztöndíjjal kapcsolatban:

1. Csak egyetemi végzettséggel rendelkező magyar állampolgárok pályázhatnak.
2. Az ösztöndíj elnyerésére csak azok a szakemberek esélyesek, akik a tanulmányi cél eléréséhez szükséges szinten beszélik a célszám nyelvét. Erről speciális nyelvvizsgán kell számot adni.

Figyelem!

A Soros Alapítvány által meghirdetett hosszú (3–9 hónapos) külföldi ösztöndíjpályázatok közül *évente egy ösztöndíjprogramra lehet* pályázatot benyújtani.

A pályázat benyújtásának módja:

Az ösztöndíjak *csak az erre a célra készített kérdőíveken* pályázhatók meg.

Pályázati kérdőívek és tájékoztatók a kiválasztott ösztöndíj típus megjelölésével postán igényelhetők a Soros Alapítvány Titkárságától (1538 Budapest, Pf. 596.), valamint hozzáférhetők a Soros Alapítvány budapesti és vidéki információs központjában.

Az elkészített pályázatokat a Soros Alapítvány Titkárságához kell postán eljuttatni a következő címre: 1538 Budapest, Pf. 596.

A pályázatok beadási határideje:

bolognai program 1994. november 16.

oxfordi és általános program 1994. december 9.

Leicesteri, leuveni és londoni program 1994. december 20.

A határidők a postára adás legutolsó napját jelentik és szigorúan értendők.

Egyéb ösztöndíjlehetőségek

Számos más ösztöndíjlehetőséget tesz nyilvánossá a Soros Alapítvány Külföldi Ösztöndíj Bizottsága. Ezen programok lehetőséget adnak arra, hogy egyetemi diplomával rendelkező fiatal magyar szakemberek ösztöndíjpályázatot nyújthassanak be különböző nyugat-európai és észak-amerikai felsőoktatási intézmények már működő ösztöndíjprogramjaira, melyek szívesen fogadnának kelet-közép-európai pályázókat is. Ezen ösztöndíjak anyagilag teljesen függetlenek a Soros Alapítványtól, az Alapítvány csupán lehetővé kívánja tenni a pályázati anyagokhoz és információkhoz való könnyebb hozzáférést. Ezen lehetőségekről az érdeklődők tájékoztatást kaphatnak az alábbiakban felsorolt információs központok vezetőitől 1994. október 15-től kezdve, illetve a lehetőségek beérkezésétől függően folyamatosan.

Az Információs Központok az alábbiak:

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Tájékoztató Központ (Bp. VIII. Szabó E. tér 1.)

Budapesti Műszaki Egyetem, Nemzetközi Diákközpont (Bp. XI. Műegyetem rkp. 3.)

ELTE BTK (Bp. V. Piarista köz 1. l. e., 44.)

JATE Központi Könyvtár (Szeged, Dugonics tér 15.)

Miskolci Egyetemi Könyvtár (Miskolc, Egyetemváros)

Veszprémi Egyetem Központi Könyvtára (Veszprém, Schönherz Z. u. 10.)

KLTE Könyvtára (Debrecen, Egyetem tér 1.)

International English Centre (Pécs, Mária u. 9.)

Orbán János Dénes

LAPSZÉLVERSEK

JUDIT

Díványon fekszem, sziszegegek.
Fölöttem Judit, másfél mázsa,
lassan gőzölög. Szemei a kék
vizében locsognak, szemöldöke
imádkozó kígyó. Ajkai úgy vonaglanak,
mint részeg hernyók a meleg sárban,
ha hideg ujjal csiklandozzák őket.

Hol Judit, ott szerelem.

(Hogy felejteném el azt az arcteret?!)

*

Juditot a mosógép elkapta,
messze fröccsent vére.
Nem volt pénzem, hogy eltemessem,
hát a Dunába dobtam. A rakodópart
alsó kövén ültem, onnan néztem
kiégett szemmel: hogyan merül el
drága teste. (Akkor jöttem rá, hogy
Dunának, Oltnak egy a hangja
– hogyha alulról hallgatod.)

*

Díványon fekszem, sziszegegek.
Magamra képzelem Juditot.
Kívánom, mint a vacsorát este,
magom könnyemmel keveredve
áztatja kezem. És ordítok.

A SZEGÉNY KIS PANASZ GYERMEKEI

Dezsőnek, aki már nem nyafog miköztünk

Közénk esnek néha a sínek,
s a doktor bácsi jeges szemei
egész éjjel bámulnak a térképről.
Az órák összevissza vernek minket.
Nagymamánk magasba trónol fönn a
kiskutya bőrén, míg anyuska régi
képe csak egy dalt zongorázik. A
kishúgunk mégis a legszebb állat,
habár az élet nem szoptatta, és
csak a bánat jegyezte el.

*

Apánk sintér. Imádkozik,
és megsimogat minden éjjel
mielőtt elmegy. Majd az utcán
kutyák fejét loccsantja széjjel.

*

Néha gondol ránk a szerelem,
és fájó fejünk mellett hegedül,
és szájunkba csókolja a vérbajt,
és fehér lepedőnkre feketül.

*

Kihűlnek lassan kisbabáink,
alszik a gombostű homlokukban.
Új szeretőink is terhesek,
de gombostű is még elég van.

*

A RÚT VÉRT VARANGYOSAN MEGÓLTŰK.
A VONATTAL APÁNKON UTAZUNK.
HÚGUNK A BÁNATNAK SE KELL MÁR.
BÜSZKÉN VALLJUK, HOGY MAGYAROK VAGYUNK.

HERCEG, HÁTHA AZ IGE IS ELJŐ!

A bűnös város romjaiból istállót építettem
 emberevő lovaimnak. Házamat szerelmes asszonyok
 testével kerítettem be. Vérivó leányok szövök
 az örök dolgok közé arcomat. Lelkem fölfalta
 a nyugalmat. Gyomrom a cethalat emészti.
 Lebegek az asztalka fölött, mely üres, mert
 fölöslegessé vált a könyv s a kard (és
 tulajdonképpen az asztal is). Hallgatom,
 ahogy a padló alatt nesztelen bomlik a lét.
 És még mindig félek attól, hogy megszólal a
 hang (s az asztal összetörik zuhanó testem
 alatt): „Te vagy az alany és a tárgy. De
 ne feledkezz meg az ígéről!”

EGY BALLADA REDUKCIÓJA

A mosógép a lepedőt
 lágyan zúgva csak mossa, mossa.
 Ágnes nem meri kikapcsolni.
 Áll mellette, nézi zokogva.

HOGY ELMERÜLJEK A FESTETT ÉG VIZÉBEN

A létra alján állok sanda lesben,
 várom az intést, mely célhoz vezet.
 A hazug álmok fanyar jegyszédője
 megvizsgálja s eltépi lelkemet.

Regina Ezera Gyertya

Történetem nyilván a lehető legfantasztikusabbnak fog tűnni, mégis, mindenki mélységesen téved, aki az írói fantázia gyümölcseinek tartaná. Magam is igen sokszor kívántam, bárcsak valóban az lenne, és a végén kiderülne, hogy ami megtörtént, csupán fikció, amit én találtam ki, vagy álmodtam. Ám nem, nem koholmány. De nem érzéki csalódás-e, amit a büntudat keltett? Vagy holmi szerencsés véletlen okozta tévedés? Nem szolgálhatok határozott válasszal. S az az állapot, amiben leledzek, rabság vagy szabadság? Balvégzet sújtott? Vagy ellenkezőleg: a sors szeszélye boldogsággal ajándékozott meg? Erre is nehéz egyértelmű feleletet adni. Igen is, meg nem is. Nemritkán mélységes elégedettséggel töltött el, ami történt velem, s amit mindjárt elmesélek. Máskor viszont halálos rettegéssel figyelem szervezetem azon apró rezdüléseit, amelyeket a leghathatósabb orvostudomány sem képes megmagyarázni. Azok, akik ütődöttek mondanak – hisz több mint tíz méter magasról bucskáltam le –, bizonyosságot nyerne, hogy nem alaptalanul minősítenek így. Azok, akik elszörnyedtek, hogy az utóbbi években milyen rohamosan megöszültem és összetöporodtem, megtudhatják megöregedésem okát. Azok számára, akiket termékenységem képesített el, ennek titkára derül fény. Mindent teljes nyíltsággal tárok fel: különösebben sokat nem veszíthetek.

Szóval – valóban ütődött vagyok, a szónak mind eredeti, mind átvitt értelmében.

Az első eset több mint kilenc évvel ezelőtt történt, Vecakában, a bátyám víkendházában, július 24-én. Azért emlékszem ilyen pontosan a dátumra, mert – a későbbiek miatt – nemegyszer kénytelen voltam felidézni a napot. A bratyó elhatározta, hogy saját erőből rendbe szedi a már eléggé lepusztult házat, én meg megígértem, hogy amennyire telik tőlem, segítek neki. A háztető meredek, a homlokzati rész felől pedig azért nehéz megközelíteni a tetőgerincet, mert ott a veranda. Hogy a pemzlivel el tudjuk érni a legmagasabb falrészét is, kitaláltunk egy elvileg igen egyszerű szerkentyűt, ami egy csapásra megoldotta a problémát. Mind a két emeleti ablakhoz odaerősítünk két vastag pallót, a végükhöz kívülről rákötünk egy harmadikat, és már kész is az állvány, amelyen többé-kevésbé kényelmesen el lehetett helyezkedni. A bratyó kezdett felkapaszkodni a létrán, hogy felvigye a harmadik deszkát, amit én alulról tartottam a kinyújtott két kezemmel. Mindent nagyon okosan kifundáltunk-megtervezünk, egy apróságot leszámítva: azt ugyanis, hogy a deszkát csak egy bizonyos magasságig tudom tartani, utána az nem marad meg a levegőben. Ha a bratyónak nem sikerült volna elkapnia az egyik pallót, valószínűleg rám zuhan, s akkor végem. Így csak a deszka egyik vége csapott meg, a fejemen, majd a gyalulatlan felével végighorcsolva a fületem, lecsúszott a hátamon.

Nagyjából ez történt vagy történhetett, mert a bratyó az ütés pillanatában nekem háttal, a lépcsőnél állt. A magam részéről semmiféle ütést nem éreztem. Mintegy kódön keresztül hallottam különálló szavakat röpködni:

– Raimis... leütötte... vizet... gyorsan...

„Ki az a Raimis? Ki ütötte le? Milyen víz? Mit gyorsan?” – bukkantak elő homályosan a gondolataim.

Mikor kinyitottam a szemem, hatalmas, szikrázóan kék tavat pillantottam meg, amely parttalanul a semmibe olvadt.

„Mi ez a tó? Miért pont tó?” – villant át az agyamon, aztán rájöttem, hogy a hátamon fekszem, és nyári felhők úsznak el fölöttem.

Később a kórházban kérdezték, elvesztettem-e az eszméletemet. Nem tudom megmondani. Azt mindenesetre valahogy hallottam – bár nem fogtam fel a szavak értelmét –, hogy a bratyó Raimis fiát szólítja, s mivel Raimis ott állt a közelünkben, a bratyó vizet kérő szavai két-három másodperccel az elzuhanásom után hangozhattak el. Így hát legfeljebb három másodpercig lehettem ájult. Beszélhetünk ilyen esetben tudatvesztésről? Az ideggyógyász nem volt benne biztos. Csinált szemfenékvizsgálatot, megtapogatta a koponyámat, megtekergette a nyakamat. Különösebb fájdalmat nem éreztem, csak halálos fáradtságot. Képtelen

---

REGINA EZERA lett írónő 1930-ban született. Novellája *Svece* címmel jelent meg a *Stasti* című kötetben (Riga, 1979).

voltam bármit is csinálni. Álomlás kényszerű, időnként könnyű szédülés fogott el. Az orvos azt mondta, egy ilyen megrázkódtatás után ez rendjén van, pihenést tanácsolt, se fizikailag, se szellemileg ne erőltessem magam, s a panaszok három-négy hét múlva meg fognak szűnni.

De nem négy hétig húzódtak, hanem közel négy évig. Sokszor már azt hittem, soha nem érnek véget. Nem éreztem magam betegnek, de teljesen egészséges sem voltam. A szédülés elmúlt. A fejfájás is. Nem panaszkodhattam semmire, azt leszámítva, hogy állandóan aludhatnék volt. Bárhol és bármikor képes voltam álomba zuhanni. Habár ez pontatlan fogalmazás. Nem álomba zuhantam, hanem egyfolytában szunyókáltam, ott és akkor is, ahol és amikor nem szokás.

Este tíztől reggel tízig aludtam, de déli tizenkettőkor már saját horkolásomra riadtam fel az íróasztalomnál. Akár ebéd előtt, akár ebéd után dőltem le a díványra, hogy kiolvassam az újságot: abban a minutumban már húztam is a lóbórt. Színházban, ahogy kialudt a fény, követtem a példáját, s a szünetben kótyagosan járkáltam, mint akit az éjszaka közepén, legszebb álmából vertek fel. Ha este kellett valamit értekezni, az értekezleten is elszenderedtem, s a mellettem ülőknek úgy kellett oldalba böködni, ha szavazásra került a sor. Egyszer megbíztak a jegyzőkönyv vezetésével, de elbóbiskoltam, még szerencse, hogy nem horkoltam, úgyhogy csak néhányan vették észre, milyen szégyen esett meg velem. Aztán a ruhatárban odajöttek hozzám, mindenféle tavaszi fáradtságról, vitaminhiányról kezdtek mesélni, meg hogy többet kéne szabad levegőn lennem. Megköszöntem a jó tanácsot, megígértem, hogy iszom a polivitaplexet, és hogy kirándulok, noha tudtam, hogy egy lépést se fogok tenni, hisz már megpróbáltam, többször is, de mindannyiszor balul végződött a dolog: elaludtam, mikor le kellett volna szállnom a HÉV-ről, s elmentem a világ másik végébe.

Próbáltam magam ébren tartani bögre kávékkal, hideg zuhannyal, de mint minden más, ez is csak az ellenkező hatást érte el: elbágyasztott. Miután a zuhany alatt lilára dermedtem, megittam a forró kávé, bebújtam az ágyikóba, és édes álomba merültem, mint aki egész nap fát vágott, mint a jóisten a világ teremtése után.

Kívülről szemlélve az egész persze mulatságosnak tűnhetett, én azonban az ébrenlét pillanataiban egyre jobban aggódtam. Telt-múlt az idő, az állapotom nem javult, s egyre riasztóbbnak látszott a jövő. Hetek, hónapok múltak el, s én nem dolgoztam. A fejem álommal volt tele, mintha nedves vattával lett volna eldugaszolva, ami elfojtotta a képzelet minden szikráját. Hősiesen birkózva az álomlással, kikínlódtam magamból néhány rövidebb opust. Amik aztán végképp kiborítottak. Átolvasván a kéziratot, már az első bekezdésnél elálmosodtam, s fejemet leejtve, mint egy hervadt virág, teljes három órát aludtam, ha lehet hinni az óráknak. Ez jobban elkésértett, mint az értekezleten, a színházban vagy a társaságban történt esetek: akárhogy is, de mégiscsak írni kell.

A vizsgálatok nem találtak semmi rendellenességet. Kóros elváltozás sehol: vérnyomás, vérkép, szív, tüdő, gyomor – minden rendben. Se a koponyaröntgen, se az EEG nem adott semmiféle támpontot. Étvágytalanságra sem panaszkodhattam. Sokat és élvezettel ettem. Ha jóllaktam, persze még fáradtabbnak éreztem magam. Teljesen természetes, hogy a hosszú, nagy alvások kisimították ráncaimat, s megfiatalodtam. Mikor a tükörbe néztem, maga a megtestesült egészség nézett vissza rám. Sokan, akikkel rég találkoztam, azt hitték, hogy épp most jöttem vissza valami üdülésből. Mindezek ellenére azonban nyomorék voltam.

Ez azonban a kérdésnek csak az egyik, az orvosi oldala volt. Hamarosan felmerült azonban a másik, az anyagi is. Gyorsan a nyakára hágtam a táppénznek, aztán azoknak a honoráriumoknak, amiket korábbi munkáimért vettem fel, majd kénytelen voltam hozzányúlni a nem túl jelentős megtakarított tőkémhez is. Bár igyekeztem a fogamhoz verni minden garast, a pénz gyorsan olvadt. Mint szabadúszó képtelen voltam jövedelemhez jutni, ezért valami megélhetési forrás után kellett néznom. Egy újság szerkesztőségében helyezkedtem el, ahol azonban – tárgyilagosan el kell ismernem – kevés hasznomat vettek. Állandóan az álomlással küzdve reggelente elkéstem, a szerkesztőségi értekezleteket átaludtam, nem adtam le időben az anyagokat, félálomban szerkesztettem a kéziratokat, mindennel elúsztam, és mindent elúsztattam.

A főszerkesztőnő nagyon elégedetlen volt. Először próbált a lelkemre beszélni, megnevelni, de vajmi kevés sikerrel. Hogyhogy képtelen vagyok összeszedni magam? És egyáltalán, mi van velem? Nem is olyan rég ígéretes tehetség voltam! Nem túl tapintatosan értésemre adta, hogy egyenesen a korábbi érdemeimre való tekintettel vett fel a szerkesztőségbe. Tökéletesen igaza volt. Mivel azonban a célozgatásai kiborítottak, képtelen voltam mint ember az embernek elmondani, hogy milyen leküzdhetetlen,

sorscsapásszerű alváskényszer gyötör. Egyébként sem hitte volna egyetlen szavamat sem, csak egy nőies férfi sirámainak tartotta volna őket; egy eleve kétkedő számára mindez valóban úgy hangzott, mint egy fantasztikus mese. Azt éreznem kellett, hogy nem bánkódna túlságosan, ha nem látná többé a nevem a munkatársak névsorában. Én viszont jól tudtam, hogy máshol sem lenne jobb a helyzetem egy hajszállal sem. Ezért igyekeztem összeszedni magam, amennyire erőmből tellett, hogy legemberibb oldaláról mutatkozzam előtte, de a furcsa – valósággal ördögi – véletlen folytán jelenlétében mindig ásitási roham jött rám, ő meg szemmel láthatóan alig tudta türtőztetni magát, hogy ne vágjon valami gorombaságot a fejemhez.

Amint a kollégák megsúgták, nem is emlegetett másként, mint „lehetetlen, állandóan félrészeg alaként”. Az első jelzőn még lehetett vitatkozni, a másikra semmiképp nem szolgáltam rá, hiszen alkohol egy csöpp se ment le a torkomon.

Ez a helyzet addig tartott, míg csak egy napon az újságban egy goromba hiba jelent meg, az én mulasztásomból. A főszerkesztőnő behívatott a szobájába, és eléem tett egy üres papírlapot. Kérdeztem, szerinte mit csináljak. Visszakérdezett, hogy tényleg nem tudom? Mire megírtam életem legtömörebb művét: egy felmondást. A törvényben előírt két hét felmondási időt sem töltve le, még aznap fogtam a kabátom, a táskám, és hazamentem. Otthon rögtön ágyba bújtam, s mint egy súlyos betegség leküzdése után, aludtam egyfolytában huszonnégy órát – evvel egyéni csúcsot állítva fel, és kétségbeesésbe hajszolva a feleségemet, aki már épp azon volt, hogy kihívja a mentőket.

Mikor végre felébredtem, szilárdan eltökéltem, hogy új életet kezdek. De hasztalan volt a nemes szándék. Maradt minden a régiben. A körülmények – vagyis az álom – lebírtak. Néhány nap elteltével visszatértem a régi kerékvágásba. Apatikusan meredtem az üres papírlapra, vagy munkátlanul henyéltam. Újra teltek a hetek, a hónapok anélkül, hogy egyetlen sort leírtam volna.

Persze akik árgus szemmel figyelik az irodalmi életet, hamarosan észrevették a pangást. A kotlóstyúk típusú kritikusok tapintatosan a fiatal tehetség erőgyűjtéséről beszéltek, az ordas típusúak viszont kertelés nélkül alkotói zsákutcáról. Ezek a vélekedések persze tovább fokozták az ébrenlét pillanataiban kibebenedúségi komplexusomat, tovább növelték bennem az érzést, hogy valami szörnyű szerencsétlenség áldozata vagyok. Az álomat azonban ez sem zavarta: továbbra is egy szempillantás alatt sikerült elaludnom, és hosszan, mélyen aludtam.

A végén odáig ment, hogy az Írószövetség titkársága behívott „egy kávéra”, valamiféle beszámolóra. Kérdezték, hogy mit írtam az utolsó négy évben. Azt feleltem, hogy semmit, és hogy életem utolsó négy évét gyakorlatilag átaludtam. Ez, mint az előzőekből kiderül, hajszálra fedte a valóságot, a titkárság tagjai azonban metaforának fogták fel, amelynek mélyén önkritika rejlik. A termen megértő, jóindulatú sustorgás futott végig, én pedig megkönnyebbültem, mint aki önként vállalja be a bűnét.

De ezután sem változott semmi, csak vegetáltam. A régi pénzforrások elapadtak, az újakból nem csordogált semmi. A feleségem fizetéséből éltünk, lassan egy selyemfiú szerepébe süllyedtem. Mélyebbre már nem is lehetett volna. Ha korábban küzdöttem – noha nagyrészt sikertelenül – az álom ellen, akkor most mind gyakrabban azon kaptam magam, hogy épp ellenkezőleg, vágyom arra, hogy álomba merüljek. Mint az alkoholista alkohol-, én alvásfüggésbe kerültem: ha nem tudok megoldani egyetlen engem kínzó kérdést sem, akkor legalább jöjjön a felejtést és megkönnyebbülést hozó álom.

Most már nehéz megmondani, meddig tartott volna ez az egész, és miként ér véget, ha nem szól közbe egy véletlen, ami életemnek villámgyorsan száznolcva fokos fordulatot adott. Egy kutya avatkozott a sorsomba.

Annyit gyötörtem a feleségemet az álomkórral, hogy – amint később maga is bevallotta – néha már attól félt, hogy az egészet megelégtelve egyszer majd úgy elalszom, hogy fel sem ébredek. Ezért, hogy valami elfoglaltságom legyen, és mert ismerte a vadászat és a vadászkutyák iránti gyöngémet, megajándékozott egy kölyök spániellel – akiből a mostani „öreg Lady” lett. Egy csapásra beleszerettem, az első pillantásra. A szerelemmel persze nem sokra ment volna a kutya: etetni, tanítani, sétáltatni is kellett. Reggelente olyan korán rángatott ki az ágyamból, amilyen korán soha életemben nem keltem. Kábán feltápászkodtam, a lábaim mintha ólomból lettek volna, magamra dobáltam a legszükségesebb ruhadarabokat, átabotában begomboltam, és szinte dülöngélve vittem lefelé Ladyt sétálni.

Körülbelül ez játszódhatott le öt és fél évvel ezelőtt is, április 2-án. Ezt a dátumot is alaposan megjegyeztem. Tavasi kora reggel. Az égen rózsaszín felhők, az utcákon még vasárnapi csend és üresség. Egyedül az utca túloldalán lévő villamosmegállóban állt két férfi. Éjjel fagyott, és a tócsákat jég vonta be, amire reggel felé egy kis hó esett, néhány milliméter vastagságban. Nem vettem észre a vékony jégréteget a hó alatt, s épp a megálló magasságában megcsúsztam, és kezdtem zuhanni. Megfeszítettem egész testemet, hogy

valahogy talpon maradjak, de ez csak hatalmasabbá tette az esést. Egész hosszomban elvágódtam, s a fejem úgy bevertem a jeges betonba, hogy úgy tűnt, roppant egyet a csont is. Szemem előtt – mint a képregényekben – először szikrák táncoltak, majd minden elsötétült. Feltápáskodtam, egyik kézzel a kutya pórázát tartva, a másikkal meg a kerítésnek támaszkodva próbáltam egy kicsit magamhoz térni.

Később a kórházban megint azt kérdezték, elájultam-e. Ezúttal sem tudtam határozott választ adni. A szikrákra meg az elsötétülésre emlékeztem. De ez csak néhány másodpercig tarthatott, mert amikor felálltam, az utca túloldalán a villamosmegállóban még mindig ott volt a két férfi, vigyorogva, mert nyilván viccesnek tartották a velem történeteket. Láttam, hogy részegnek néznek. Mikor megpróbáltam magamat mintegy kívülről szemlélni, be kellett látnom, hogy nem volt alaptalan a feltételezés. A kalapom lecsúszott az egyik fülemre. A sálam elszállt. A kabátom egy gombra gombolva. A cipőfűzőm lóg. Hullarészegnek is tarthatnak. Azonban akkor reggel az érdekelt a legkevésbé, hogy másokra milyen benyomást teszek. Egyszer már átéltem egy fejsérülést, összes következményével együtt, úgyhogy most csak arra tudtam gondolni, hogy szemmel láthatóan eljött a vég.

Befutott a villamos, a két férfi felszállt. Én is próbáltam elindulni. Máskor hét-nyolc perc volt az út hazáig, most viszont vagy húsz percig vánszorogtam. Közben valami nagyon különös dologra lettem figyelmes. Az egyébként bő sapka kezdte nyomni a fejemet, percről percre jobban. A végén levettem, és megtapogattam a fejem. Hatalmas, tenyér nagyságú puklit találtam, ami egyre nőtt. Az volt az érzésem, mintha egy második fejem nőtt volna. Soha az életben nem láttam vagy hallottam, hogy egy púp ekkora lehet! Pedig kitapinthatóan, s hamarosan a tükörben is megpillanthatóan ott volt. A pukli nemcsak a fejemet, de az egész arcomat aszimmetrikussá tette, amitől meglehetősen groteszkül néztem ki. Önmagában a külső soha nem foglalkoztatott különösebben, noha senki nem szeret nevetségesen kinézni. De a félelmem alaptalannak bizonyultak. A pukli nem volt tartós, ecetes vizes borogatás pár óra alatt lelohasztotta.

Egészen addig, amíg az esés következtében fellépő fejfájással és szédüléssel harcoltam, tehát körülbelül egy héti, nem érzékeltem, hogy az esésnek tartósabb következményei is vannak. Úgy a második hét eleje táján döbentem rá hirtelen, hogy már nyolc teljes napja nem aludtam. Lehetetlennek, hihetetlennek tűnt, de mégis így volt – nem jött a szememre álom!

Mikor újabb négy éjszaka sem hunytam le a szememet, orvoshoz fordultam. Közölvén, hogy már tizenkét napja nem alszom, a doktornő, aki szemmel láthatóan művészi túlzásnak fogta fel szavaimat, altatót írt fel. Este bevettem, kezdetben – az előírásnak megfelelően – egyet, aztán kettőt, aztán hármat, de mindhiába. Nem álmosodtam el. Egy hét elteltével újra a rendelő. A doktornő figyelmesen végighallgatta, hogy már tizenkilenc napja le sem hunytam a szemem (nem különösebben hitte), majd a végén azt válaszolta, előfordul, hogy az ember nem tudja, hogy alszik, álmatlanságra panaszkodik, közben három-négy órát is végigalszik. Mindenesetre azért írt újabb, jóval erősebb altatót, ami azonban ugyanolyan hatástalannak bizonyult, mint az előző. Beszedtem, de álom továbbra sem jött a szememre.

Emlékezőn a doktornő kételyeire, meg akartam bizonyosodni arról, hogy tényleg nem alszom, s nemcsak nem tudom, hogy alszom. Teljes két napra hanyatt vágtam magam, és fel sem keltem az ágyból. Ez alatt a negyvennyolc óra alatt többször is, mintha mindenről megfeledkezve, mintegy kiestem volna a világból. Ez az állapot néhány pillanatig tartott. Arra az esetre, ha tévednék, és ahogy a doktornő feltételezte, több órát aludnék, órával ellenőriztem magam. Nem tévedtem. A pillanat valóban csak egy pillanat volt.

Megerősítette a feleségem is. Mikor észrevette, hogy tekintetem a semmibe réved és üressé válik, tízig sem jutott a számolásban, s én újra normálisan pislogtam, mintha mi sem történt volna.

Ahogy korábban az álomkór, most rejtélyes módon az álmatlanság kínozta szüntelenül. A legrejtélyesebbnek azonban az tűnt, hogy az alvás nélkülözhetetlenségét csupán az eszemmel, mintegy elméletileg ismertem fel, gyakorlatilag azonban, mint egy biológiailag nélkülözhetetlen valami hiányát, nem érzékeltem. Ugyancsak nem érzékeltem semmiféle kényelmetlenséget sem, amit az álmatlanság okozott volna. Épp ellenkezőleg: Most, amikor az agysejtjeimet nem lepte álmoság, mint valami sűrű, ragadós szirup, kezdtek megtelni illatokkal, színekkel, hangokkal. Ha négy évig a külvilágtól elzárva vegetáltam, most mintha tágra nyitott ablakkal éltem volna, amelyen keresztül zúdultak rám a benyomások, becsapott az eső, befújta a hó, kopogott a jég. És mindez akaratomtól függetlenül történt, anélkül hogy én bármit is tettem volna. Ugyanolyan öntudatlanul habzoltam az életet, mint a friss levegőt. És a külvilág benyomásainak hatására, először csak csikorogva, de mégiscsak megmozdultak, és lassan forogni kezdtek képzeletem malomkövei. Ha életemben valaha is boldognak éreztem magam, akkor most. Négy év után tudtam újra dolgozni, s ez számomra mindent, vagy majdnem mindent jelentett. Akárhogy is, mégiscsak íróféle lennék.

Ha korábban álomittasan tengtem-lengtem a világban, akkor most mámoros voltam mindenhatóságom tudatától. Elég volt leugranom a boltba tíz deka sajtért vagy virsliért, és tíz percig sorba állnom, már hallottam egy történetet, ami egy elbeszélés alapjául szolgált, amit még aznap éjjel papírra is vettem.

Elég volt két-három megállót mennem a villamossal, hogy annyi sajtós, utánozhatatlan arcot lássak, hogy otthon aztán legalább egy új hősöm negatívját elő tudjam hívni. Édes anyanyelvem több szövegben és teljesebben szólalt meg most előttem, mint a rigai Dóm orgonája a maga karvastagságú és ujjnyi vékony sípjával.

Lehettem nő. Lehettem oroszlán. Lehettem kakas. Képzelfeltem magam ceruzának és nyomban éreztem a grafit illatát, éleimet és gömbölyűségeimet. Mikor egy tengeribetegről írtam, rám is rámjött a hányinger. Ha egy virágról, akkor megjelent előttem, mint egy rakéta, amint az égre lövelli szirmait. Ha halott-ról írtam, kiesett kezemből a toll, úgy megmerevedtek az ízületeim, elakadt a lélegzetem, s bordáim között idegen testnek éreztem a szívem: kemény, jeges jégcsap. Ha valaki az asztalomra lerakott volna egy rágógumit avval az utasítással, hogy írjak egy elbeszélést a rágógumiról, én bizony tíz, legfeljebb tizenöt perc alatt fantáziám előszobáiból és szobáiból előbányásztam volna a megfelelő cselekményt és szereplőket, stílust és szerkezetet, s szállítottam volna a rágógumiról szóló elbeszélést.

Most, hogy többé nem aludtam, a reggel és az este, a nappal és az éjszaka pusztá meteorológiai fogalmak lettek számomra, s váltakozásuk nem volt biológiai tényező. Ily módon egyesítve magamban a pacsirta- és a bagolytípust, éjjel-nappal, bármely órában egyaránt lendületesen tudtam dolgozni. A tarka nappali lárma ugyanúgy megihletett, mint az éjszaka komoly álomossága, a rőten havas téli reggel ugyanúgy, mint a nyáresti citromsárga égálja, mert nincs a világon csodálatosabb ihletforrás magánál a világnál.

Orvoshoz természetesen többet nem jártam, az altatókat, mint valami felesleges terhet, rég kihajítottam a szemébe.

Azt gondolhatná valaki, hogy napjaim futására semmi nem vetett árnyékot. Ilyen azonban nem szokott lenni. Volt árnyék az én életemben is. Nemcsak írtam, de meg is akartam jelentetni, amit írtam. Többet, mint amennyit szokás volt. Igen hamar feltűnt, hogy a kiadóban kezdenek ferde szemmel méregetni, kezdenek kerülni. Ha a hosszú szünet után leadott első kéziratomat nagy jóindulattal fogadták, nagyra értékelték, és megígérték, hogy ha egy mód van rá soron kívül kiadják, akkor a másodikat már jóval hűvösebben fogadták, és rövid úton bevágták az egyik poros szekrénybe. De amikor egy éven belül megjelentem a harmadik kézirattal is, azt kellett visszahallanom, hogy elég furcsa helyzetbe kerültem: nem a szokásos kiadási sorban állok, hanem önmagam mögött állok sorban.

Elérttem a célzást. Óvatosan azért megérdeklődtem, hogy az újabb munkáim rosszabbak-e, mint az előzőek. Nem, egyáltalán nem, hangzott a válasz, jobbak, sőt feltűnően jobbak. Érezhetően kibontakozott tehetségem, de lehetnének akármilyen zseniálisak, a kiadó – és ezt nekem is meg kell értenem – nem rendezkedhet be arra, hogy kizárólag az én műveimet bocsátja útjára. Megértettem, hogy korlátokat kell szabnom íráskényszeremnek, mint valami bűnös szenvedélynek, ha már ilyen komoly társadalmi érdekeket sértek vele. De könnyebb volt ezt elhatározni, mint betartani. Nem egészen négy hónap elteltével már újra néhány aktatáskával és még nehezebb szívvel másztam fölfelé az ismerős lépcsőkön. Mikor a titkárnő meglátott engem és tömött aktatáskámat, üdvözült mosollyal sietett közölni, hogy a főnöke beteg. Egy hét múlva a főnök vidéken volt, majd egy újabb hét elteltével igazgatótanácson. Üldözött a balszerencse.

E balsikerű kalandok után próbáltam megint összeszedni magam, de ezúttal is hasztalan – néhány hónap elteltével kész volt az újabb mű. És ez így ment a továbbiakban is. Úgyhogy közel sem olyan édes az életem, mint ahogy kívülről látszik. És ha a „kéziratgyár” minősítésre részben rászolgáltam, úgy az „irodalmi kannibalizmus” megjelölést – amit néhány termékeny kollégám volt szíves használni – vissza kell utasítanom. Egyetlen pályatársamat sem szándékoztam felfalni, vagy más módon elpusztítani. Irodalmi munkásságommal sem akarok senkit a háttérbe szorítani vagy elnyomni. Az írás számomra egyszerűen létforma.

De ez csak az egyik bajom.

Eltelt két és fél év. És egy napon a feleségem csak úgy futólag odavetette, nem dolgozod-e mégiscsak túl magadat. Elcsodálkoztam, és kérdeztem, ez vajon kit izgat, hisz jól tudtam, hogy a feleségem mennyire örül – ahogy ő emlegette – újjászületésemnek, és milyen kedvtelve hallgatja, ha néha felolvasok neki valamit. Szomorúan elmosolyodott, és visszakérdezett, hogy nézek-e néha tükörbe.

Persze hogy nézek, napjában többször is. Mikor borotválkozom. Mikor fésülködöm. Mikor nyakkendőöt kötök. Most azonban a feleségem szavai nyomán nem felületesen néztem bele, mint rendesen, hanem alaposan szemügyre vettem magamat. A rémülettel összeszorult a szívem. Hogy megváltoztam! A felismerhetlenségig. Körülbelül tíz-húsz évet öregedtem. Bátorítólag magamra mosolyogtam – s akkor láttam, hogy sürgősen igénybe kell vennem a fogorvos szolgálatait.

A fogak miatt újra fel kellett keresnem a rendelőt, amelynek szíves invitálásait felül- és szűrővizsgálatokra idáig könnyelműen semmibe vettem. De elég az ördögnek a kisujjadat nyújtani, és rögtön tele lesz az egész kezed a legkülönfélébb beutalókkal: röntgen, vizeletvizsgálat, EKG, szemorvos, sebészet és belgyógyászat. A fogaimat betömtek-kihúzták, közben pedig mindenféle osztályokon megfordultam, és így derült ki, hogy az én még nemrég kicsattanó egészségem erősen megkopott. A vérnyomásom magas, a vérsüllyedésem magas, a gyomorsavam kevés, a látásom gyenge. A szívem zörög, s a tüdőmön foltokat fedeztek fel. Mintha titkos féreg foga rágcsált volna el.

De hát nem volt mindez törvénytörés? Hát nem úgy égtem az utóbbi három évben, mint gyertya a szélben – nagy, lobogó lánggal, mohón felélve saját magam viaszát? Ez nem maradhatott, és nem is maradt következmények nélkül.

A betegség történet korábbi irományait is végigolvastam, a belgyógyász félig nekem, félig magának azt a költői kérdést tette föl, hogy mi lehet mindennek az oka és a magyarázata. Én pedig ahelyett, hogy elharraptam volna a nyelvemet, kifecsegtem, hogy több mint két és fél éve nem alszom. Az orvos először tréfának vette szavaimat, és nevetve azt felelte, hogy azt talán mégse, hiszen egyetlen élőlény sem lehet meg alvás nélkül, és hogy például a kutya – ne haragudjak a párhuzamért – már három alvás nélkül töltött nap után felfordul. Nyilván félrehallotta, hiszen ha nem évekről, hanem napokról lett volna szó, az összehasonlíthatatlanul közelebb lett volna a valós élethez. Mondtam, hogy jól hallott mindent, és nem napokról van szó, és hogy utoljára három évvel ezelőtt aludtam, április elsejéről másodikára virradó éjjel.

Felcsillant a szeme, és kérte, hogy meséljem tovább. S én meséltem, igyekezve nem elveszni a részletekben. Mikor befejeztem, az orvos lelkesen közölte, hogy nyilván mind a két ütés az agyának azt a részét károsította, amelyik az alvást szabályozza. És noha alig tíz perccel ezelőtt még azt gondolta, hogy ilyesmi nem fordulhat elő, most hirtelen rádöbbsent, hogy több hasonló esetről olvasott már a nemzetközi szakirodalomban. Különösen megragadt az emlékezetében egy iráni tisztviselő esete, aki hozzám hasonlóan egy fejsérülés után teljes huszonhárom évig nem aludt, és ennek ellenére kutya baja. Megjegyeztem a nevét is „testvéremnek az álmatlanságban”: Madzsid Zandi. Végül az orvos mosolyogva azt kérdezte, nem csábít-e az a lehetőség, hogy megdönthetném Madzsid Zandi csúcsát.

Mikor fürkésző tekintettel méregetve kiejtette a száján azt a szót, hogy eset, önkéntelenül is összerementem. Rettegés fogott el attól, hogy „orvosi eset” lehet belőlem. Író voltam, aki csodás módon visszanyerte íráskészségét. Azt akartam, hogy inkább álljon jól helyettem tíz még oly zseniális könyv, mintsem egy még oly zseniális álmatlanság. Lehet, hogy ez helytelen, lehet hogy önző voltam, mikor nem akartam a tudományt szolgálni. De engem is meg lehet érteni. Négy teljes évet az életemből már úgyis elvesztegettem. És minden alapom megvolt arra, hogy aggódjak: most a legkülönfélébb kutatók, akik nem számolnak sem az időmmel, sem egyáltalán az életemmel, megint évekig tartóan vizsgálni kezdik az álmatlanságomat. Én csak egyet akartam: írni. És nem lennék író, ha nem ezt tartanám a világon a legfontosabbnak.

Öt és fél év alatt kihúzták tizenkét fogamat. Egyre fokozódó szórakozottságom gyorsan előrehaladó agyérelmeszesedésre utalt. Megöregedtem. Tegnapelőtt pénzt kellett kivennem a takarékból. Kitöltöttem a nyomtatványt, és a betétkönyvvel együtt benyújtottam a kisasszonynak. Aki végigfutott az adataimon, és kérte a meghatalmazást. Mondtam, hogy ez az én betétkönyvem. Meglepődve felkiáltott, hogy én ekkor és ekkor születtem. Rábólintottam, majd azt kérdeztem, hogy miért, fiatalabbnak nézett? Elértette a kérdést, elvörösödött, bocsánatot kért, és átnyújtotta a pénztári hívószámot.

Ma reggel, ahogy Ladyvel jöttem lefelé a lépcsőn, hallottam, ahogy csikorognak a térdfűzeteim. Kiléptünk a kapun. Körülbelül ugyanaz az óra volt, mint öt és fél évvel ezelőtt, azon a bizonyos április másodikán. De késő őszt lévén még nem volt világos, és az ég alja sem rózsás. A tócsákat éjszaka jég vonta be, amire reggelfelé milliméter vastagságú hó hullott. Seholy egyetlen ember. Megálltam a villamosmegállóban. Lady letelepedett mellém. Fölemeltem tekintetemet, és a magasban megpillantottam a csillagokat. Város-

ban ritkán lát az ember ilyen fényes, ragyogó csillagokat. Az ég szövetében vágott kisebb-nagyobb ablakoknak tünnek, amelyeken a fényévnyi távolból titokzatos vibrálás szűrődött át. És ahogy fejemet hátravetve fölnézve álltam, hirtelen felgyúlt az ég, s tüzes csíkot húzva átrohant rajta, majd kialudt egy hullócsillag. Az jutott eszembe, hogy ugyanígy alszik ki a csonkig égett gyertya is. És arra gondoltam, hogy nem én választottam meg sorsomat, inkább a sors választott engem. Csapás ez? Vagy szerencse? Nehéz egy szóval válaszolni. S ha tudhattam volna előre? Mit választottam volna? A tétlen önfenntartást, ami hosszú, nyugodt életet biztosított volna, vagy az önmagát elégető munkát, ami mindössze öt és fél rövid évig tart? Persze hogy az utóbbit. Persze hogy azt, hisz korán meghalni szörnyű, de még szörnyűbb túl sokáig élni.

FORDÍTOTTA BOJTÁR ENDRE

LATINOVITS ZOLTÁN és RUTTKAI ÉVA a *Romeo és Júliában* (1963)

Horváth Iván Szöveg

Gerézdi Rabán emlékének

Még mindig megvan Kosuth Lajos bicskája – regélik adomázó urak –, itt s itt őrzik. Csak a pengéjét kellett kicserélni egyszer, mert elväszt. Egyszer meg a nyelét, mely korhadni kezdett.

Az irodalmi szövegek is változnak az idő múlásával. Közben éppoly magától értődő természetességgel őrzik meg önmagukkal való azonosságukat, akárcsak a kormányzói zsebkés. E képtelen ellentmondás az irodalmi szöveg megfoghatatlan tündértermészete és makacs önazonossága között, ez lesz mostani tárgyam.

Előbb arról szólok, hogy a szöveg mindig széthullik változatok garmadája, és úgy kell tudomásul vennünk, mint ami eleve többes számú, és eleve csak statisztikailag létezik. Utóbb aztán az ellenkezőjéről beszélek: arról, amikor mégsem mondunk le az egyetlen, hiteles összöveg ábrándjáról, s ha az közvetlenül nem áll a rendelkezésünkre, akkor teremtő képzelőerőnkkel valósággal létrehozuk. E két végletet mutatja be a tanulmány két fejezete. Ennyi volna benne az okszerűség. Lehet, hogy az Olvasó majd nem találja elég következetesnek ezt a szerkezetet: az ellentétes részek jámbor egymás mellé állítását, úgyszólván az önellentmondás mondását. Lehet, hogy igazából csak az élet teremt kapcsolatot a két rész között, mert mindkettőben személyes tapasztalataimról számolok be. Aztán másvalakinek az életéről is szó esik majd, és a haláláról.

Ifjúság

Fehér köpenyek, műszerek. Vértétel az esztétikai befogadás előtt, vértétel utána. Agyhullámok rögzítése katarzis közben. Irodalomtudományi Intézet. Szövegstatistika. Tartalomelemzés. Számítógép. Holerith-lyukkártya. Írd újra mint. Generálni. Kötelező transzformációk. Mélystruktúra. Szemiotika. Szemantika. Martinkó, Nyírő, Hankiss, Miklós, Szili, Bojtár!

Forradalom volt ez, és tudtuk is, hogy az. A szövegközpontú strukturalizmus híveiként azokat az eljárásokat (az orosz formalisták szavával: *prijomokat*) tanulmányoztuk, amelyek a rest anyagot irodalmi művé szervezték. Boldogok és büszkék voltunk: mindenki előtt, még a kívüllők előtt is nyilvánvaló volt, hogy nekünk van igazunk. A támadások csak minket erősítettek. Szinte irigyeltük Szegedy-Maszákot, akit néhány héten belül kétszer bírált meg a *Népszabadság*. Amennyire mocskosnak tartottuk ellenfelünket, az ideologikus irodalomtudományt, annyira tisztának képeltük magunkat. Ők az erkölcsöikre se vigyáztak, mi még a legapróbb szavunkra is. Mirajtuk nem múltak sorsok, könyvek – igazság szerint semmi sem múlt rajtunk –, de annál nagyobb felelősséggel nyúltunk az „irodalmi műalkotásokhoz” (így neveztük a műveket). Fogalom- és kifejezőkincsünket a friss külföldi szakirodalom segítségé-

vel gondosan karbantartottuk. Hivalkodóan vállaltuk a tudományosság legszigorúbb játékszabályait. „Mögkonstruáljuk a metanyelvet”: ez volt akkoriban egy emlékezetes szegedi hallgatónő szavajárása.

Nem akartunk úgy járni, mint Jakobsonnál a rendőrség, amely a gyilkosság után letartóztatja az áldozat lakásán található összes személyt és mindenestre még néhány járókelőt, nem akartuk letartóztatni az író gyermekkorát, szerelmi életét, társadalmi osztályhelyzetét, olvasmányélményeit pusztán azon az alapon, hogy hátha közöttük van a gyilkos, aki az esztétikumot elkövette. Nem, mi a szabályokat kerestük, azokat, amelyek a remekművet létrehozták. *Hogyan készült Gogol Köpönyege?* – így hangzik a kérdés egyik akkoriban fölfedezett bálványunk, Borisz Eichenbaum tanulmányának (1919) címében, s ez a kérdés természetesen nem az alkotás (amúgy is megismerhetetlen) lelki folyamatára, hanem a szöveg mögött fölismerhető műfogásokra vonatkozik, arra, hogy *miként van megcsinálva*, „kak szgyelano”.

S amiként a szerző mulandó és esetleges személyiségétől, akként az olvasótól is megpróbáltuk elválasztani a művet. Két okból is elődünknek tekintettük a fiatal Horváth Jánost. Egyrészt azért, mert *Petőfijében* (1922) nem elsősorban az inges-gatyás népköltőt, de nem is a világszabadság vértanúját, hanem a literary gentlemant állította elibénk, aki irodalmi szerepek, hangnemek, minták között válogat, s így az irodalom világából lép olvasója elé újításaival. Másrészt azért, mert Horváth János, amikor Petőfi egykori személye helyett örvendetes módon Petőfi szövegeiről szólt bővebben, akkor nemcsak az alkotó életrajzi alakja iránt mutatott meglehetősen közömbösséget, hanem önmaga iránt is. Nem arról értekezett, hogy ő mi minden szépet-jót érez Petőfi olvastán.

Az irodalomtudós műszerére méltó, objektív szöveg ábrándja aztán elég hamar elillant. Megjelent Jakobson és Lévi-Strauss végtelenül finom és részletdús elemzése Baudelaire *Macskák* c. költeményéről. Michael Riffaterre vitacikkéből viszont csakhamar kiderült, hogy a Jakobsoné által előállított kristályszerkezet megtévesztő: nem számol az íróval, aki a múlt században élt, és még rendelkezett bizonyos, azóta feledésbe merült, de az értelmezéshez bizonyos hasznos nyelvi és irodalmi megszokásokkal, és nem számol az olvasóval, aki egy általa szabályozott időbeli folyamat, az olvasás részeseként maga is részt vesz a mű hatásának létrehozásában. Minden olvasó előzetes várakozásokkal közelít a műhöz, minden olvasó másként. Előzetes ismeretek nélküli olvasó nincs, az ember nem tud nem tudni arról, amit tud.

Most már vagy tizenöt-húsz éve úgy tartjuk, hogy nincs önmagában való, objektív, tölem vagy tőled független szöveg, csak olyan van, amely máris valamilyen kölcsönha-

tásba lépett befogadójával. Nálunk először Bojtár Endre és Szegedy-Maszák Mihály hangsúlyozta, hogy az irodalmi folyamatnak az olvasó a főszereplője, és hogy irodalmi művekről eleve csak egyéni olvasatok nyomán van egyáltalán tudásunk. A mű csupán befogadási feladat, egyéni interpretációra váró partitúra, idézi Manfred Naumannt, illetve Barbara H. Smith-t Bojtár (1992, 25), majd ő maga is leszögezi: „Csak elolvasott szöveg van” (27), továbbá: „Szöveg és mű megkülönböztetése, egy eszményi kiindulópont föltételezése a legjobb esetben is csak mint elméleti fikció állhatja meg a helyét, bár sok hasznát így sem látom” (35, de vö. még 54–55!).

A szövegközpontú strukturalizmus végül világszerte megbukott, elterjedt viszont a művészi befogadás esztétikája, illetve az irodalmi művek hermeneutikája. Arról, amit korábban rajtunk kívül levőnek gondoltunk, amire korábban a kutatásunk irányult, kiderült, hogy mibennünk van, és rajtunk kívül hozzáférhetetlen. A hermeneutika korában nincs értelme megkülönböztetni a még értelmezetlen szöveget (hiszen ilyen még senki sem tapasztalt) és a már értelmezett művet. A szöveg fogalma beleolvadt a műbe. A műben pedig társszerzővé vált az író és az olvasó.

Szöveg és mű

Egy apró kérdés persze továbbra is megoldatlan marad, sőt megfogalmazatlan. (Egyesítéseket kimondó álláspontokat általában nem valami könnyű pontosan szavakba foglalni.) Amikor kimondjuk, hogy egyazon dolog a szöveg és a mű, akkor tulajdonképpen olyasmint egyesítünk, amit szemléletünk megelőzőleg már szétválasztott.

– A szöveg és a mű megkülönböztethetetlen egymástól.

– Mi megkülönböztethetetlen tehát?

– A szöveg és a mű.

A kérdés másként is fölvethető. Ne feledjük, hogy az értelmezés tapasztalatán alapul szöveg és mű fogalmának egyesítése, az értelmezés viszont olyan tevékenység, amelyhez nemcsak alany, hanem tárgy is kell.

– Értelmezni? Mit?

Lehet, hogy mégis objektív dolog a szöveg?

Vegyük újra szemügyre a hermeneutika egyik alapmegfigyelését. Mindannyian, nemde, abból indulunk ki, hogy az olvasók nem egyformán értelmezik a szövegeket, sőt még ugyanaz az olvasó ugyanazt a szöveget is különböző időpontokban más-másféleképpen értelmezi. De vajon egészen biztos alapokon nyugszik-e ez az elterjedt vélekedés? Hiszen – ha belegondolunk – a megfigyelésnek többféle magyarázata lehetséges!

– (1) Kinézek az ablakon: látok túloldalt egy világosszürke házat. Megint kinézek: megint látok túloldalt egy világosszürke házat. Minden kipillantásom valóban létrehozna egy-egy épületet?

– (2) Idejár egy városi galamb az ablakpárkányra, világos, szinte fehér. Délelőtt is itt állodogált egy acélszürke. Tegnap egyszerre kettőt láttam. Ennek a rejtélyes madárnak időről időre csakugyan megváltoznak a színe és a száma?

Ha azt mondjuk: különböznek az értelmezések, ez annak a feltételnek a fennállását is jelenti, hogy az, amit értelmezzünk, mindeközben azonos marad önmagával. Ha értelmezésünk tárgya két értelmezés között maga is megváltozhat, akkor milyen alapon jelenthetnők ki, hogy egyazon szövegnek különböző értelmezései lehetnek? Mi lenne az, aminek az értelmezései különböznek? Ha azt mondjuk, hogy egyazon szövegnek különböző értelmezései lehetnek,

akkor egyúttal azt is mondjuk, hogy a szöveg objektív, mert hiszen értelmezésről értelmezésre haladva mindvégig változatlanul önmaga marad. Így még az irodalomtudományi hermeneutika feltétlen hívei is, miként a teológusok és a jogászok, gyermeki bizalommal csüggenek a szöveg objektivitásának kimondatlan sarkigazságán.

A szöveg önmagával való azonossága tehát szükséges feltétele annak, hogy kimondhassuk: különböznek az értelmezései. Pedig ez a feltétel csak korlátozottan teljesül!

Adolgot példával mutatóm be. Nekem először az *Anyám tyúkjá* Lukácsy Sándor-féle elemzése mutatta meg, hogy mennyire reménytelen a szövegközpontú strukturalizmus álláspontja, hogy mennyire egyéni a műértelmezések. Én – mint, gondolom, sokan – ifjúságom végére érve visszatalltam Petőfihez, fölismertem az óriást. Elismerésem azonban eszembe sem jutott a szóban forgó versre pazarolni. Lukácsy egy 1978-as ünnepi előadásában az *Anyám tyúkjá* utolsó sorát (*anyám egyetlen jószágá*) váratlan összefüggésbe állította a költő halálával: Petőfi őszirinte azért halt meg a segesvári csatában, mert nagyon szegény volt, mert el kellett adnia a Bemtől kapott lovát, és gyalog menekült. Aki utoljára látta, Lengyel József katonarvos, lóhátról látta, és életben maradt. Nekem a versről soha nem jutott volna eszembe ez a jogos gondolattársítás. Különböznek az olvasók, s ezért különböznek a művek is.

Am folytassuk a gondolatmenetet. Nemcsak nekem van meg az *Anyám tyúkjá*, megvan az másoknak is. E verspéldányok a legkülönfélébb hordozó testekre tapadnak: elemi iskolai olvasókönyvek, Petőfi-Összesek és más nyomtatványok, továbbá pacás irkák papírjára, egy első kiadású verskötet mikrofilmjére, egy szövegarchívum mágneslemezére. Ami mármint mindebben közös, ami független a hordozótól, azt nevezzük szövegnek. A szöveg valóságos szerzői jog szerint is független a hordozójától, leválasztható arról, másmilyen, mint a képzőművészeti alkotások valóságos. A szöveg maradéktalanul átvihető egyik hordozóról a másikra, átírható más kódba és visszairható az eredetibe.

(Másként és pontosabban: a szöveg olyan rendezett halmaz, melynek elemeit egy másik rendezett halmazba úgy képezhetjük le, hogy a leképezés egyértelműen lefedő [bijektív] legyen [vö. Ju. M. Schreider, 1975, 59].)

Úgy mondjuk, hogy a szövegnek különböző egyéni olvasatai, egyéni értelmezései lehetségesek: másként olvasták a múlt században, másként ma, másként X. és másként Y. Ez azonban végül is nem teljesen bizonyos. Lehetséges, hogy a múlt században az *Anyám tyúkjá*nak nem csupán a hordozópéldányai, hanem esetleg még a szövegei is mások voltak, mint a mi zűrzavaros korunkban. Lehetséges, hogy más *Anyám tyúkját* ismer Lukácsy, mást én. Csak akkor beszélhetünk különböző egyéni olvasatokról, ha ama tárgy, amelyre a különböző olvasások irányulnak, korokon és olvasókon keresztül keményen azonos marad önmagával. A hermeneutikai alapmegfigyelésből, az olvasatok különbözőségéből így következik, meglepő módon, a szöveg objektivitása. A szövegközpontú strukturalizmust fölvaltó hermeneutika így lesz szálláscsinálója újfent valami második szövegközpontú strukturalizmusnak.

Ez azonban már statisztikai természetű lesz.

Hogy miért? Mert szöveg nincs, csak szövegek vannak. S ha a szöveg eleve többes számú fogalom, akkor csak sta-

tisztikailag, bizonyos korlátozásokkal azonos önmagával. Maga is egyéni, teremtő olvasatok nyomán született, és születik folyton újjá, miként a népköltészet, szerzők, kódexmásoló barátok, gépirókissasszonyok, szedők, szerkesztők, irodalomtörténészek összeműködésének eredményeképpen. (S itt megint belépne egy második hermeneutika.)

Egy → sok

Korlátozott önazonosság... Az ellentmondást a szövegkiadó se megkerülni, se megoldani nem tudja. A kritikai kiadás sajtó alá rendezőjének például az a feladata, hogy a változatok összevetésével egyetlen, hitelt érdemlő szöveget állítson elő, s lássa el azt a tekintély pecsétjével, hiszen a későbbi, egyszerűbb kiadványok számára hosszú ideig az ő munkája fog színórmértékül szolgálni. Ha megnézzük a kritikai kiadásokat, gyakran mégis azt tapasztaljuk, hogy a fáradságosan létrehozott egy-szöveg mögül csak-csak kibújik a sokféle: a változatok visszakövetelik önállóságukat. Lásunk mindjárt egy egyszerű esetet.

Ezerkilencszázharmincegy tavaszán, a kommunista párt segítségével adták ki József Attila *DÖNTSD A TÖKÉT, NE SIRÁNKOZZ* c. versfüzetét, 8. lapján a *Nyár* c. költeménnyel. A vers utolsó szakában a következőket olvassuk:

*Ily gyorsan betelik nyaram!
Ördögsekéren jár a szél –
csattan a menny és megvillan
elvtársaim: a kaszaél.*

A költő *Medvetánc* c. gyűjteményes kötete a papírgyáros Herz Henrik segítségével, 1934 karácsonyán jelent meg. Ebben a *Nyár* utolsó szaka így fest:

*Ily gyorsan betelik nyaram.
Ördögsekéren hord a szél –
csattan a menny és megvillan
kék, tünde fényvel fonn a tél.*

Vajon egy vers-e ez a kettő? S egyáltalán lehet-e két különböző dolog ugyanaz a dolog? E régi, fogós bölceleti kérdésre a szövegkiadónak a gyakorlatban kellene kielégítő feleletet adnia.

A költő 1955-ös *Összes Műveinek* kiadói persze az osztályharcos változatot részesítették előnyben. Úgy gondolták – s mint később kiderült, nem alaptalanul –, hogy a költő külső kényszernek engedve módosította versét. Stoll Béla kutatásaiból ma már tudjuk: Herz Henrik csakugyan azzal a feltétellel adott ingyen papírt a *Medvetánc* kinyomtatásához, hogy a kész kötetet az ügyészség nem fogja ugyanúgy elkobozni, ahogy néhány évvel korábban a *DÖNTSD A TÖKÉT*... példányait.

Az 1984-es kritikai kiadás immár a *Medvetánc* variánsát közli főszöveggé, az „elvtársaim”-at pedig a lap aljára, a korábbi, elvetett változatok közé számúzi. Zord elégtétellel szemléltetem én ezt, amikor arra vonatkozó bizonyítékokat gyűjtöttem, hogy József Attila 1934-ben eltávolodott a kommunista párttól. A mozgalomban csalódott költő épp-hogy nem elvei ellenére egyezett meg a papírgyárossal. 1934-es cikkeiben nagy meggyőző erejű érveket sorakoztatott föl a kommunista mozgalommal szemben. S különben is fölösleges azon tépelődnünk, hogy miért változtatta meg szövegét, ha egyszer ez a végső, a vállalt, az utókorra ha-

gyományozott „editio definitiva”. Az 1984-es kritikai kiadás sajtó alá rendezője a helyes úton járt.

Ám valahogy mégis sajnálom a *DÖNTSD A TÖKÉT*... változatát. Az az „elvtársaim”, az is nagyon jó. Váratlanul érkezik, de rögvést a helyére kerül. Egyetlenegy szó csupán, ám sok minden kiderül belőle arról, hogy ki a beszélő, kik a hallgatói, a záró jelkép („a kaszaél”) értelmezését pedig nyilvánvalóan segíti. – Azt hiszem, a *DÖNTSD A TÖKÉT*... változatát nyugodtan az 1934-es szöveg mellé állíthatjuk. Egy vers ez, vagy kettő? Kettő; két különböző, két egyenrangú. Ne kelljen választanunk közülük!

De ha kettő, akkor három. József Attila nemcsak a forradalmi kifejezéseket cserélte újakra 1934-ben, hanem egy-két apróságban a költemény irályát is módosította. S ha már egyszer a korábbi változatot nem egyszerűen nyersnek és selejtesnek tekintjük, hanem bátran a *Medvetánc* verziója mellé mertük állítani, miért ne vezetnők át reá ezeket a nyelvhasználatbeli javításokat? Az 1955-ös összkiadás sajtó alá rendezői épp így cselekedtek: „A *Döntsd A Tökét, Ne Siránkozz* szövegét közöljük, kivéve a 4. sort, amelyben a *Medvetáncban* végrehajtott változtatás (ring az ég helyett leng az ég) független a költemény politikai értelmének eltüntetésétől” – írták. Így jött létre a *Nyár* legismertebb szövege, az, amelyet azóta nemzedékek – az enyém is – dédelgetve mondogatnak magukban.

Ezt az igen szép változatot a költő vagy 17-18 évvel a halála után írta, 1954–55 körül, ami különböző megfontolásból kedvezőtlen, ha a sajtó alá rendezőket nem akarjuk társszerzőkké átminősíteni. Ámde csakugyan: mikor is alkotta meg e művét József Attila? Akkor-e, amikor az első változatot papírra vetette, '29-'30-ban, vagy akkor, amikor az utolsót, '34-ben? Netán azokban az években is, amikor egyáltalán nem nyúlt hozzá, tehát úgyszólván *állandóan jóváhagyta*? Az új kritikai kiadás, láttuk, a '34-es változatot adja főszöveggé, de az 1929–1930-as évekhez beosztva. Ez a megoldás sem mondható nagyon kedvezőnek.

A kritikai kiadások szövegei a figyelmes rájuktekintés nyomán gyakran mintha rögvést szétesnének egyenrangú változatokra, keletkezésük időpontja, szerzőjük s megannyi más ismérvük elmosódik, önmagukkal való azonosságuk korlátozottá válik. Ezt a megfigyelést – házi használatra – „leningrádi jelenség”-nek neveztem el, két ottani szövegkiadás nyomán, amelyek véletlenül a kezembe kerültek.

Tudvalevő: a *Roland-ének* hőse, hogy értesítse a negyvenmérőöldnyi távolságban tartózkodó Nagy Károly császárt a szaracénok támadásáról, akkorát fúj Olifant nevű kürtjébe (vö. a chartres-i székesegyház üvegfestményével), hogy halántékcsonjtja szétreped, és a fulén kifolyik az agyveleje. Érezvén ekkor, hogy közel a halál, Roland elbúcsúzik Durendal nevű kardjától, amellyel az ősz szakállú császár számára oly sok földet meghódított: Normandia, Konstantinápoly, Skócia stb. mellett „Onguerie”-t, „Magyarország”-ot is, olvassuk N. A. Sigarevskaja ófrancia szöveggyűjteményében (1975). Ellenben ha V. Sismarjov hasonló, de terjedelmesebb olvasókönyvét (1955) üjtük föl, az idézett helyen nyomát sem leljük Magyarországnak! A pétervári franciaszakosok Magyarország tekintetében most a legteljesebb tanácsstalanság állapotában leledhetnek. Az efféle „leningrádi jelenség” persze általában mindannyiszor előáll, valahányszor a szövegkiadóknak módjuk van több kútfőből szemelgetni. A szakember, de még a Roland-filoló-

gia műkedvelője is, épp ezért lehetőleg nem pusztán a legjobb kritikai kiadást használja, hanem a polcán tartja az összes forrást, az adott esetben például a Raoul Mortier által közzétett mind a tíz kötetet (1940–1944).

A kritikai kiadás zsinórmérték a népszerű kiadások számára, de nem az a tudósnak. Forrásegysítő, szabványosító s így óhatatlanul torzító jellege néha még akkor is megmutatkozik, amikor nincsenek ugyan egybevetendő, különböző változatok, hanem csupán annyi történik, hogy a közlétevékonytelen kimozdítani a szöveget eredeti környezetéből. Az ilyen – persze aprócska – módosulás példaként a gimnazista József Attila-kötetének nyitóversét idézem:

Ó, zordon Szépség, trónusodhoz jöttem,
Bús koldusod, ki elfáradt szegény.
Vér-rózsák nyíltak lábom vak helyén,
De trónusodhoz mégis elvetődtem...

Ez az egyetlen cím nélküli darab az ifjúkori versgyűjteményben, s mindjárt a kötet élén. Címe tehát nyilván az, ami a köteté: *Szépség koldusa*. Vagy nézzük a költő következő versgyűjteményét! A NEM ÉN KIÁLTOK szintén címtelen darabbal kezdődik:

NEM ÉN KIÁLTOK, A FÖLD DÜBÖRÖG.
VIGYÁZZ VIGYÁZZ, MERT MEGŐRÜLT
A SÁTÁN...

A költemény környezete az előbbi példához hasonló: ez is cím nélküli – helyesebben: címadó – verse egy gyűjteménynek (ráadásul még a nyomdai megoldást – az ún. verzális szedést – tekintve is a kötet címet folytatja). Nos, az ilyen finomságok azonnal elvesznek, amint a versek bekerülnek a kritikai kiadás gépezetébe. Ott a *Szépség koldusa* c. kötet nyitóverse természetesen egyszerűen cím nélkülinek minősül, akárcsak a költő megannyi befejezetlen műve... Íme a tanulság: mindig célszerű még a kritikai kiadás mellett is a kezünk ügyében tartanunk az eredeti versgyűjtemények hasonmását vagy gondos, betűhű forráskiadását.

Smintha újabban épp ezek, a forráskiadások jönnének divatba! Mintha a kritikai kiadásból épp a *kritikai*, vagyis szabványosító és – talán – hatalmi (vö. Dávidházi P., 1989) jellege válnék nemkívánatosak! Mintha a szövegkiadónak immár nem az lenne a fő dolga, hogy sok szövegből egyet – egy igazit és hiteleset – hozzon létre, hanem az, hogy épp fordítva: hozzáférhetővé tegye *mindahányat*. Úgy jártunk, mint ama platóni beszélgetést olvasván, amely úgy kezdődik, hogy „egy a Mindenség”, meg: „a Mindenség nem »sok«” (Parmenidész, 128b), de aztán mégis arra a kérdésre lyukad ki, hogy „A létező Egy tehát ily módon határtalan sokaságú lesz?” (143a, Kövendi Dénes ford.)

Az utóbbi időben bontakozott ki a szövegkiadás két új irányzata. Az egyik az ún. „genetikus textológia”, amelyet egy *Helikon*-különszám (1989) és Pierre-Marc de Biasi előadásai nálunk is ismertté tettek. A másik a számítógépes szövegletárhoz és szövegbankokhoz kapcsolódik.

A genetikus kiadó nem becsüli mértéken fölül az *ultima manus*-t, a szerző utolsó kezévonását. De még a szerzői szöveg végleges, „ércnél maradóbb” formáját, az utókor ítélete alá bocsátott *editio definitivát* sem tünteti ki különös figyelemmel, hanem egyenrangúnak tekinti az „elsőszöveg” minden állomásával (az ötletcédulától az utolsó előtti változatig). Például nem állít föl rangkülönbséget a Nyár 1929–30-as, ill. 1934-es szövegei között. (Ám azért a költő

halála után készült 1955-ös „utószöveg” már őt sem érdekelné.)

A számítógépes szövegbankok készítése 1949-ben kezdődött, és mára bizony kezd arra a képződményre emlékeztetni, amelyet Borges ír le *Bábeli könyvtár* c. elbeszéléseben. Ennek magának is két irányzata van.

Van, aki a szövegrögzítéssel kezdi. Kis fizetésű, színesbőrű gépirónókkal például néhány év alatt begépellették lényegében az egész angol költészetet úgy, ahogy van, és néhány sugárlemezen, szép pénzért kapható is most már ez a *Full Text Data Base*.

Mások először rendet csinálnak az anyagban, s evégett leltárt készítenek. Szegedi tanítványaimmal például még a '70-es években láttunk hozzá, hogy az 1600. december 31. előtti időkből fennmaradt, magyar nyelvű versek sokszempontú nyilvántartását elkészítjük, és így jutottunk el arra a fölismerésre, hogy egy-egy költeménynek nincs egyvalamely hiteles szövege, ellenben van sok. Hosszan és eredménytelenül próbálkoztunk eszményi szöveg megállapításával (hogy majd annak az adatait rögzítsük a leltárban), aztán földadtuk e reménytelen vállalkozást, és immár minden szöveg minden egyes, kéziratos vagy nyomtatott változatát, akárkitől származott is legyen, egyenrangúnak tekintettük, nemcsak a genetikusok „elsőszövegeit”, hanem akár a szerző halála után készült „utószövegeket” is.

Ilyenformán a mi nyilvántartásunk adatmodelljében a szöveg eleve többes számban létezik, s így bizonyos elmosódottságot mutat. Az adatbázis használója azonnal tisztába jön azzal a sajátos körülménnyel, hogy nincs szövegeinknek egyetlen olyan – bármily egyszerű – ismérvek sem (szerzőség, terjedelem, versforma stb.), mely szilárdnak, változatlanul volna tekinthető. A szöveg különböző jellemzőit több-kevesebb statisztikai elkentség jellemzi – s mindez már a művészi befogadás előtt, azelőtt, hogy a mai olvasó egyáltalán fölütött volna valamely, a művet tartalmazó könyvet.

Luther híres zoltárának magyar fordítását, az *Erős várunk nekünk az Isten* kezdetű gyülekezeti éneket mi például nem mernők egyértelműen evangélikus felekezetűnek minősíteni. A leltár a szövegeket úgy mutatja be, ahogy azok a különféle kódexekben és nyomtatványokban megjelennek. Igaz, hogy csak az 1600-ig írott verseket gyűjtöttük össze, de azoknak minden nyomtatott vagy kéziratos előfordulását egészen 1700-ig a teljesség igényével tartjuk számon. Mármost a Luther-ének 1700-ig nem kevesebb mint hatvanszor bukkan fel különféle kéziratos vagy nyomtatott versgyűjteményekben. A gyűjteményeket persze elég pontosan lehet felekezetiileg osztályozni. Eszerint az *Erős várunk*... 11 ízben evangélikus, de 13 ízben református, 23-szor egyszerre evangélikus és református, 10-szer unitárius, 3-szor pedig egyenesen katolikus környezetben fordul elő. Ez az ő felekezeti hovatartozása...

Vagy lássuk egy másik népszerű zoltárnak (Szegedi Gergely, *Nagy bánatban Dávid mikoron vala*) dallamát! Tudvalevő, hogy a régi magyar versek fölött a szerzők, a másolók, a kiadók gyakran föl szokták tüntetni a nótajelzést, azt, hogy a költeményt melyik ének dallamára kell énekelni. A Szegedi Gergely zoltárát például a *Boldog az olyan ember az Istenben dallamára*. Meg a *Drága dolog az Úristent dicsérni dallamára*. Meg a *Jézus Krisztus, mi kegyelmes hadnagyunkéra*. Különböző forrá-

sainkban összesen 6 különböző nótajelzéssel fordul elő szövegünk. Ez az ő dallama... (Nem is olyan sok, főleg, ha meggondoljuk, hogy e rendkívül népszerű költemény maga 42 különféle ének nótajelzésként szerepel.) S mit ír a leltár a zoltár terjedelméről? „Teljes szöveg, hossza 16, 17 és 18 versszak.” Mármint: különböző forrásainkban...

Persze az is torzításokkal jár, ha minden szövegváltozatot egyforma gondossággal lajstromozunk. Előfordult például, hogy X. átírta Y. versét. Ilyenkor olyan művek is szerepelnek a felsorolt változatok között, amelyekben alig egy-két szó azonos az eredeti szöveg és az átdolgozás között. Zeleméri László *Zúgódik, dúl-fúl magában ez világ* kezdetű zoltárának 29 változata maradt fenn. A szerző nevét az összeolvasandó strófakezdő betűk, a „versfejek” a szövegromlás miatt többnyire a „ZELEMÉRI LASZLH” alakban őrizték meg, de egy ilyen változat is akad köztük: „ZEFMS:DNKMISSAHN”! Ez Illyés István kései, erőteljes átdolgozásának eredménye (*Sóltári Énekek*, Nagyszombat, 1693). A katolikus Illyés „az eretnekséggel bőves” szövegekből csak a kezdőszavakat hagyta meg, de azokat sem lustaságból, hanem azért, hogy ezzel a fortéllal kalauzolja vissza az igaz útra a protestáns énekekhez szokott híveket: „Nótájokat amint tudtam, mind inkább megtartottam, sőt kezdeteket is, hogy akik azokhoz szoktak, mindjárt kezdetből tudhassák. Egyébaránt a Sz. Bibliának bötűjéhez... a zoltárokat alkalmaztattam, kihagyván..., melyek ott írva nincsenek, hanem... idegen és értelmekkel is hozzá adattak. Úgymint II. zoltárban: *Zúgódik & c. a tradíciók* ellen, alattomban *dúl-fúl* annak idegen szerzője!” Feltétlen teljességre törekvő leltárunkban a Zeleméri művének változatai között Illyés István alkotását is föl kellett tüntetnünk, jóllehet az utóbbinak szinte csak a kezdőszava maradt azonos a szerzői szöveggel – ám az az egy szó azonos maradt, és nem vesztéhtük szem elől, hogy az alig árnyalatnyi módosulást hozó, gondos másolás és a kíméletlen, cenzúrázó jellegű átírás között a különbség a leltározó számára csupán fokozati. („Persze ha helytálló az az elmélet, hogy minden író valójában ugyanaz a szerző, az efféle adatoknak nincs jelentőségük” [J. L. Borges, 1987, 161].)

A régi magyar versek nyilvántartásának (*Répertoire...*) munkálatai közben ezeket a jelenségeket hosszú éveikig afféle kellemetlen, fásasztó, zavaró tényezőkné éreztem. Csak lassan kezdtem mélynek, termékenynek és főleg általános érvényűnek érezni azt a tapasztalatot, hogy szöveg nincs, csak szövegek vannak. Egykori munkatársaim is hasonlóan láthatják a dolgot. Aligha véletlen, hogy az adatbázis műhelyének szellemi környezetéből érkező Vadai István egy szinoptikus (minden egyes forrást betűhíven, párhuzamosan közlő) Balassi-kiadás előmunkálatainál tart, Szigeti Csaba a Balassi-univerzumról közölt tanulmányt (1985), arról a Balassi-verstömegről, amelyet a költő a halála után, már a 17. században írt... de még matematikusunk, Gál György is olyan adatmodellt fabrikált a számunkra, s olyanról közölt szakkikket (1989), amelyben nem a gyűjteményekben olvasható művek, de nem is a műveket hordozó gyűjtemények, hanem a tényleges előfordulások, a megjelenési alkalmak, vagyis művek és gyűjtemények valóságos találkozásai számítanak elemi egységeknek.

Először a nyilvántartás s csak azután a szövegbevitel: mi tehát ezt az utat választottuk. A régi magyar vers adatbázisán most már lassacskán kezd körvonalazódni a magyar

nemzeti szövegbank, amely a világhálózatba kapcsolt számítógépeken keresztül máris képes szövegeket (elég sokat), illetve a régi kódexekről és nyomtatványokról fölvev s a szövegekkel összekapcsolt hasonmásokat (nagyon keveset) eljuttatni a felhasználóhoz. Egy nagyon eltökélt ausztráliai, New York-i, sőt székesfehérvári kolléga akár már most is a képernyőjére idézheti a Balassa-kódex szövegét, majd a megfelelő részletet tartalmazó kódexlap nagy felbontású hasonmását. (Persze ha valakinek nem felel meg a korszerű, hálózati hozzáférés, hanem testileg is birtokba akarja venni a kódex átfírt szövegét és hasonmását, akkor azt sugárlemez formájában továbbra is megrendelheti.) A szövegben való elektronikus keresgélés értelmesebbé vált (itt nem részletezem, miként). Ha a körülmények megengedik, belátható időn belül elvégezzük az összes régi magyar kódex és nyomtatvány gépre rögzítését, és a világhálózaton keresztül valóban kényelmesen hozzáférhetővé is tesszük őket. Hát így készül a magyar nemzeti hozzájárulás a *Bábeli könyvtárhoz*; haladó dolog ez, valóságos sikertörténet, csupa áramvonal.

Sok → egy

A hagyományos, régivágású szövegkiadói munka során tehát általában az a feladatunk, hogy a rendelkezésünkre álló sok szövegből egyet csináljunk. Ez persze, láttuk, nehézségekbe ütközik. Mert miközben „más és más víz árad” ránk, mi csökönnyösen „ugyanazokba a folyamokba” akarunk belelépni (Hérakleitosz, Kövendi – Steiger-kiad., cxx). Eltekintünk a részletektől, hiszen, úgylehet, „minden egy” (cxxx).

Az egy-szöveg létrehozásában nagyon fontos szerepet játszik a kiadó személyisége. A fő munkaeszköz a szemta: a közös hibák módszerével fölállított szövegleszámzási fa, esetleg háló. Amikor a *Répertoire...* adatbázisát vagy az azon alapuló számítógépes szövegkiadásokat készítettük, arra törekedtünk, hogy sehol ne szerepeljenek olyan jelenségek, amelyeket nem lehet megfigyelni. Emitt viszont, a hagyományos szövegkiadásban épp akkor a leglátványosabb munkánk sikere, ha az általunk kikövetkeztetett, helyreállított összöveg a lehető legtávolabb áll ama közönséges, rontott változatoktól, amelyek forrásainkban olvashatók. A hagyományos szövegkiadás az irodalomértelmezés metaforája: mennél jobban elrugaszkozik a tapasztalhatótól, annál kimunkáltabb és csodálatra méltóbb. Figyeljük csak meg, hogy például az *Árgirus-széphistória* új kritikai kiadásának szövegleszámzási családfája (*Régi Magyar Költők Tára*, XVI. század, IX, 574) szinte hihetetlenül platonikus szerkezetet mutat! Íme: kezdetben volt az összöveg, mely természetesen elveszett. Másolataiból töredékek állnak a rendelkezésünkre, egy másolata pedig elveszett. Emennek másolataiból töredékek maradtak, egy másolata pedig elveszett. Emennek másolataiból töredékek maradtak, egy másolata pedig elveszett. Emennek másolataiból egy töredék maradt, egy másolata pedig elveszett. Emennek másolataiból egy késői, de teljes forrás maradt, egy másolata pedig elveszett. Emennek – végre – mindkét másolata elveszett, de a másolatok másolatai megvannak...

Ez a szép a hagyományos szövegkiadási gyakorlatban: az alkotó részvétel lehetősége. Most, amikor – a *Répertoire...* tapasztalatainak hatására – lassan búcsút veszek ettől a nagytorzó és becsvágyó tevékenységtől, elő kell hogy hozzakodjam a saját történetemmel. Dicsekvés ez, jól tudom, de hiszen van is mivel dicsekedni. Én is Árkádiában éltem,

én is voltam klasszikus magyar költő! Legalábbis rajtahagytam a kezem nyomát az életművén... És két évforduló is ürügy arra, hogy elmeséljem ezt a történetet. Most májusban volt négyszázadik esztendeje annak, hogy Balassi Bálint belehalt Esztergom alatt kapott sebébe. Annak az apróságnak pedig most van (nem valami kerek, csupán) harmincadik évfordulója, hogy ama balsorsú mondatok megjelentek az akadémiai irodalomtörténeti kézikönyv Balassi-fejezetében.

Első és, mondhatom, sorsdöntő találkozásom azokkal a bizonyos mondatokkal még '67-ben történt. A kézikönyv – bece- vagy gúnynevén a *Spenót* – Balassi-fejezetét Gerézi Rabán és Klaniczay Tibor együtt jegyezte, de a mondatokat – mint később megtudtam – Gerézi írta. Nevezetességük folytán külön bekezdésben idézem őket:

„...külön választotta s egy »más könyvben« írta össze – egy-kettő kivételével – istenes verseit, a többi pedig két egyenlő részre osztotta, házasságát ítélve korszakváltó jelentőségű határkönek. Házassága előtt írt szerelmi és tavaszi-vitézi énekeit, összesen 33-at, meglehetősen laza rendbe illesztette, jórészt figyelmen kívül hagyva a kronológiát; a sorozat végére azonban, rendkívüli megfontoltsággal, a *Bocsásd meg Úristen...* kezdetű bűnbánati éneket helyezte, hogy utána – a második rész nyitóverseként – rövest meghazudtolása, a *Mézmel édesb szép szók...* következék. A házassága utáni költeményekből összeállított második rész ugyanis az egész Júlia-ciklust magában foglalja, vagyis 25 verset, melyekhez Balassi 1589 tavaszán–nyarán további nyolcat szerzett. Így e második könyv szintén 33 költeményből áll, amiből joggal feltételezhető, hogy istenes verseinek a számát is 33-ra szerette volna növelni, s azután ezt vagy a világi versek két könyvének elejére, vagy annak a végére helyezni. Mivel a reneszánsz költők versesköteiket többnyire valamely – misztikus-szakraális értelmű – számrendszer alapján állították össze, Balassi is egy háromszor 33 költeményből, egy verses prológussal együtt pedig kereken 100 versből álló kötetet óhajtott a jelek szerint kiadni.”

Akkor én elsőéves gólya voltam, és a frissiben megjelent hatkötetes akadémiai irodalomtörténeti kézikönyvet – a *tankönyvet* – még az efféle műveknek kijáró teljes bizalommal forgattam. (Nem ismertem a sorozat későbbi, szembetűnően gyengébb köteteit.) Úgy gondoltam, általánosan elfogadott aranyigazságokat olvasok. Jókora tévedés volt ez!

Semmit sem tudtam arról, hogy az idézett szövegrész szerzője épp akkor milyen megpróbáltatásokon megy keresztül. Elkerülte a figyelmemet, hogy a kézikönyv első kötetének szentelt, mutató nagybírálat – melyet a szakma legrangosabb folyóirata számára a korszak egyik mértékadó irodalomtörténészével írtak meg – úgyszólván az egész I. kötetről a legnagyobb elragadtatással nyilatkozott, kivéve a Balassi-fejezetet, különösen elítélően szólva épp ezekről a mondatokról, amelyeket alaptalan és bebizonyíthatatlan állításoknak minősített, szokatlanul durva hangnemben. Akkor Gerézi ellen már javában folyt a hadjárat.

Munkahelyén, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetében kimutatták, hogy publikációs tevékenysége csekély (nem volt igazuk). Bírálták a kézikönyv számára írt fejezeteit (az egész műből talán ezek a legragyogóbbak). Az egyébként is melabúra hajló – bár szorongásait mindig titkolni igyekvő, látszólag életvidám – Gerézi súlyosan megbetegedett. Dolgozott még, de egyre nehezebben. Már a nevét is alig tudta leírni. Egy-egy aláíráson tíz-húsz percig izzadt, egyedül, félrehúzódva. Leváltották a régi magyar irodalomtörténeti osztály éléről, megszüntették kutatói állását, és kötött munkaidejű, besztott könyvtárosként az intézet könyvtárába helyezték át, jelentős fizetéscsökkenéssel. De akkor is folyton jelentéstételre kellett járnia, ahol állítólagos kötelességmulasztásairól faggatták. Egy hétfő reggelen – délelőttre volt beidézve az igazgatóságra – *folttette az edényt a tűzhelyre, és megnyitotta alatta a gázt (esetleg, nem tudom, más gázcsapokat is kinyitott?), de gyufát nem gyűjtött.* Nem beszélhetünk öngyilkosságról, csak balesetről: öneladásról, az életöztön hirtelen elapadásáról.

Minderről persze semmit sem tudtam. Azokban az években, élete alkonyán Gerézi közzétett még két Balassi-tanulmányt. Csalódottan állapítottam meg, hogy nyoma sincs bennük a számszimbolikus kötetfölpépítés elméletének. Nem tudtam, hogy mennyire elbátortalanították, elkedvetlenítették, kiközösítették.

Gerézi bírálói talán képzelőerő nélküliek, esetleg féltékenyek és rosszindulatúak lehettek, de el kell ismernünk, hogy a maguk módján igenis volt valamicske igazságuk. Balassi verseinek többségét nem a költő saját kéziratából, hanem a rissz-rossz *Balassa-kódex*ből (egy másolat másolatának sietősen készült másolatából) ismerjük, és ebből az eredeti kötetrendezést helyreállítani szinte lehetetlen. De nem sokkal Gerézi balvégzetű mondatainak elhangzása előtt egyvalaki, Klaniczay Tibor, egyszer már mégis nekigyürkőzött, hogy megbirkózzék a feladattal. Az viszont, amit az ő lenyűgözően következetes okfejtése eredményeképpen kaptunk, a kódex föltevészerűen helyreállított sorrendje, az bizony egyáltalán nem hasonlított Gerézi látomására. Gerézinek ezért előbb módszeresen meg kellett volna bírálnia Klaniczay elméletét, bizonyítékokat kellett volna felsorakoztatnia saját elgondolása mellett. Lángelmére vall, hogy e bizonyítékok híján, új elmélet fölállítása nélkül is meglátta a verseskötet titkos szerkesztő elvét.

Nekem könnyű dolgom volt: Gerézi eretnekségeit bevett tantételeknek hittem. A tudatlanok biztonságával eleve a helyes úton indulva el, nem volt nehéz elérni bizonyos eredményeket. A költő tanítványának, Rimay Jánosnak szavait a 3×33-as kötetbeosztás igazsága melletti tanúságtételként lehetett értelmezni. Gerézi aztán egy verses prológust is keresett a 3×33-as versgyűjtemény élére – nos, Rimay szerint a *Három himnusz a Legszenőbb Háromsághoz* állt volna a kötet élén. Megvizsgálva a *Három himnusz* terjedelmét, kiviláglott, hogy az éppen kilencvenkilenc sor! Arra is fény derült, hogy a háromrészes (a-a-b) Balassi-sort, illetve a 3×3-as (aab-ccb-ddb) Balassi-versszakot a költő valószínűleg épp a *Három himnusz* írása közben alkotta meg. A szövegek alaposabb elemzése nyomán megértettük a költő vallási életének 1587–'88 telén lezajlott mély fordulatát (éppen krisztusi korú, 33 esztendő volt ekkor), megértettük nagy elhatározását: hogy egész életművét az Isten szolgálatába állítja. Ekkor fogant meg benne kötetterve...

A dologról részletes tanulmányt írtam. A kézirat sokfelé keringett, de sajnos nem mertem – ismeretlen diákként – elküldeni Gerézdi Rabánnak, így bizonyára nem is szerzett tudomást a dologról. Pedig talán erősebben kötődött volna az élethez, ha tudja, hogy követője akadt. S ha ezt feltételezni nagyképcség is, fölösleges önvád is, bizony örökre bánom, hogy nem ismerhettem személyesen ezt a tudóst.

Dolgozatom 1970-ben aztán végre megjelent (ez volt az első eset, hogy valaki Gerézdi sejtése mellett érvelt), aztán '73-ban, '74-ben, '76-ban újabb közlemények következtek. A '76-os Balassi-ülésszak résztvevői közül immár sokan elfogadták Gerézdi fölfogását, amely közben eggyel s mással – például a *Caelia-ciklus* szerkezetének fölismerésével – kiégésült. S bekövetkezett a legfontosabb: 1976-ban sajtó alá rendezhettem egy újfajta, tisztán Gerézdi-elvű Balassi-Összest (az alcím szerint: *a versek helyreállított, eredeti sorrendjében*), melyre sajnos csak Jugoszláviában, Újvidéken került kiadó (Bori Imre segítségével). Balassi-könyvem (1982) első fejezete (*Az új Balassi-kiadás védelme*) olyan vitát ismertetett, amely a kötetelrendezés legfontosabb kérdéseiben akkorra már többé-kevésbé nyugópontjára jutott. Gerézdi sejtésének lényegét (a kibővítésekkel együtt) a kutatók többsége elfogadja, a gimnáziumi tankönyv ezt tanítja. A munka látszólag véget ért.

S az első évek után már nem voltam egyedül. A Balassi-kutatás kiválósága, Varjas Béla igen hamar (1973, '76, '82) hozzálátott ahhoz, hogy a 2x33-as szerkesztmény (ennek fölépítését Gerézdi sejtése s a helyreállítás munkája nyomán már pontosan ismerni véltük) jelentését megpróbálja megfejteni, s maga is kiadott két, a sorrendet tekintve lényegében „újvidéki” jellegű Balassi-Összest (1979, '81), immár a Szépirodalmi Kiadónál. Egy fiatalabb kutató, Kő-

szeghy Péter (1985) megpróbálta meghatározni az istenes verseket tartalmazó „más könyv” sorrendjét, és arra a következtetésre jutott, hogy igazam volt, s a különgyűjtemény élen tényleg a *Három himnusz* állt. Aztán ő is – Szabó Gézával közösen – közrebocsátott egy szövegjavítá-sokban gazdag, fontos összkiadást (1986), amely a sorrend tekintetében (a „más könyv” kivételével) szintén az „újvidéki” családba tartozik.

Ez is sikertörténet tehát, mely végül a jó győzelmével, Gerézdi gondolatának diadal-mával végződik. Egy apróság azonban sokáig zavart, amíg meg nem érttem a jelenség valódi természetét. A „gerézdisták” hivatkozási erkölcsére, pontosabban: látszólagos erkölcszetlenségére gondolok. Az még hagyján, hogy Varjas Béla, a mesterem, rám mint tanítványára nem tartotta szükségesnek hivatkozni, de Gerézdiről miért kellett élesen elutasító hangnemben írnia, amikor valójában őt követte? (Ezt már az újvidéki kiadás utószavában nehezményeztem.) Balassi-kiadásainak jegyzeteiben aztán már nincs megemlítve sem az újvidéki kiadás, se Gerézdi. A sajtó alá rendező szavai azt a látszatot keltik, mintha ő közvetlenül az utolsó időrendi elvű (Eckhardt-Stoll-féle) kiadásból indult volna ki, s mintha elsőként adott volna az olvasó kezébe a ciklusokon alapuló, a művészi kötetfölépítést helyreállító Balassi-gyűjteményt. Kőszeghy Péter (1984) aztán bírálatában erélyesen kiigazította Varjas e pontatlanságát. A röviddel utóbb megjelent Kőszeghy-Szabó-féle kiadás utószava viszont sajtótos módon épp ugyanúgy, ahogy Varjas utószavai, fölhívja a figyelmet a költő versgyűjteménye-

Ö V A L A T T

Báthori Csaba

VENDÉGMUNKÁS-MAGYAR

*Én birni csak az én vers ő hős lenni,
első és utolsó mindegyik az én dálnak:
a mindenség őt vágni bele versbe venni,
de még tovább mint én nem tudni jutni.*

*S már aztat hinni: nem lenni csak én semmi,
de hogyha lenni is, Isten tudni hogyan lenni?
Vak mint dió bele dió zárva lenni
s a törés várni beh megundorodni.*

*Bűvös ki a köröm nem lenni mód kitörni,
csak én nyíl tudni szökni át: a vágy –
de jól tudni én, az én vágy ő sejtés csalfa.*

*Én maradni: az én mag ő száma börtön,
mert én lenni az alany és a tárgy,
jaj én lenni az ómega s az alfa.*

BÁTHORI CSABA mintegy 80 darabból álló parafrazissorozatot készített Babits Mihály A lírikus epilógia című versére. Ezekből közlünk mutatványt.

A KÖLTŐ KEZELŐORVOSÁHOZ

*Tisztelt Doktor úr, a betegségemet szeretném
Önnek leírni. Valahogy úgy érzem, hogy*

*csak én bírok versemnek hőse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom versbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam,
s egészen elhatalmasodott rajtam ez az érzés,
s már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Isten tudja hogy' van?
Vak dióként dióban zárva lenni
s törésre várni beh megundorodtam,
tehát kint úr, bent pedig undor... de főleg az, hogy
bűvös körömből nincsen mód kitöröm,
csak nyílram szökhet rajta át: a vágy –
de jól tudom, vágyam sejtése csalfa,
és van kiút, lehetséges a gyógyulás... Azonban Doktor
úr panaceaája nélkül
én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok! Az ómega s az alfa pedig a Doktor úr!
Az Ön segítsége nélkül elvesztem. Elvesztem.*

inek tiszteletben tartására, ám ugyanúgy nem tájékoztat az előző, hasonló törekvésekről, ahogy Varjas sem tette.

A hivatkozások elmaradása hol bosszankodást, hol fölháborodást váltott ki belőlem, pedig – ma már látom – nem volt igazam. Másról volt itt szó: egy elméletet a tudományos közvélemény villámgyorsan elfogadott, és a szó legszorosabb értelmében a *magáévá tett*. A sejtés és a hozzá kapcsolódó bizonyítékok régóta közkinccs immár. Gerézdi csak néhány évvel előzte meg a korát. A '60-as-'70-es évek fordulóján, a strukturalizmusviták, az ideologikus irodalomtudománnyal vívott küzdelmek idején végtelenül vonzó törekvésnek számított egy költő merőben irodalmi célú, művészi kötetelrendezésének helyreállítása, s ahogy ebben a törekvésben szinte mindenki osztozott, hát részese is belőle szinte mindenki. Ez a legnagyobb kitüntetés, mely tudományos föltevést érhet: hogy harminc esztendő alatt gazdátlan népköltészet, köztulajdonná válik, pontosabban olyasmivé, amit egykor *valaki miközülünk* ismert föl...

Gerézdi sejtésének folklorizálódásában a legutóbbi állomás az idei ünnepi Balassi-ülésszak volt.

Ebből az alkalomból jelentette meg a Kőszeghy Péter tulajdonában és igazgatása alatt álló Balassi Kiadó az első – és, gondolom, hosszú időre az utolsó – idegen nyelvű Balassi-kötetet (1994), mellyel a külföld jobb tájékoztatását kívánták előmozdítani. A francia előszó is fölmondja a Gerézdi-sejtést. Jóllehet elhallgatja Gerézdi nevét, valójában – figyeljük csak – még a gondolatmenet előadása is mily keveset változott a harminc esztendő alatt! Magyarul idézem:

„...Balassi a jelek szerint szigorúan megszerkesztett versgyűjteményt hozott létre, melynek egyes részei az ő hosszabb életszakaszainak feleltek meg. Kőszeghy Péter és

Szabó Géza egy 1986-os jegyzetükben fölhívják a figyelmet arra, hogy a kódex fordulópontjára a költő bűnvalló gyónó imát helyezett, amelynek versejei az ő saját nevét adják ki. [A *Bocsásd meg, Uristen* kezdetű énekről van szó – H. I.] Ez választja el egymástól a két 33-as verscsoportot, amelyekből az elsőt a Krisztinával való házassági epizód előtti, a másikat pedig azután szerezte. Az lehetett a költő szándéka, hogy az Istenhez való könyörgéseinek, fohászkodásainak számát is 33-ra emelje, megalkotva így a hármasszám harmadik szárnyát. Egy bevezető költeménnyel együtt így az egész 100 versből állt volna. Anélkül, hogy e szerkesztményt Maurice Scève *Délie*-jének bonyolult számszimbolikája mellé akarnók állítani, kétségtelennek tartjuk, hogy megfelelt kora fülésének.”

A Balassi-ülésszak nagy, ünnepi nyitóelőadását a debreceni dékán, a régi magyar irodalom elismert kutatója tartotta. (A szöveg egyidejűleg megjelent a *Hitelben* is.)

Tárgya az utolsó száz esztendő Balassi-kutatásának átfogó, történeti ismertetése s az eredmények kritikai mérlegelése volt. Persze – „de te fabula narratur” – feszülten figyeltünk: kit miként minősít a szónok? Némelyikünk többször is szerepelt. Az előadás persze bőven foglalkozott a költő művészi kötetfölépítésének kérdéseivel. S itt következett be Gerézdi népköltészeté válásának újabb, szinte hihetetlen fejleménye. A neve sem *hangzott* el.

A balga a falat kaparja tehetetlen haragjában. A bölcs csupán bólint.

Gerézdi

De mi járhatott a fejében azután, hogy megjelent ötlete a *Spenótban*? S még később, a támadások és megpróbáltatás-

ÖREG MENEKÜLT MORMOLÁSA (NÉMET)

*Nur ich kann a versemnek hőse lenni,
der Erste und Letzte mindenik dalomban:
das ganze Weltall vágyom versbe venni,
aber viel weiter als ich nem jutottam.*

*Es scheint mir fast: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, a Herrgott tudja hogy' van?
Als blinde Nuss in einer Nuss ich eingeschlossen
und auf den Knacker warten beh megundorodtam.*

*Aus meinem Zauberkreis nincsen mód kitöröm,
nur mein Pfeil kann ihn durchbohren: das Verlangen –
aber ich weiss sehr wohl, dass vágyam sejtése csalfa.*

*Ich bleibe fortan: magam számára börtön,
weil ich bin a Subject és az Object,
weh ich bin az Omega s az Alpha.*

SAJTÓHIBA

*Csak én bírok versemnek őse lenni,
első s utolsó mindenik dalomban:
a mindenséget vágyom nyersbe venni,
de még tovább magamnál nem jutottam.*

*S már azt hiszem: nincs rajtam kívül semmi,
de hogyha van is, Sitten tudja hogy' van?
Vak dióként dióban zárva lenni
s lőrésre várni beh megundorodtam.*

*Bűvös körömből nincsen mód kitöröm,
csak nyálam szökhet rajta át: a vágy –
de jól tudom, vágyam lejtése csalfa.*

*Én maradok: magam számára börtön,
mert én vagyok az alany és a tárgy,
jaj én vagyok a tróger és a csalfa.*

sok idején? Valóban nem foglalkozott tovább a feltevéssel? Lehetetlen. De akkor két későbbi Balassi-tanulmányában vajon miért nem tér vissza a számszimbolikus szerkesztmény elképzelése? Igaz, a két tanulmány egyike a költő utóéletével foglalkozik, abba nem is illett volna bele. A másik: arcképvázlat, életrajzi áttekintés, melyben művekről alig esik szó. Ez Gerézdi legutolsó írása. S bár a számszimbolikus fölépítésről itt sem tesz említést, a versgyűjtemény kérdése futólag mégiscsak fölbukkan – s talán más-ként, mint három évvel korábban...

Nem kellene ezzel foglalkoznom. Idáig végül is részarányos ez a tanulmány. Előbb ugyebár a szövegkiadói beavatkozások ellen érveltem, egy többes számú, statisztikai szövegfogalom bevezetését sürgetve, hogy aztán rögvést ellentmondásba keveredjem, épp egy csodálatos szövegkiadói beavatkozásnak, Gerézdi Rabán sejtésének állítva emléket. Mondanivalómnak nincs is ellenére az efféle önellentmondó szerkezet. Ám most már elérkezett a történet vége. Ideje kitenni a pontot. Különben sem bukkan föl semmi új adat, amelynek segítségével – mint valami bűnügyi regényben – rekonstruálni tudhatnók a kutató elme utolsó gondolatait. És miféle bűnügyi regény az olyan, amelynek a végére érve sem derül ki az igazság?

De mégis: mi járhatott Gerézdi fejében? Az utolsó tanulmány, amely, ha jól tudom, a szerző halálával egy időben jelent meg, felsorolja, hogy mi mindent nyert a magyar irodalom a Júlia-ostrom kudarcának fejében (1967, 21). Ezt nyerte: „egy ragyogó petrarkista versfűzért (Júlia-versek), »új forma gyanánt« egy pásztordrámát (Szép magyar komédia) és annak utána még a nagy versek sorát. Végül pedig egy nagy lírai önéletrajz, a magyar *Canzoniere* gondolatát és megvalósítását (A maga kezével írt könyve).”

Tehát Balassi *Maga kezével írt könyve* afféle magyar *Canzoniere* lett volna? A petrarcai *Daloskönyv* mintáját követte? Nem akarom ennek az elejtett szónak a jelentőségét túlfokozni, de elképzelhetőnek tartom, hogy Gerézdi megfontoltan és pontosan éppen azt akarta mondani, amit mondott. Ugyanis bajok vannak bizony a 3×33-as dantei mintával, de nem lennének bajok a petrarcaival.

És lehet, hogy Gerézdi észrevette ezt. Lehet, hogy olyan sejtést dagasztottam elmémet, amelyet lángelméjű kiötölője réges-rég meghaladott.

Mik ezek a nehézségek?

Az még csak hagyján, hogy a 3×33-as kötetösszeállításnak meggyőző világirodalmi párhuzamaira mindmáig nem sikerült rábukkannunk (Zemplényi Ferenc, 1994). Ez a jól áttekinthető, székesegyházszerű, számtanias építkezés inkább a dantei korszakba, a humanizmust megelőző világba illenék – vagy éppen jóval későbbre: a német 17. századba!

Nagyobb baj, hogy a *Balassa-kódex*ben az első 33 vers után igazából nem további 33 következik, hanem tulajdonképpen 51. Ott vannak a törökből fordított szerelmesversek, nyilvánvalóan rossz helyen, hiszen azután említik Júliát, hogy a költő már tilalom alá vette ezt a nevet. És ott vannak bizonyos vallásos énekek is, szintén rossz helyen, ezt az ösmásoló töredékes megjegyzéséből tudjuk. S csak akkor kapjuk meg a 2×33+(10+x)-es szerkesztményt, ha eltekintünk az odakeveredett, de nem odavaló költeményektől, azoktól, amelyeket az ösmásoló a költő szándékának fittyet hányva írt be kódexébe.

Azonban a nem odavaló versek eltávolítása akadályokba ütközik. A 3×33-as, sőt már a 2×33-as szerkesztmény is megcáfolható. A Gerézdi-sejtés bizonyításakor annak idején hibát ejtettem, bár ez észrevétlen maradt.

PROFANIZÁLÁS

Csak én bírok a mező csősze lenni,
első s utolsó mindenik bokorban:
a tolvajt vágyom puskavégre kapni,
de még tovább e tervnél nem jutottam.

S már azt hiszem: nincs is puskámban semmi,
de hogyha van is, ménkűt, sose puffan!
Bősz csőszként csőszkunyhóba zárva lenni
s lövésre várni beh megundorodtam.

Bűvös kunyhómból nincsen mód kilőnöm,
csak dühöm szökhet rajta át: zabom –
de jól tudom, van oka zabomnak.

Én maradok: tulajdon buksi csőszöm,
mert én vagyok önnön öröm és tolvajom,
juj én vagyok, ki puffant s elinalhat.

CSECSEMŐVERS

Tyak én bilok bertyemnek hőtje lenni,
eltyő s utottyó mindegyik dalomban:
a mindentyéget vágyom bersbe benni,
de méd több magamnál mem lutottam.

S már azt hityem: ninty rajtam kibil tyemmi,
de hogyha van ity, Ityten tuggya hogy' van?
Vak diócska diócska zárva lenni
s tölésre várni beh megcsucsurodтам.

Csücsüs kölömből ninty kis mód kitörnöm,
csak nyilacsám szökhet lajta át: a vágy –
de tudom, vágyacsám sejtése... kuckuc.

Én maradok: magamnak kicsi börtön,
mert én volnék az alanyka s a tárgy,
juj én volnék a bubuc és a krampusz.

ÁTUGORHATÓ CÁFOLAT A LEGELSZÁNTABB
ÉRDEKLŐDŐKNEK

Amit tudunk:

(1) Az 1610 körüli másoló'n kódex I. lapján tévesen állította, hogy a költő eredeti kéziratából dolgozott, valójában az 1589-es ősmásolatot használta (Varjas).

(2) A 99–100. lapon olvasható bejegyzés nagyon töredékes: valószínűleg csupán egyhetedét-egynolcadát ismerjük.

(3) A 99–100. lap bejegyzése nem a szerzőtől, hanem az 1589-es ősmásolótól származik, és a szerző szándékainak nem is felel meg. Ellentmond önmagának: arról panaszkodik, hogy az istenes verseket a költő nem adja ki, hanem »más könyvben« gyűjti össze – ám mégiscsak rögvest közöl kilencet (Varjas).

(4) Az 1., 148. és 175. lapok bejegyzéseiből tudjuk, hogy az 1610 körüli másoló a kódex mindhárom fejezetét jól tájékozott előszóval látta el. Az előszavak vagy utólag készültek, vagy legalábbis a lemásolandó forrás kiváló ismeretében (Klaniczay).

S amivel nem számoltunk:

Ha (1) igaz, akkor (3) nem lehet az. Mert:

(1) alapján az 1610 körüli másoló nem tudta, hogy nem az eredetiből másolt. Ha ez igaz, és igaz az is, hogy forrását kiválóan ismerte – vö. (4) –, akkor a 99–100. lap – ma már nagyobb részt elveszett [vö. (2)], de őáltala még teljes terjedelmében ismert – megjegyzését is szerzői szövegként kellett értelmeznie. Tehát a (3) állítás hamis. Vagyis a 99–100. lap megjegyzése Balassi Bálinttól való.

A változtatás a helyreállított sorrendnek bizony egyik legszebb részét, a *Maga kezével írt könyve végét érinti*. Sokszor idéztem már...

Az 58. ének latin nyelvű címe szerint a költő, látván, hogy Júliát sem észokokkal, sem könyörgéssel szerelemre gyűjtani nem képes, panaszával betölti az eget, a földet, a tengereket:

*Ó, nagy kerek kék ég, dicsőség, fényesség,
csillagok palotája!...*

A záróversszakban pedig nemcsak a szerzetetés körülményeiről (erdélyi lókereskedelmi körútjáról) számol be, hanem a sorozat végét is bejelenti:

*Hideg lévén kívül, égvén pedig belül
Júlia szerelmétül,
Jó hamar lovakért járván Erdély földét
nem nagy fáradság nélkül,
Ezt öszve rendelém, többé nem említvén
Júliát immár versül.*

S még prózában is hozzáteszi: „Ez az Júliáról szerzett énekeknek a vége.” S annál nagyobb nyomatékul mindjárt ott a következő: ÖTVEN KILENCEDIK. Következik más. Zsófi nevére. Majd a HATVANODIK. Bécsi Zsuzsannáról s Anna-Máriáról szerzette. Bizony, két külföldi rosszlányról:

*Egy társommal midőn én ballagnék,
Szerencsére reájok találék,
Rájok nézve ottan fel gerjedék,
Jó társom is szerelemben esék,
Ők ottan éleszték,
Kedveket jelenték,
Velek azért mi meg esmerkedék.*

Stb., stb. Többet szólnom dolgunkról nem szükség, magyarázza a kényes ízlésű lírikus. S erre következik rá a 61. darab híres kérdése, mely a sorozatban elfoglalt helye alapján szintén gazdagabb értelmet nyer:

*Vitézek, mi lehet ez széles föld felett
szebb dolog az végeknél?*

Mert hogy ez a Júlia-szerelemre is vonatkozik, annak a megtagadása! És így tovább. Jön a Margit nevű szűzről szóló ének [62.]. Aztán az az éneke [63.], amelyben saját körének tagjaihoz szól, ama költőtársaihoz,

SZLENG

*Csak én vagyok a göré, én dumálok –
mint egy észkombájn, úgy nyomom a sódert:
s bár szakramentumokba vakerálok,
lenn a placcon csak adom a csóringert.*

*Kivagyok magammal: mind pitiáner
a többi, cseszek az egészre, nagyban!
Itt penészedem, nem ereszt a kóter –
bár lepattanok százszor gondolatban!*

*Strikt lehetetlen innen kikevernem,
csak úgy stikába kipilácsolok –
de persze, itt minden figyusz hiába.*

*Csak tökölok cefet nagy karcerebben,
mer én vagyok a gölem, én vagyok
a fő-fő mufti, én vagyok a cápa.*

A SZÁZADOKBÓL

*Tsak én birok versemnek hősse lenni,
elsső 's utólsó mind'enik dalomban:
a' minden'séget vágyom vers-be venni,
'de még tovább magam'nál nem jutottam.*

*'S már azt hiszem: nints rajt'am kévül semmi,
de hogy-ha van is, Isten tuggya hogy' vann?
Vak dióként dióba' zárva lenni
's törésre várni beh meg-undorodtam.*

*Bívös körömbő' nintsen-mód ki-törnöm,
tsak nyllam szökhett rajt' átal: a' vágy –
de jó' tudom, vágy-am sejtésse csolfa.*

*Én maradok: mag'am számára börtön,
mer' én vagyok az alany éss a' tárgy,
jajj én vagyok a' ómega 's a' alfo.*

kik a magyar nyelven való vers szerzésen egymással vetekedtek.

Ám mindeme elbonyorúságok nem csillapítják szenvedéseit [64.], ezért elbujdosik [65.], haszontalan verseskönyvét pedig a tűzre veti [66.]

Most a költeményeknek ez az egyszerű egymásra következése (s vele a 33-as számszimbolika) egy szinttel lejjebb süllyed, rejtettebbé válik. A felszíni szerkezetet figyelve a gyűjtemény immár kevésbé viseli magán a megfontolt, számtanias fölépítés nyomait, s inkább olyannak tetszik, mintha látszólag magától állt volna össze, mintha az élet maga alakította volna ilyené. Az idéztem verssorozatot hosszú prózai megjegyzés szakítja meg. A gyűjtemény összeállításának nehézségeiről és a költő szándékairól, kiadástervéről szól, akárcsak a kódex többi hasonló jegyzete, de sokkal részletesebben. Vallásos versek csoportja – éppen kilenc – ékelődik be, valószínűleg számozatlanul. Megjelenésük erősen csökkenti a kötetfölépítés áttekinthetőségét. Ezután tovább folytatódik az alapsorozat, majd újra megszakad: számozatlan szerelmi versek tömbje – éppen kilenc – lassítja le a következetes előrehaladást. S végül befejeződik az alapsorozat, és vele az egész könyv, s megkezdődik a lengyelországi gyűjtemény... Együtt vannak e szerkesztményben a vallásos és a világi költemények – miként Rimaynál, Wathaynál, Zrínyinél. (Vö. Bóta L., 1983, Ács P., 1989). Vannak számozott és

számozatlan részek, miként a *Caelia-ciklusban* vagy a *Szigei veszedelemben* is.

Engem a Gerézdi-emlegette petrarcai *Daloskönyvre* emlékezett ez a kötetfölépítés, a Balassi-korabeli európai líra fő-fő mintaképe. Megvan abban is a számtani jelkép, de ott is mélyen, szinte észrevehetetlenül elrejtve, s a fölszínre csak önéletrajzias vagy gondolattársításon alapuló kapcsolatok láncolják egymáshoz a költeményeket (Santagata, 1987).

Nem merem tovább igénybe venni az Olvasó türelmét. Most képzeletben Gerézdiire figyelek. Vajon azért emlegette-e Petrarcat 1967-ben, mert ő is ugyanezekre a következtetésekre jutott? Meghaladta-e a saját sejtése által kijelölt határokat? Nézem arcképet az Irodalomtudományi Intézet tanácstermében. Nem tudok eligazodni a fénykép arckifejezésén. Az intézet többi halottjára gondosan beállított fölvételek emlékeztetnek. Barázdált, finom tudósarcok, tekintélyes zakók, nyakkendők, szemüvegek. Varjason ugyan nincs szemüveg, emlékszem, szerette levenni fényképezéskor, most kicsit bizonytalan a pillantása. Az egyetlen amatőrkép Gerézdit ábrázolja. Úgy hallom, a halál körülményei miatt nem sikerült hivatalosabban, komolyabban szerezni a családtól. Nem baj, a kép nagyon jó. Kockás ingben van rajta Gerézdi, és nevet, egyáltalán nem csúfodádosan, hanem boldogan és fölszabadultan, végtelenül szabadon.

KÖNYVÉSZETI JEGYZET

A bibliográfia is csupa kaland!

Például Pirnát Antal Balassi poétikája c., 1984 körül készült teljes kézirat (mely nem azonos a sokkal rövidebb doktori értekezéssel) a szakirodalomban szinte az egyetlen, amely elutasítja a 2x vagy 3x33-as elképzelést, s már régóta sürgeti a Gerézdi-sejtés újratárgyalását. Ez a mű – igen – évek óta lappang!

Vagy – más kérdés – ki tudja, lehet-e igazi közleménynek tekinteni a *Balassa-kódex* itt ismertetett, hálózaton is hozzáférhető s egyúttal sugárlemez kiadását, amely mindössze néhány példányban készült el, és amelyből csupán a rendelések függvényében, egyesével állít elő továbbiakat az ELTE Bölcsészettudományi Karának Informatikai Osztálya? Stoll Béla új *Balassi-bibliográfiája* persze nem tünteti föl, nem is tehetné, hiszen májusban, amidőn a sugárlemez ünnepélyesen bemutatuk a költő emlékének szentelt estergomi ülésszakon, az ő munkája már megjelent. Ám szerepel benne a kódex egy másik hasonló kiadása: nem lemez, hanem valódi, hagyományos könyv. Íme: „Balassa-kódex. Közéleti Köszeghy Péter. Előszó, átirás, jegyzetek: Vadai István. [Hasonmás és betűhű átirás.] Bp. 1994.” E valódi könyvnek viszont az a különlegessége, hogy a mai napig, október 2-ig még senki sem látta, mivel csak a jövőben fog testet ölteni.

S ki tudja, igazat mondtam-e azt állítva, hogy az ünnepi Balassi-ülésszak megnyitóelőadásában Gerézdi nevének a neve sem hangzott el? Pirnát Antal sem hallotta e nevet, hiszen hozzászólásában ingerülten szóváltotta a hiányt. Ám bizonyára nem figyeltünk eléggé. Előadás nyomtatott változatában (Bitskey István, 1994, 11) igenis szó esik az ötletéről, amely utóbb „az újvidéki kiadásban testet is öltött. [...] Jó, hogy ilyen Balassi-kiadásunk is van, hiba lenne viszont, ha az újabb edíciók ezt követték volna, s a filológiai alapot a bizonytalan – bár kétségtelenül szellemes – feltételezés miatt elhagyták volna.” Az

előadás e nyomtatott változata így még jobb példa Gerézdi köztulajdonba vételére, ugyanis a benne foglalt szembeállítás teljesen alaptalan. Az újabb Balassi-kiadások, a Varjaséi és a Köszeghy-Szabó-félék jobbak, pontosabbak, mint az újvidéki, ám kétségtelenül épp annyira Gerézdi-elvűek, mint amaz.

Tanulmányom annak a három előadásnak anyagából készült, amelyek közül az első 1991 novemberében, az MTA Irodalomtudományi Intézetének elméleti osztályán rendezett interpretáció-ülésszakon tartottam (*Értelmezni? Mit?*) a második decemberben, a Reneszánsz Osztály felolvasóülésén (*A háromszor harminchármas feltevés cáfolata*), a harmadikat pedig 1992 májusában, a régi magyar irodalom kutatóinak tatai találkozásán (*Populáris és arisztokratikus szöveghagyományozás*). A második előadás – melyben bizonyítani próbáltam, hogy a *Balassa-kódex* 99–100. lapjának megjegyzése nem az ösmásolónak, hanem magának a költőnek tollából ered – jelöletlen visszhangjának tekintem, hogy a legújabb Balassi-kiadások (1993, 127; 1994, 127) ezeket a sorokat – némi tartózkodással (165), de – ismét fölveszik a költő életművébe.

Nálam is vannak jelöletlen idézetek: Bezeczy Gábortól, Bonyhai Gábortól, Darvas Lászlótól, Gránicz Istvántól, Kosztolányi Dezsőtől, Móra Ferencről, Stoll Bélától és Veres Andrásról. Két idézet meg azért hiányzik, mert sehogy sem tudtam beilleszteni őket az okfejtésbe. Egyetértően szerettem volna hivatkozni Szegedy-Masák Mihály (1994, 165) szavaira: „Napjaink tudatában mélyen él a meggyőződés, hogy a szövegek mind egyetlen hatalmas könyvnek a részei”, és Jorge Luis Borgeséira (1987, 162): „Magam is azt hittem sok-sok éven át, hogy a szinte végtelen irodalom csak egyetlen emberben lehetett meg. Ez az ember Carlyle volt, és Johannes Becher, és Whitman, és Rafael Cansinos-Asséns, és De Quincey.”

A ténylegesen hivatkozott művek jegyzéke (egy kivétellel) itt következik:

ÁCS Pál, *Rimay János korai versciklusai, Irodalomtörténeti Közlemények*, XCIII (1989), 306–311.

Balassa-kódex, átirta VADAI István, a hasonmás közzétette KOVÁCS István és SZEDMÁK Sándor, szerk. HORVÁTH Iván, sugárlemez, Bp., ELTE M. Irodalomtört. Int., Doktoriskola, Reneszánszklub. Postgr. Közp. – ELTE Btk Informatikai Oszt. – Hypermedia Systems, 1994.

BALASSI Bálint, *Összes versei, Szép magyar comediája és levelezése*, a szöveget gondozta STOLL Béla, utószó, szótár, ford.:

ECKHARDT Sándor, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1974; *Összes versei a versek helyreállított eredeti sorrendjében*, közéleti HORVÁTH Iván, utószó: BORI Imre, Újvidék, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéke, 1976 (*Tanulmányok – Studije*, 9); *Összes versei és Szép magyar comediája*, szerk. és a szöveget gondozta VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, é. n. [1981]; *Énekei*, a szöveget és a dallamokat gondozta, jegyz. KÖSZEGHY Péter és SZABÓ Géza, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986; *Versei*, a szöveget gondozta

és a jegyzeteket írta KÖSZEGHY Péter és SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Balassi Kiadó, 1993 és 1994' (*Régi Magyar Könyvtár. Források*, 4, szerk. KÖSZEGHY Péter); *Poèmes choisis – Válogatott versei*, traduit par Ladislav GARA, versifié par Lucien FEUILLADE préface de Jean-Luc MOREAU Bp., Éditions Balassi – Balassi Kiadó, 1994.

Balassi Bálint és a 16. század költői, I–II, szerk., vál., a szöveget gondozta, jegyz. VARJAS Béla, Bp., Szépirodalmi, 1979.

BITSKEY István, „Az magyar nyelvnek dicsősége”. Balassi-értelmezések, 1899–1994, *Hitel*, 1994 június, 5–14.

BOJTAR Endre, *Az irodalmi mű értéke és értékelése, A strukturális elmélet útján. Érték, hatás, történet, nyelv az irodalomelméletben*, szerk. SZILI József, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982, 13–56.

BORGES, Jorge Luis, *Az idő újabb cáfolata*, ford. Scholz László, Bp., Gondolat, 1987.

BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXVII (1983), 173–188.

DÁVIDHÁZI Péter, *A hatalom szétesztása: (poszt)modernizáció a szövegkritikában*, *Helikon*, XXXV (1989), 328–343.

EICHENBAUM, Borisz, *Az irodalmi elemzés*, ford. BALINT Judit, FOLLINUS Gábor, GELLÉRT György & al., Bp., Gondolat, 1974.

GÁL György, *A „Répertoire de la poésie hongroise ancienne” adatmodellje*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, XCIII (1989), 267–272.

GERÉZDI Rabán, *Balassi Bálint*, *Kritika*, V (1967), fasc. 5–6, 13–26.

GERGEI Albert, *Árgirus históriája*, s. a. rend. STOLL Béla, *Régi Magyar Költők Tára. XVI. századbeli magyar költők művei*, IX, szerk. VARJAS Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1990, 371–401, 572–579.

HORVÁTH Iván, *A Balassi-sor számmisztikai értelmezéséhez*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXIV (1970), 672–679; *Balassi poétikája (Kérdések)*, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, XIII (1973), 33–41; *Az eszményi Balassi-kiadás koncepciója*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXX (1976), 613–631; *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

HORVÁTH János, *Petőfi*, Bp., Pallas, 1922.

Hesztomatija po isztorii francuzszkogo jazyka, szerk. N. A. SIGAREVSKAJA Leningrád, Prosvescsenyije, 1975.

JÓZSEF Attila, *Összes Művei*, I–II, s. a. rend. WALDAPPEL József és SZABOLCSI Miklós, Bp., Akadémiai Kiadó, 1955; *Összes Versei*, I–II, közléteszi STOLL Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1984.

KLANICZAY Tibor, *Hozzászólás Balassi és Rimay verseinek kritikai kiadásához*, *A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei*, XI (1957), 265–338.

[KOVÁCS Ilona], *A szövegkiadás új elmélete és gyakorlata: a szövegek keletkezéskritikája*. Bevezető, *Helikon*, XXXV (1989), 317–318.

Knyiga dlja cstyenyija po isztorii francuzszkogo jazyka, szerk. V. SISMARJOV, Leningrád, 1955.

KÖSZEGHY Péter, [Ismeretetés a „Balassi Bálint és a 16. század költői” c. antológiáról], *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXVIII (1984), 86–89; *A Balassi-szöveggyűjtemény néhány kérdéséről*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXIX (1985), 76–89.

Les textes de la Chanson de Roland, I–X, édités par Raoul MORTIER, Paris, Éditions de la geste francor, 1940–1944.

LUKÁCSY Sándor, [Ünnepi beszéd], *Acta Iuvenum. Sectio Philologica et Historica*, VI (1973), 127–133.

Répertoire de la poésie hongroise ancienne, I–II [+8 MO de données], dir. par Iván HORVÁTH avec la coopération de Zsuzsa FONT, György GÁL, János HERNER, Gabriella HUBERT, Tamás RUTTNER, Etelka SZÖNYI, István VADAI, Éditions du Nouvel Objet, Paris, 1992 (*Ad Corpus Poeticarum*, collection dirigée par Léon ROBEL).

SANTAGATA, Marco, *Dal sonetto al canzoniere. Ricerche sulla preistoria della costituzione di un genere*, Firenze, Liviana Editrice, 1987.

SCHREIDER [SREJDER], Ju. A., *Egyenlőség, hasonlóság, rendezés (Bevezetés a modern matematika alkalmazásába)*, ford. Vargha András, Bp., Gondolat, 1975.

STOLL Béla, *Balassi-bibliográfia*, Bp., Balassi Kiadó, 1994 (*Balassi-füzetek*, 1, szerk. KÖSZEGHY Péter).

SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Ottlik Géza*, Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.

SZIGETI Csaba, *Appendix Balassiana. Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXXIX (1985), 675–687.

VARJAS Béla, *Balassi házasságig szerzett énekeinek ciklusa*, *Régi magyar századok*, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, Reneszánsz-kutató Csoport, 1973, 7–10; *Balassi Nagyciklusa*, *Irodalomtörténeti Közlemények*, LXXX (1976), 585–612; *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

ZEMPLÉNYI Ferenc, *A komponált verskötet kezdetei és alakulása a reneszánszban*, előadás, Esztergom, 1994.

Somló István levelei Latinovits Zoltánhoz (1961–1966)

SZIGETHY GÁBOR

Tizenhárom magánlevél, az elsőt 1961. május 6-án írta Somló István Latinovits Zoltánnak, az utolsót 1966. december 26-án. 1961-ben a Vígszínház igazgatója volt Somló, 1966-ban nyugdíjas, akit már telefonon is ritkán hívtak hajdani barátai. Somló István 1945 óta ismerte Ruttkai Évát, mindketten a Vígszínház tagjai voltak. Ruttkai Éva nem emlékezett arra, hogy Somló István és Latinovits Zoltán mikor és hol ismerték meg egymást. Valószínűleg ő mutatta be a fiatal miskolci, majd debreceni színészt a Vígszínház igazgatójának.

1961 tavaszán Somló István szerződöttni akarta Latinovits Zoltánt. Levelei tanúsága szerint tisztában van Latinovits kivételes színészi képességeivel, tehát látta a fiatal színészt színpadon vagy filmen.

1959 óta a színház igazgatója: a Magyar Néphadsereg Színházából 1960 őszén lett ismét Vígszínház. S amire igazán büszke: igazgatósága idején épült lift a Vígszínházban.

De azt semmiféle színházi praktikával, szép szóval, rábeszéléssel nem tudja elérni, hogy a minisztérium magas áldását adja Latinovits Zoltán szerződöttnéséhez. Ennek ellenére harca nem eredménytelen: 1962 nyarán Somló nyugdíjba megy, de Kazán István főrendező is távozik a színházból, a gazdasági igazgató is másik színházba kerül, s az új főrendező, Várkonyi Zoltán szabad kezet kap – és szerződöttneti Latinovitsot.

Somló Istvánt atyai barátság kapcsolja Latinovits Zoltánhoz. A fiatal színészhez frott levelei kifejezetten magánteremtésűek: beszámolók érzelmeiről, indulatairól s a szerződöttnési háború egyes ütközeteiről, fordulatairól.

A levelekben olvasható tények, egy debreceni színész Pestre szerződöttnésének kálváriája önmagában is színház-történeti érdekességű. Ha egy fiatal színész szerződöttnéséhez ennyi minisztériumi hatalmassággal kellett újra és újra csatát vívni, nem csoda, ha a tehetséges művészek idő előtt megfáradtak, tehetségük sorvadtt, s ha becsületes emberek voltak, feladták a reménytelen, mert gerinctörő küzdelmet.

Somló István három évig volt a Vígszínház igazgatója. Levelei tanúsága szerint (is) mérhetetlenül megkeseredett az igazgatói székben eltöltött három év alatt.

De 1962-ben, nyugdíjazása pillanatában, Vígszínháznak hívják a korábbi Magyar Néphadsereg Színházát, működik a lift, és Latinovits Zoltán a Vígszínház társulatának tagja.

Somló Istvánt a szakma s a közönség úgy ismerte: az elegáns színész. S valóban elegáns, kimért, intelligens, finom úr volt.

Valóban úr a sok elvtárs, kartárs és bajtárs között.

Amikor távozott este az épületből, ahogy lefelé ballagott a kapu felé vezető lépcsőn, mielőtt az ajtón kilépett, ő köszönt előre a portárnak: ismerte a polgári illemszabályo-

kat. És betartotta azokat akkor, amikor vezető elvtársak semmilyen illemszabályt nem tartottak be.

Somló István különlegesen figyelmes és tapintatos ember. Telefonon sem zavar senkit feleslegesen, látogatása előtt névjegyet küld, ne érje váratlanul barátját érkezése, finom tapintattal és érzékenyen figyeli Latinovits Zoltán és Ruttkai Éva bontakozó kapcsolatát, örömeikben is tapintattal s távolságtartással osztozik. Örül, s tud örülni barátai örömeinek. És nem terheli őket keserű órai rosszkedvével. Írogat, több nyelven olvas, zenét hallgat, visszahúzódik – anyagiak nem lévén – szellemiekből épített magányába. Aggódik a tehetséges színész barátokért, s magánleveleiben is választékosan, finoman ironikus vagy szellemes, fordulatos mondatokban fogalmaz. Minden tekintetben elegáns – a szó klasszikus értelmében.

De Latinovits Zoltánhoz, a barátához frott leveleinek egy-egy bekezdését mintha nem is Somló István, az elegáns ember és elegáns színész írta volna. A máskor oly választékos eleganciával fogalmazó színész, amikor színházi életünk néhány alakjáról esik szó, s az ő életét megnyomorító minisztériumi s pártközponti funkcionáriusokról, kockafejű elvtársakról, szinte elképesztő hangvételre vált. Nincs az a külbelki kocsma, ahol zaftosabban cifráznák a stricik a véleményüket, ha ellenségükről akarnak rosszat mondani.

Somló István válogatja kifejezéseit: a gorombábbat is gorombábbat keres. Rendkívül választékosan goromba, nem hebehurgyán és indulatosan. Utálja, megveti, lenézi azt a hatalmaskodó siserahadot, amelyik éppen a magyar színházművészet teljes lezüllesztésén fáradozik.

Tehetségtelenségük nem mentség, sőt: Somló Istvánt épp az dühíti, hogy nemcsak tehetségtelenek kezében a színházi élet irányítása, de a tehetségtelenek – vélt igazuk harcos tudatában – még erőszakosak, önfejűek és hatalom-éhesek is.

Zúdíttja rájuk átkait, legalább barátjának írt magánleveleiben őszintén, kendőzetlenül akarja elmondani véleményét.

A színházban ellenfeleivel szemben tehetetlen: konokul hallgat.

Latinovits Zoltánt szereti és roppant tehetségesnek tartja: neki önti ki a szívét.

Tizenhárom magánlevél – történeti dokumentumok: írásos bizonyítékai annak, hogy a rendszer és szolgálattevői miként gyilkolták meg Somló Istvánban a tenni akaró, a magyar színházművészetért élni akaró embert és művészt. S amit Somló István akkor még nem érzékelhetett: e tizenhárom levél nemcsak azt doku-

mentálja, milyen színházi és politikai körülmények közepette lépett Latinovits Zoltán pesti színpadra, hanem sejtetni engedi e pályafutás tragikus végkifejletét. Mert ahogy a kockafejűek minden eszközzel Somló István – és a művészi minőség! – tönkretételén mesterkednek, s ahogy Somló reménykedő reménytelenséggel harcol az elburjánhó, mindent összemazgatoló, bemocskoló tehetségtelenség ellen, úgy indul majd – csak harcosabban, csak elszántabban, csak egeket ostromlóbban – Latinovits Zoltán is újra és újra a mind lehetetlenebb színházi (és politikai!) körülmények ellen.

Somló István így búcsúzik a Vígszínháztól: *Lehet, hogy*

én nem, de TI, barátaim, meg fogjátok élni a pillanatot... Magának már nem remélt jobb sorsot, csak fiatal színész barátainak. Tévedett. Latinovits Zoltán sem tudta levágni a hétfejű sárkány mind a hét fejét.

Elmúlt harminc év. 1994 telén némi szorongással teszem közzé Somló István magánleveleit: egy finoman elegáns ember, pontos ízlésű művész kétségbeesett kifakadásait, gombaságait, fájdalmas dühkitöréseit.

Keserű és szomorú dokumentumok: így élt és így halt meg egy jó sorsra és jó halálra érdemes magyar színész a 20. század hatvanas éveiben.

Requiescat in pace.

I.

1961. május 6.

Kedves Zoltán, – köszönöm leveledet. Válaszom azért késett, mert kéthetes kórházi reparatúra után ma érkeztem vissza lakomba.

Ügyedben – illetve közös ügyünkben – semmi új nem történt. Én változatlanul tartom a frontot, csak sajnos az ellenfél nem válaszol. Helyesnek ítélném, ha írnál Nagy Endrének néhány sort, kérvén, hogy a Vígszínház tágjai felé patronáljon a szigorú Meruk irodaszobájában. Amint megjósoltam, június végéig senki nem fog tudni semmit. Se a színházziak, se a színészek. Lassú járatú nép vagyunk, különösen Thália öblében.

Gyalázat lenne, ha a Madáchba kerülnél. Bitskey távozása óta az úgynevezett fiatal hős szerepköre nálunk még féloldalasan sincs betöltve. Ugyanakkor kapta a Madách Lőte Attilát, kire színházunk – még szerencsétlen beiktatásom előtt – szintén igényt tartott. A leggazdagabb társulat felé dobálni az ászokat, haszontalan hazárdjáték.

Nem hiányolom sem Bitskeyt, sem Lőtét, de az egyensúlyhelyzet ilyen esetben kártékonyan billeg.

Ha adódik valami – jó vagy rossz –, azonnal jelentkezem. Kérlek, hasonlóan tégy Te is.

Szeretettel köszönt:
Somló István

II.

1961. november 26.

Kedves Zolikám, – remélem mindent feledtél, „múltat verve, megbabonázva, térdepelve” – mert ha nem, akkor, mély baráti rokonszenvvel és megbecsüléssel, nem vagyunk egészen szinkronban. Erről majd máskor, ha több időm lesz és több türelmem – beatus ille alapon – baráti és művészi témák ápolására. – Várkonyit nem találok telefonon, erre tegnap néhány soros levélben felhívtam figyelmét arra, hogy előkészületben lévő filmje kapcsán gondoljon rád. Motiválásomat mellőzöm, de gondolhatod, nem fogalmaztam idétlenül. – Fejemben meg van már a Taarnak írandó levél, de csak néhány nap múlva küldöm el. Másolatát megkapod Te is, Gyuri is, mert az utókor számára tanúkat követelek, akik írásos bizonyíték alapján megpecsételhetik az egykori monori táncoskomikus lengyelországi tapasztalat-cseréjének, Marton Endrével társított hirtelen véleményváltásának tartalmát, értelmét. Én, mint nemesek, szakmai dörzsöltségem feltételezése ellenére, nem tudom, nem értem, tulajdonképpen miről is vagy szó. – Esküszöm az élő Istenre: sem csúnyább, sem tehetségtelenebb nem lettél azzal, hogy Kazán István főrendező, [...] neje hátszelétől kergetve, nem egyezkedett vendégszereplésseddel. Il y a une justice dans la vie, qui s'accomplit lentement, mais sans défaut! – A kék burburryt úgy kezeld, hogy az egykori Prónayné és gróf Festetich Izabellát – utóbbi agg házvezetőnőm gyűlölte! – ennek burkából kivetkezve basztam.

[...] – A monori táncoskomikus „húny”. Keresgéli a játszótársakat, akik megrendezhetik helyette az ominózus O'Casey-darabot. Megrögzött némasággal gyötöröm. Pusztuljon. Lehetőleg előbb, mint én. – Szeretettel öllelek:

Somló István

III.

1961. december 2.

Kedves Zolikám, – csak két szó, mert különböző előjelű pusztulások vértanúja vagyok! Ma voltunk fenn Nagy Endrénél. Mindenben engem igazolt, Kazánnal szemben. Mintha csak összebeszéltnünk volna. De a lényeg, amiért

pötyögök: egy hirtelen mellékmondat szárnyán, halk szopránján úgy lebaszta Kazánt Latinovits-ügyben, hogy körülrepdestem meleg hivatali szobáját örömben. „Ily módon ne játszadjunk egymással” – mondotta. Én lesütöttem a szemem, mint egy szűz lány áldozás előtt. T. i. jelen volt Fejes is, aki az egész témának pontos ismerője. És akit külön megkértem arra, hogy Latinovits-ügyben engem képviseljen Kazán ellenében. És aki jelen volt akkor is, amikor a nagy ember Lengyelországból visszatért, és kérdésekre megerősítette Latinovits-ellenes elhatározását. Ekkor határoztam el visszavonulásomat. – A Taarnak frott leveletem szó szerint elismételtem mindenkinek. Vámosnak is. Nagy Endrének is. Kazánnak is. – Most jöttem haza az új bemutatónkra, és örömmel regisztráltam a VÍZKERESZT első kritikáját. Se Gyurit, se Vámost nem találtam. Pedig első örömben tárcsáztam+tárcsáztam számukat. Ők csak holnap olvassák azt, amit én már ma este eltettem magamnak, Sándor Iván tolla szerint. Semmi vész! Esküszöm: a jövő, ami még nagy lépésekben előtted áll, Téged fog igazolni!!!!

Szeretettel öllelek:
Somló István

IV.

1962. márc. 31.

Kedves Zolikám, – köszönöm ma érkezett express-ajánlott leveledet. Körülényeim nem engedik meg, hogy értékes tartalma szerint egyenértékkel válaszoljak. De ami késik, nem múlik!

Meghatottan vettem tudomásul – és gazdag emléktáramban elraktároztam –, hogy Higgins-alakításodat énfelém dedikáltad.

Mint tudod, a „kulcsok” átadásával vagyok elfoglalva, szemérmes zörejek kíséretében. Biztos vagyok benne, hogy Meruk nem fog kifogást emelni pesti szerződöttesed esélyeit illetően. Both Béla a „pikszisben” van, Ádám Ottó és Vámos Laci értékes művészi munkájának escomptálásával. Boldog vagyok, hogy nem keveredtél a Vígyszínházba, mely az adott helyzetben halálra van ítélve. Nem az én távozásom miatt – félreértés ne essék –, hanem sokkal inkább Malonyai miatt. A monori táncoskomikus győzött. Persze nem így gondolta el, a jeles drámaíró nejjel karöltve, de majd ehetik a szart, amelyben a bekeveredő hajszálok okozzák a hányással elegyített csődöt. Lehet, hogy én nem, de Ti, barátaim, meg fogjátok élni a pillanatot, amikor az „ezredes” egykori vendéglátóipari munkatársával együtt a keresztanyjuk bús picsájába leend; a szakmai értékek pedig őket megillető helyükön.

Évát tegnap búcsúztattam, mielőtt Aczéllal Cubába repült. Istenien nézett ki. Kicsit meghízott. Sajnos nem mellben, seggben. De, mint tudjuk, az élet kifürkészhetetlen. A jövő – az én hitem szerint is – felé szólít. A levélpapír nem oly engedékeny, mint általánosságban vallják. A többit – szóval!

Öllelek szeretettel:
Somló István

V.

Nagyreményű, szeretett, fiatal Kollégámnak, Latinovits Zoltánnak, „Higgins”-alakítása emlékére küldi az egykori, ma már elaggott Higgins:

Somló István
1962. ápr. 4.

VI.

1962. december 25.

Drága Zolikám, – meghatottan köszönöm ünnepi megemlékezésedet. Az értékes mellékletek érdemtelen túlzásával! Édes, egyetlen Évikém is megszépítette disztíngvált magányomat. Kerestem telefonon, de csak édesanyjával tudtam fecserészni.

Franciák vannak itt, kizárólag színművészek. Szombaton, a „Nadrág” előadása alatt Évát fogom öltözőjében illedelmes csókjaimmal megközelíteni.

Január elsején a „Különös találkozó”-t, kizárólag miattad, részleteiben újra megkukkantam. Ne légy nagyon másnapos Szilveszter után, mert a nem egészen érdektelen franciáknak szeretnélek tetszetősen ismertetni. Nagyon szigorúan foglak szemrevételezni, mint azokat, akik hozzám közel állnak, és akiknek művészi érdemét legszívesebben hangszórával közvetíteném a világ legmerészebb tájai felé.

A többi január közepén, a Rómeó és Júlia bemutatója után. Talán egy-egy próbára is benézek – Várkonyi kí-

vánságára és beleegyezésére – de hidd el, úgy élek és izgulok VELETEK együtt, mintha az én produkcióm lenne, művészi életem megcsúfítóinak, Kazán és Kazimir műkedvelőknek kitelepítése után. Mert ez volt a göts – ahogyan Kazinczy első Hamlet-fordítása említette a bökkenöt –, és amelyet drága, egyetlen Évám testközlelől is érzékelt.

Az Újesztendőben – ha addig még elálllok – remélem alkalmam lesz mindezt közvetlen beszélgetések szárnyán is visszaidézni.

Megmozdíthatatlan szeretettel és bizakodással öllek:
Somló István

VII.

1963. január 1!

Zolikám, – persze nem tudtalak megvárni vendégeim miatt. Nagyon tetszettél. Más volt, mint Pálos Gyuri alakítása, de nekem éppen ez a más tetszett. Az előadás, Prókay tisztességes beugrása érdemével, jobb, mint volt. A franciák örjöngtek. Szerintük minden vonatkozásban messze meghaladja még a film hatását is. Megmagyaráz-talak. Tehát, ha Parisba mégy, lesz hová küldjelek obulusokért. Erre is gondolni kell.

Öllek:
Somló István

VIII.

1963. március 12.

Drága Zolikám, – képzelheted, oka van annak, hogy még mindig nem láttam a „Rómeó”-t. Semmit nem láttam. Több mint egy hónapja úgyszólván ki nem mozdulok a lakásból.

A grönlandi időjárás megbénított. Most pedig a hirtelen jött meleg. Reszketek, mint egy nyárfalevél, amelyet Szibériából átfújtak a Rivierára.

Elfogadhatatlan életérzés. Minden reggel csodálkozom, hogy felébredek. Mint „visszajáró kísértet” még délelőtt sem voltam benn a színházban: talán legutoljára akkor, amikor a Mesterházi-darab felolvasása volt. Vendégeim is csak szórványosan voltak. Utálok magam disztíngvált nyomoromban, és sokszor a legszívesebben elülnék magam mellől.

Hogy mered feltételezni azt, hogy esetleg láttam a „Rómeó”-t és nem jelentem magam? Amikor mindentől függetlenül szívem két örökös tagja van a színpadon?!

Örülök, hogy sokat dolgozol. De annak nem, hogy a kimerültség depressióival bajkólsz. Túlhajszoltságból nem fakadhat művészi jó. Ezt nem most mondom, amikor már elhasznált, beteg, öreg szar vagyok – hanem gyakorló színészi életemmel is bizonyítottam. Mikor annyi időm voltam, mint Te, akkor is nagyon gondosan válogattam a tennivalók között. Vígszínházi elkötelezettségemen túl egyetlenegyszer nem vállaltam külön munkát. Nem fizikális megfontolások miatt, művészi teljesítményem sértetlensége érdekében. Filmet is csak akkor fogadtam el, ha színházi menetrendem tolerálta. Igaz, hogy nincs egy vasam se, de még mindig megvetem honunk színjátszásának „diplomás spekulánsait”.

Évát, akit az érzelmek három dimenziójában imádok, szintén félttem a túlhajszoltságtól. Művész számára szinte elengedhetetlen feltételek tekintem az időnkénti semmittevés termékenységét.

Boldog leszek, ha előzetes telefonjelentkezés után együtt eljöttök hozzám, szerettem. De e találkozáshoz szükségesnek érzem, hogy „vevő-készülékem” klimatikus berepülések nélkül, recsegésmentesen szuperáljon.

A „HARVEY”-t utálok. Még be se tettem lábamat a színházba, a „mester” már elküldte lakásomra. Illedelmesen „kikerültem”. Hitem szerint a színház – még az engedélyesebb műsorpolitika szabályozása ellenére – pofonokat kap. Én úgy gondolom – de ez csak kettőtök számára magánvélemény –, hogy a csak „önellátó” pojáca kipróbált hangszíneire szinkronizálta az alapanyagot. (Kérem illő tisztelettel: ki ismeri ennek a „geil” darabnak eredetijét?) Csodálkozom, hogy a dörzsölt Várkonyi ennek a spekulációnak bedőlt. Persze: nincs darab. De ha történetesen sikere lenne, akkor ez nem jelenthet mást és többet, mint az egyetlen színházi csődnek egy újabb kényszer-egyességét.

Azt hiszem, többet pofáztam a kelletténél. De pusztulva és roskadozva is a magyar színészet ügye a legelsőrendű témám.

Öllek, drága, egyetlen Évámmal:
Somló István

IX.

1963. április 14.

Kedves Zolikám, – csak azért írom e néhány sort, nehogy azt hidd, megfeledeztem rólad. Sőt. Illő örömmel tartom nyilván sokrétű sikereidet, annak ellenére, hogy közvetlenül még egyiket sem láthattam. – „Rómeó”, „Harvey”, „Mark Twain” (TV.) – én azért figyelek.

A héten bent voltam a színházban – „Nadrág” ment! – azzal, hogy beszélhessek Évával, Camillal és esetleg veled. Későn érkeztem, az előadás már folyt. Öt percre beevickéltem Tábori Nóra öltözőjébe, ahol 50 fokos hőség fogadott. Sietve lemenekültem a portásfülkébe, lehűlni, és utána gyorsan haza. El is határoztam, hogy amíg nem szűnik meg a színházak abnormális fűtése, semmit nem nézek meg. A portásnőtől tudtam meg – akinél érdeklődtem –, hogy aznapon valamilyen ügyben Székesfehérvárra vittek, tehát nem vagy és nem leszel bent a színházban.

Nagyon büszke vagyok rád, Zolikám! Az „Oldás és kötés”-filmalakításodat még olyanok is figyelemre méltatták, akik nem a legteljesebb rokonszenvvel parkolnak színészi tájaidon. Nekem a szerepek változatossága tetszik leginkább: az ilyen lehetőségekre még ma is vakmerően színérzékeny képzelettel sem mertem gondolni. Örülök, örülök!

Vigyázz magadra! Nagyon sokat dolgozol! Erre vonatkozóan már célzásokat tettem. Nem mindenből fakad művészi jólét. Az „alkotói közérzet” legfigyelemreméltóbb mondata Sztaniszlavszkij összes műveinek.

Valószínűleg Jankovits Mártával megyek a „Rómeó”-hoz. Nem foglak keresni benneteket az öltözőkben. De utána – bőven jelentkezem majd!

Szeretettel, megbecsüléssel:
Somló István

X.

1964. december 17.

Drága Zolikám, – köszönöm 13-i leveledet. Az égvilágon semmi más baj nem történt, csak az, hogy a nyár óta közvetlenül semmit nem tudtam felőled. Azt se tudtam, hol találhatlak meg. Ízléstelen nem akartam lenni, hogy Éva családi telefonján érdeklődjem.

Annál jobban örültem, amikor olvashattam, hogy okosan „beszálltál”, és próbálsz az új darabban.

Megadott új telefonszámodon már kétszer kerestelek, de nyilván rossz időben. Senki nem jelentkezett.

Paal egyszer hívott öt percre. Vinni akart a bemutatóra. De nekem sem az Aranyfej nem kellett, sem a Scala mozi két emelete, az embersűrűs gigászi vadonnal. Érdeklődött utánad. Mondtam, semmit nem tudok, keresse meg a színházat.

Bármennyire sajnálom, de a közeli találkozást nem merem kérni. Nagyon „ramacsul” vagyok – ezért nem járok be a színházba sem – és nem szeretném bánatos pofámmal a Ti ünnepi hangulatokat elmaszatolni. Nyár óta fokozatosan romlik állapotom. Alig tudok járni. Vagy Karácsony után, de legkésőbb Újév után – amikor szobát kapok – beköltözöm a Kútvolgyibe.

El kell végre dönteni, hogy van-e, lehet-e még velem valamit tenni, illetve javítani való.

Éva tiündökléséről – hála Istennek! – tudok. Rövidesen remélem, rímpárban, a Te dicsőségedet.

Közléseidet tudomásul vettem. Egyetértéssel.

Ennyi van nálam. Semmi több.

Most már – mint egy hanyag telefonbeszélgetésben Alice-nak mondtam – nem lábujjhegyen élek, hanem „csúsztatva”. Fontos, hogy senkinek nem tartozom. Ha a szükség úgy diktálja, magamnak halok, senki más kárára.

Drága, egyetlen Évámmal együtt legjobb ünnepi köszöntéseimmel öllelek, csókollak Benneteket:

Somló István

XI.

1965. december 26.

Kedves Zolikám, – cím és telefonszám hiányában csak a színházhoz küldhetem hálás köszönetemet az ünnepi jókívánságokért. (A zsenerózus ajándékról nem is szólv!)

Újévi legjobb kívánságaimat küldöm Mindkettőtöknek: erőt, egészséget, sikereket és mindent, ami még kiegészítésnek szükséges.

Mindkettőtök elfoglaltságának menetrendjét ismerem. Szinte természetesnek veszem, hogy a nekem legjobban hiányzó baráti összejövetelekről pillanatnyilag csak ábrándozhatok.

Csókok, ölelések, kétirányban! Hívetek:
Somló István

XII.

1966. április 5.

Brávó, Zolikám! Nagyon büszke vagyok Rád.
Őző módon szeretném még megélni közelítő Kossuth-díjadat.
Egyenletes szeretettel és nagyrabecsüléssel köszönt atyái híved:

Somló István

Kossuth-díjas érdemesült Évikénket puha puszikkal illetem.

XIII.

1966. december 26.

Édes Zolikám, – hálásan köszönöm gyönyörű betűid jókívánságait, az értékes melléklettel.

Zord magányom kilátójából is mindent tudok és mindent megértek. Csak azon csodálkozom, hogy mindezeket miként lehet kibírni. Színház, film, Tv, Rádió – kivevés nélkül. Jaj, de jó gondolat a rózsadombi vityilló! Félegészség. Füst, korom nélkül, távol a közügyektől. Ha elfogadtok – és ha addig még elállok –, hozatok magamnak egy kis könnyű ülőalkalmatosságot, és félnapokat ott fogok lebzselni portátokon. Esetleg mint vincellér, vagy házőrző eb, havi juttatások nélkül. Nyugdíjaim ellátásomra elégséges. Címek teljes hiányában kénytelen vagyok a színházhoz küldeni soraimat. Nem én tehetek róla!

Drága Évikémmel félig együtt töltöttem a Karácsonyt.

Én az igazgatói páholyban, ő a színpadon. Betegre élveztem magam a magas szintű komédiázásnak ettől a szintéziséstől. Irigyletem a tehetséges-svihák Várkonyit, hogy három ilyen Mohamedánnal, akiknek nem kell Hegyekhez fordulni, ezt a láncreakciót össze tudta szemelni. Bárcsak a helyébe lehettem volna a baljós múltban... Talán még egy nagyon keveset én is hozzá tudtam volna adni.

Drága Évikémnek – cím hiányában – légy szíves egy szilveszteri csókkal születésnapj jókívánságaimat tolmácsolni. Egyidejűleg olvassátok el – ha még nem történt volna meg – Karinthy FRIGYES: „Reménytelen szerelem” című remekművét. Végső esetben, a gellérthegyi pampákon, nyáron, én fogom felolvasni Nektek, kényelmes, könnyű székemből.

Atyai szeretettel ölel, csókol:
Somló István

J E G Y Z E T E K

Somló István Latinovits Zoltánhoz frott tizenhárom levélnek eredeti példánya a Rutkai Éva-émlékszoba kéziratgyűjteményében található.

I.

1961. május 6. Vígszínházi fejléces papíron, de Somló István által géppel frott magánlevél. (Somló István gyakran nem aláhúzta a hangsúlyozni kívánt szót, hanem az írógépszalag piros felével írta!) Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

Nagy Endre – minisztériumi tisztviselő.
a szigorú Meruk - Meruk Vilmos, az MSZMP kulturális dszókere: 1959 és 1962 között a Művelődésügyi Minisztérium Színházi és Zenei Főigazgatóságának vezetője.

Bitskey távozása – a színész Bitskey Tibor 1959-ben szerződött a Vígszínházból a Nemzeti Színházba.

Lóte Attila – a színész 1959-ben szerződött Debrecenből a Madách Színházba. Somló István 1959-ben Debrecenből Miskolcra szerződött.

II.

1961. november 26. Vígszínházi fejléces papíron, de Somló István által géppel frott magánlevél. Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

„múltat verve...” – ironikus utalás Ady Endre Sírni, sírni, sírni c. versére; az eredeti: „Tagadni múltat, mellet verve, / Megbabonázva, térdepelve.”

beatus ille – latin szállóige rövidítése: boldog, aki távol él a közügyektől.

Várkonyi Zoltán – 1961 őszén a színész-rendező még a Nemzeti Színház tagja; 1962 őszén lesz a Vígszínház főrendezője, ekkor szerződik a Vígszínházba Latinovits Zoltán is. Várkonyi előkészületben lévő filmje talán a Mark Twain-tévéfilm, amelyet 1962-ben forgattak, s amelyben Latinovits Zoltán főszerepet játszott, vagy a Foto Háber c. film, amelyben szintén főszerepet játszott Latinovits Zoltán (bem. 1963).

Taar – Taar Ferenc író, színikazdátó, 1961-től a debreceni színház vezetője.

Gyuri – Lengyel György rendező, 1961-től a Debreceni Csokonai Színház rendezője.

monori táncoskomikus – Kazán István rendező, 1957 és 1962 között a Vígszínház főrendezője.

Marton Endre – rendező, 1961-ben a Nemzeti Színház tagja.

[...] – nyomdafestéket nem tűrő kifejezés.

Il y a une... – Az életben egy igazság létezik: lassan teljesedik, de hiba nélkül (fr.).

burberry – burberry: finom gyapjuszövet; itt: a Somló Istvántól örökölt kabát.

[...] – a kihagyott mondat közlése személyiségi jogokat sértene.
O'Casey-darab – Sean O'Casey *Az ezüst kupa* c. tragikomédiáját Kazán István rendezésében 1962. február 3-án mutatta be a Víg-színház.

III.

1961. december 2. Félbevágott papírlapon, géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

Fejes – Fejes Endre író, Latinovits Zoltán barátja.

Nagy ember – ma már kideríthetetlen: Meruk Vilmosra, Nagy Endrre vagy esetleg Kazán Istvánra vonatkozik az ironikus célzás. Somló István egy héttel korábban, november 26-án frott levelében utal arra: Kazán István Lengyelországból hazatérve kideríthetetlen okból, de váratlanul megváltoztatta véleményét Latinovits Zoltán vígszínházi szerződésével kapcsolatban. Ekkoriban szó van arról is, hogy Latinovits Zoltán esetleg a Madách Színház tagja lesz, mindenesetre a minisztérium hozzájárul Latinovits Zoltánnak a Madách Színházban történő vendégszerepléséhez. (Madách Kamara Színház. Peter Karvas: *Éjjeli mise*. Bem. 1962. február 3. Rendező: Rakovszky Tibor. Somló István Palo szerepét játszotta.)

Vámos – Vámos László rendező 1952 és 1955 között volt a debreceni színház főrendezője; 1955-től a Madách Színház rendezője, de a hatvanas évek elején is rendszeresen rendez – elsősorban operaelőadásokat – Debrecenben.

új bemutatónk – 1961. december 1-jén mutatta be a Víg-színház Seregi László rendezésében Eduardo de Filippo *Filumena házassága* c. tragikomédiáját. Aznap jelent meg a *Film-Színház-Muzsika*, s a színházi hetilapban olvasta Somló István Sándor Iván színbírálatát a debreceni Vízkerezt-előadásról. (Shakespeare: *Vízkerezt*. Debreceni Csokonai Színház. Rendező Lengyel György. Bem. 1961. november 17.)

Sándor Iván tolla szerint – „Latinovits Zoltán játszotta Orsinót. Sikeres alakításában megfér a szenvedély és méltóság. Ez a tehetséges fiatal színész képes a nagyság ábrázolására, és ki is tud gyúlni a színpadon. Sokat várhatunk tőle, ezért jelezzük: dikciója néhol még mindig kissé fátyolos.” (*Film-Színház-Muzsika*, 1961. december 1.)

IV.

1962. március 31. Inter-Office Memo fejléces papíron, géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. Boríték: a levélpapír halványkék színével egyező; címzés: Latinovits Zoltán művésznek, Csokonai Színház. Debrecen. A boríték hátoldalán: Somló. – Budapest. – XIII. Victor Hugo utca 45.

Higgins-alakításodat énfelem dedikáltad – G. B. Shaw *Pygmalion* c. színművét Pethes György rendezésében a debreceni színház 1962. március 30-án mutatta be. Latinovits Zoltán – Ruttikai Éva emlékezete szerint – a Somló Istvántól kapott kabátot hordta Higgins-ként az egyik jelenetben.

a „kulcsok” átadásával vagyok elfoglalva – a sokat betegeskedő Somló István már 1961 őszén úgy döntött: egészségi állapota elegendő magyarázat arra, hogy nem szívesen viselt színházigazgatói tiszteletét megváltón, s kérte nyugdíjazását. 1962. július 31-én vált meg a Víg-színházról.

Both Béla – rendező, színházigazgató, fősztályvezető; 1962-ben a Madách Színház igazgatója.

Ádám Ottó – rendező, 1962-ben a Madách Színház rendezője. *escmptál* – leszámítól (fr.); azaz: a tehetséges művészeket a politikai hatalom számára megbízható igazgató tartja kordában és rövid pórázon – így működik a rendszer.

nem keveredél a Víg-színházba – miután 1961-ben nem szerződhetett Latinovits Zoltán a Víg-színházhoz, Somló István úgy ítélte meg: nem lett volna szerencsés vendégszerepléssel ellensúlyozni az oda nem szerződés tényét, különösen nem akkor, amikor már látható volt, hogy Kazán István főrendező alatt nagyon inog a szék. Néhány hónap múlva Kazán István távozott a Víg-színházból, Somló István nyugdíjba ment, új igazgatót (Katona Ferenc, majd Lenkei Lajos) és új főrendezőt (Várkonyi Zoltán) neveztek ki a Víg-színház élére. Latinovits Zoltán 1962 elején a Madách Kamara Színházban lépett fel vendégként Peter Karvas darabjában. És 1962 őszétől lett a Víg-színház tagja, már az új vezetés idején.

Malonyai – Malonyai Dezső, a Víg-színház gazdasági igazgatója 1962 tavaszán.

a jeles drámaíró nej – Barnassin Anna, *Idegen partok előtt* c. drámáját a Víg-színház mutatta be. (1960. február 6. Rendező: Kazán István.)

„ezredes” – az MSZMP apparátusában s a minisztériumban is több volt államvédelmi tiszt dolgozott magas beosztásban, s nem egy volt ludovikás, aki marxistává fejlődött: karrierlovagok s elhű tömeggyilkosok, vegyest. Szükségtelen megnevezni őket. Somló István sem csak egy emberre gondolt, amikor goromba átkait megfogalmazta. Sokan vehetik magukra ezt az átkot, ne fosszunk meg őket ettől az örömtől; s a tudományos szakszerűség némi csorbításával hadd kerüljünk el így egy (vagy több) becsületsértési pert.

Évát tegnap búcsúztattam – 1962 márciusában kulturális küldöttség (Ruttikai Éva, Töröcsik Mari, Herskő János stb.) utazott Kubába; Aczél György miniszterhelyettes vezette a delegációt.

V.

1962. április 4. Fénykép, 20x12 cm. A harmincas évek stílusában készült erotikus aktrfotó, alsó részén kézzel frott szöveg. Kék tinta. Boríték nincs.

elagott Higgins – 1953. március 13-án mutatta be Gellért Endre rendezésében a Katona József Színház G. B. Shaw *Pygmalion* c. színművét. Somló István több mint százszor játszotta Higgins szerepét, majd kérte: váltsák le a szerepről, mert úgy érezte – megöregedett.

VI.

1962. december 25. Félbevágott papíron, géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

Nadrág – Dunai Ferenc *A nadrág* c. komédiáját Horvai István rendezésében 1962. október 8-án mutatta be a Víg-színház Ruttikai Éva és Feleki Kamill főszereplésével.

Különös találkozás – Robert-Duvivier-Jeanson darabját 1962. szeptember 26-án mutatta be Várkonyi Zoltán rendezésében a Víg-színház. Latinovits Zoltán Le Gueven szerepét játszotta. A férfi főszerepet alakító Pálos György megbetegedése miatt vette át decemberben szerepét (Rougier) Latinovits Zoltán. (*Film-Színház-Muzsika*, 1962. december 21.)

Romeo és Júlia – Shakespeare tragédiáját, Várkonyi Zoltán rendezésében, Ruttikai Éva és Latinovits Zoltán főszereplésével 1963. január 17-én mutatta be a Víg-színház.

Kazimir Károly – rendező; 1958 és 1961 között a Víg-színház rendezője, 1961 őszétől a Thália Színház főrendezője.

drága, egyetlen Évám – Somló Istvánt a negyvenes évek óta fűtte mély és őszinte színészbarátság Ruttikai Évához, akivel 1945 és 1948 között együtt voltak a Víg-színház tagjai.

VII.

1963. január 1. Névjegykártya, géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. A boríték címzése: Latinovits Zoltán VÍGSZÍNHÁZ. Budapest. XIII. Pannonia utca 1. Feladó nincs, a bélyeg helyén a boríték szakadt, de feltehetően postán küldte a levelet Somló István.

Prókay beugrása – eredetileg Pándy Lajos készült átvenni Latinovits Zoltán szerepét (*Film-Színház-Muzsika*, 1962. december 21.), de 1963. január 1-jén Prókai István játszotta Le Guevent.

VIII.

1963. március 12. Vonalas írólapra géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

a Mesterházi-darab felolvasása – Mesterházi Lajos *Az ártatlanság kora* c. színművét Horvai István rendezésében 1963. február 22-én mutatta be a Víg-színház. A darab női főszerepét Ruttikai Éva játszotta, az olvasópróba feltételezhetően a *Romeo és Júlia* bemutatóját követő napokban, január 20. körül volt.

Harvey – Mary Chase *Barátom*, Harvey c. vígjátékát Várkonyi Zoltán rendezésében, Páger Antal főszereplésével 1963. március 21-én mutatta be a Víg-színház. Latinovits Zoltán dr. Sanderson szerepét játszotta.

IX.

1963. április 14. Félbevágott papírlapra, géppel frott levél. Aláírás: kék tinta. Boríték nincs.

Mark Twain – 1963. március végén mutatta be a TV Várkonyi Zoltán rendezésében a *Töltsön egy estét Mark Twainnel* c. tévéfilmet; ebben az író szerepét játszotta Latinovits Zoltán.

Camill – Feleki Kamill, aki vendégként játszott a Vígszínházban *A nadrág* főszerepét.

Oldás és kötés – Jancsó Miklós filmjét 1963. március 28-tól vetítik a budapesti mozik – április 14-én már hírei vannak Latinovits Zoltán alakításáról Somló Istvánnak.

Jankovits Márta – 1963 tavaszán a MAFILM Rövidfilmstúdiók gyártásvezetője; jó barátságban volt Somló Istvánnal és Latinovits Zoltánnal. 1963 áprilisában Somló István valóban az ő társaságában nézte meg a *Romeó és Júliát*, de előzetes tervével ellentétben előadás után fölkereste Latinovits Zoltánt és Ruttkai Évát, s Jankovits Márta emlékezete szerint négyesben, hosszan beszélgettek a nagyszerű előadásról.

X.

1964. december 17. Merített levélpapír első oldalára géppel frott levél. Aláírás: piros tinta. Boríték nincs.

okosan „beszálltál” – a Vígszínház Horvai István rendezésében 1964. november 5-én mutatta be Ruttkai Éva főszereplésével Tolsztoj *Anna Karenina* c. regényének színpadi változatát. Ebből az előadásból Latinovits Zoltánt kihagyták. Vronszkij szerepét Bitskey Tibor játszotta. Latinovits Zoltán a következő darabban (*Vercors: Zoo, avagy az emberbarát gyilkos*. Bem. 1964. december 22. Rendező: Várkonyi Zoltán) kapott szerepet – s hogy vállalta, erre vonatkozik Somló István megjegyzése.

Paal – Paal Sándor, Angliában élő magyar származású fotóriporter és filmproducer; Latinovits Zoltánnal kapcsolatos számtalan filmtervéből egy sem valósult meg.

Aranyfej – az első magyar–amerikai koprodukcióban készült filmet 1964. december 10-től vetítik a budapesti mozik.

Scala mozi – 1964-ben: Vörös Csillag; ma: Apolló.
emberstírius gigászi vadon – ironikus hangszílyal idézett Ady-verssor (*Párizs az én Bakonyom*).

Éva tündöklése – Ruttkai Éva kiemelkedő sikere *Anna Karenina* szerepében. Somló István megjegyzése arra vonatkozik: Vercors darabjában Latinovits Zoltán is – reméli – átütő sikert fog aratni.

Alice – Kovács Alice, a Vígszínház művészeti titkára.

XI.

1965. december 26. Halványszürke, kis alakú levélpapír és boríték, a levélpapíron S I monogram. A levélpapír első oldalán géppel frott levél. Aláírás: piros tinta. A borítékon címzés: Latinovits Zoltán művésznék, Vígszínház. Budapest. XIII. Pannónia utca 1. A boríték felső részén: Somló. Bp. XIII. Victor Hugo utca 45.

XII.

1966. április 5. Nagy alakú üdvözlőkártyára géppel frott levél. Aláírás: piros tinta. Borítékon a címzés: Latinovits Zoltán művésznék, Vígszínház. Budapest. XIII. Pannónia utca 1. A Vígszínház szót piros színnel írta Somló István. A boríték felső részén saját lakáscíme.

Bravó, Zolikám! – 1966. április 4-én kapta meg Latinovits Zoltán a Jászai Mari-díj első fokozatát.

érdemesült Évikénk – 1966. április 4-én kapta meg Ruttkai Éva az Érdemes Művész címet.

XIII.

1966. december 26. Halványkék levélpapírra géppel frott levél. Aláírás: piros tinta. Boríték nincs.

rózsadombi vityilló – az Endrődy Sándor utca 67.-ben épülő villa, Ruttkai Éva és Latinovits Zoltán közös otthona.

három ilyen Mohamedán – Ruttkai Éva, Darvas Iván és Bárdy György; Murray Schisgal *Szerellem ő!* c. vígjátékának három szereplője. (Vígszínház. Bem. 1966. október 7. Rendező: Várkonyi Zoltán.)

SOMLÓ ISTVÁN 1947-ben

Váli Dezső Szüts Miklós

A főiskolán, harminc éve, az a kis csaj?! Szélesen vigyorgott, fehér pulóverekben járt. A szünetekben kiflit rágott.

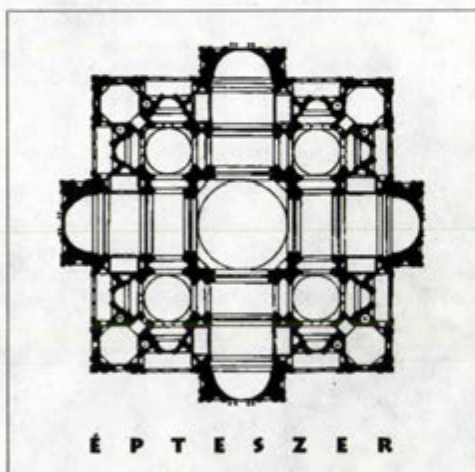
A Holdvilágárok? Ugráltuk át a köveket, sziklafal, vízesés, uzsonna.

Brüsszel? Persze, ronda. Persze, a Főtér. Persze, Rembrandt. Én kibuszoztam az ásványmúzeumba is.

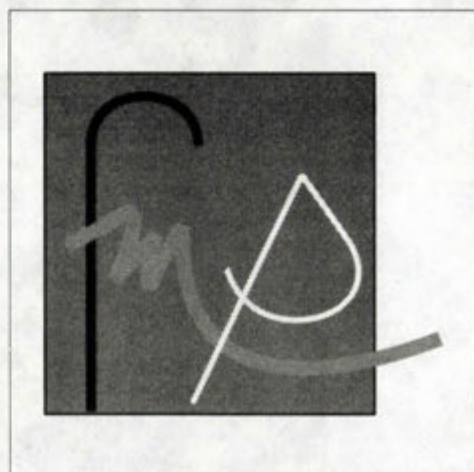
Az a fiú, akinek sose jut eszembe a neve. Geológiát tanít, télen a Chopokon sítel, tanítványaival.

Az a német politikus, aki fütyülni is tud

Az író, aki Palma de Mallorcán élt évekig

MAGYAR MOZGÓKÉP ALAPÍTVÁNY

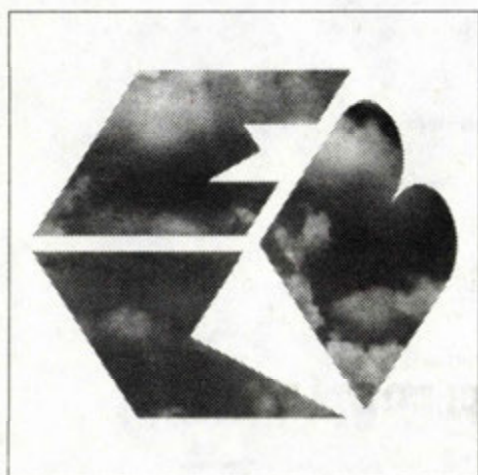

MTV FIATAL MŰVÉSZEK STÚDIÓJA

---

emblémái elé

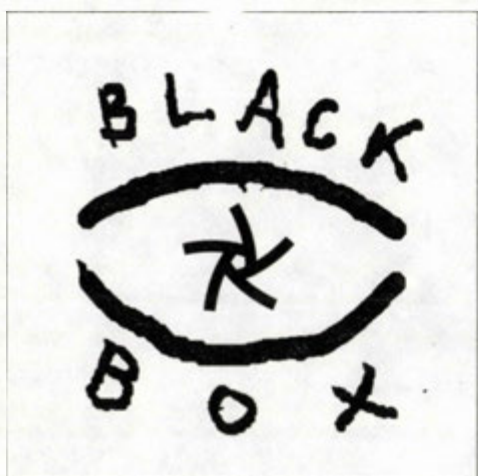
A nagyobbik fiú, a vörös hajú
A Lehel piac, ahol a villamos kettéágazik
A Mercedes embléma, sráckorunkban csak az állami vezetők
A Közért betűk, a maguk tökéletes semmitmondásával
A Lánchíd rajza, plakátokon, amikor valami nagyot akartak mondani
Tegnap az újságban a Szonda Ipszos, tudod, kiskockák
Az A.D. Stúdió, a Dürer monogramos
    azt is a Szüts

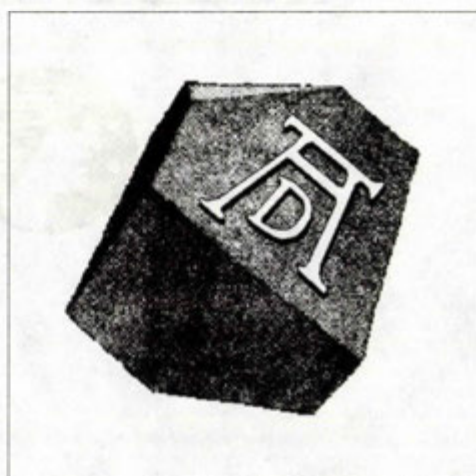
EURÓPAI KERESKEDELMI BANK RT.
(ELFOGADOTT VÁLTOZAT)

SCAN-R MŰHELY

FEKETE DOBOZ KFT.

AD GRAFIKAI STÚDIÓ

2000 ESTEK

1994. november 17-én, csütörtökön este 7-kor tartjuk a következő 2000 estet a szokott helyen, a Merlin Színházban (V. Gerlóczy utca 4., az első emeleten).

Novemberi vendégünk **RÉZ PÁL** irodalomtörténész, laptársunk, a *Holmi* alapító szerkesztője és szállásadója lesz. Igyekezni fogunk minden fontosat megkérdezni tőle. Például azt, hogy szeret-e még kártyázni, s mit játszik a legszívesebben; hogy mekkora tolerancia él benne a konkurens lapokkal szemben; hogy miféle irodalmi mániái vannak (szeretnénk, ha Baudelaire-ről beszélne); és hogy hol tanult meg románul.

A kérdésekre a választ ezúttal is a 2000 esten, a Merlinben, a hónap harmadik csütörtökjén kapjuk meg. Szeretettel várjuk a *2000* és a *Holmi* olvasóit.

LATINOVITS ZOLTÁN Jacobi Viktor *Leányvásár* című operettjében (1957)

URBI eŒ ORBI*

Gozsdu udvar. Minden budapesti átjáróházak fejedelme, a VII. kerület, Király utca és a Dob utca között. Hét épületből áll, közöttük hat udvar. Középtájon van egy törés, ha az ember utána visszanéz, már nem is tudja, honnét indult. Kevés helyen van már meg a maradt ólomveg, pedig a lépcsőházi bejáratokra gondos kezek gyalulatlan fa keresztléceket szögeltek, vélhetőleg az éjjel pityókásan hazatérők okozta kárt megelőzendő. De amilyen az ember... néhol e léceknek is csak a jól látható, ám hült helye maradt meg. Belül omladozó vakolat, vakolatlan bergmannsököttegek, meztelen villanykörték, kibelezett postaládák: pállás, enyészet... A középső udvarban viszont igazi oázis; egy elkertített drótkalickából repkényvegetáció indul két emelet magasra fel. Bent, a karámban a sárga keramikokockákön zöldre festett autógumikban jó fekete magyar föld. A kertés repkény-palánán kerek lukban piros felirat: „Parkfrozni tilos!”. Mindig eltakarja egy Renault 18-as. A Szabó vénsők helyett már Magdolna lánya viszi a boltot. Ha a festett és a valóságos függöny fölött bekapdikunk, deszkafalba ütökzünk, s csinos feliratba. Az ott a Műterem.

A Dob utcai kijáratnál már csak a negyede látszik a négy évvel ezelőtti szocialista plakátnak, melyen három kisgyerek mondta kórusban: „Bácsik, nénik! Ugye ti is Apura szavaztok?”

További átjáróházak, melyeket meg kis kerülő árán is illik igénybe venni. Párisi udvar (V. Ferenciek tere és a Petőfi Sándor utca között – méltatlan hátsó kijárat a Haris közbe); volt Fehér Kereszt fogadó (I. Batthyány tér 4., két csendes udvaron át az Iskola utcába); Unger ház (V. Magyar utca – a Reáltanoda utca torkolatánál – és a Múzeum körút között, tükfa burkolattal, Ybl korai munkája); VII. Klauzál téri csarnok (átjárás az Akácfa utcába); V. Múzeum körút 21. (át a Károlyi kertbe, a középkori városfal egy darabján át); Röser Bazára (V. Semmelweis utca – a Vitkovics Mihály utca magasságában – és a Károly körút között); volt Két Oroszlán fogadó (IX. Kálvin tér 9.).

Egy szobor. Új, komplex szobor és pad, az Arany János utcai metrómegállónál. A teret Podmaniczky Frigyesről, „Budapest vőlegényéről” nevezték el. Az ő kicsiny, pofaszakállas alakja látható most már a tér

közepén, a posztmodern azúrban pompázó pad fölött, kezében a híres nevezetes Adami-szobor, a Városvédő Pallas Athéné. Hogy mivel védi a várost, ha kezében nincs ott attribútuma, a lándzsa? Nyilván a szó erejével, mint Ráday Mihály – az ő műsorának címe utal az ellopott lándzsa... (Kő Pál, 1991.)

Időutazás hátra. 99 éve, mikor megnyílt a Lipótvárosi Kaszinó, nemigen tehettem volna be a lábam – a családom anyagi és társadalmi helyzete nem volt mágnásszintű. 95 éve, azon a márciusi napon, amikor Mark Twain – még mielőtt felkereste Jókai Mórt – nagy, sikeres előadást tartott, talán bejutottam volna. Talán éppen én lettem volna az a valaki, aki meghúzza a bajuszát a poénok után, jelezve: most kell nevetni. (Korabeli sajtójelentés).

Éppen öt éve távolították el az épület Nádor utcai sarkáról a büszke, felszegett állú és kalanszyikóvú munkásört. Azóta nyilvános hely és Duna Palota és választási központ. Az étterem díszítése egy Versailles-jal vetekedni próbáló száz választófejedelemségi kastély pompáját idézi fel. Berendezése a késői kilencszázhetvenes évek nehézkes, ún. „netudd meg” stílusában fogant, jött világra s kopott el. Az étterem vendégköre nagyrészt a baltával faragott arcú, mégse büntügyi vonalon szolgált rendőröktől s nem lecsérült feleségükből áll. A kiszolgálás igyekvő, suta, és határozottan urizálóba hajlik. Ha fogast eszünk, semmiképpen se engedjük meg, hogy a pincér kifilézze nekünk. Vacsora közben „live” esztrádzene szól – az együttesnek neve is van. Az itt vacsorázást feledni nehéz – az újrázás keveseknek sürgető igény. (Duna palota, V. Zrínyi utca 5.)

Megértés a hatvanas évek iránt. Amikor Simplicissimus gyerek volt, büszke volt az újra, a modernre, épülő-szépülő városára, Erzsébet hidastul, Intercontinentalostul. Aztán mindezt meggyűlölte, az Ecsereire járt, és csak az lett a szép, ami régi. Talán a szabadon szípet szerette. Ám most a hatvanas évekbeli egyedi épületek iránt hirtelen megértés, sőt szeretettelje ébredt benne. Főleg a Liszt Ferenc tér 6-alatt található gyermekkönyvtár-épület, vagy a XIII. Hegedűs/Balzac sarki önvallomás, az 56-ban szétlőtt Kilián laktanya körüli új házak. Érti a hatvanas évek frissességét benne, az utazásokat, a könnyebbséget, a modernizációt, az éppen meghúzott ferde vonal feletti borzongást.

Idézet. „A kettős könyvelés az emberiség egyik legnagyobb leleménye, s kívánatos, hogy használtassék minden háztartás gazdaságban JOHANN WOLFGANG GOETHE.” Löszung földszinti osztályterem falán, közgazdasági szakközépiskolában, a bejáratnál jobbra, látható sötétedés után: VII. Wesselényi utca 38. (Ellenőrzendő: a tatarozás után maradt-e valami a maximából. *A szerk.*)

[Homage a Simplicissimus. Az egyszerű lapkészítő embernek lapzártá idején, éjnek évadján rendszerint két alapvető szükséglete támad. Egyrészt ráébred, hogy tápláléknak kevés az egész este szopogatott méregerős mentolos „cukorka”, tehát enni kell valamit (az idézőjel oka az, hogy manapság csakis a *cukormentes* Fisherman's Friend draszt, világháború előtti pléhdobozban szervírozva, hát az az igazi). Másrészt ráébred arra is, hogy elmulasztott kollégáinak fénymásolatot készíteni a közlemények utolsó, törölt változatáról. Szerencse, hogy a simplicissimusi leleményesség az efféle éjszakai ráébredés helyzetekben működik a legintenzívebben.

Irány: a (H)epicentrum! – adja ki a jelzőt a városbúvár lapkészítő, s máris a Margit hid budai hídfőjének déli – iránytűvel nem rendelkezőknek: a Lánchíd felőli – oldalán terem, az alsó rakparton. És láss csodát: e műintézet egyszerre éjjel-nappali salátabár és huszonnégy órás fénymásoló műhely. Ezer szerencse, hogy egészséges, görög, római, francia s magyar saláták mellett cukorban gazdag jégkrémek is kaphatók – csak azt kell kívánni, hogy a személyzet megjelje a gondosan lezárt hűtőpult kulcsát. Ez nem gond, mert mire a vendég a desszertre ér, már megtanulja engedékeny türelemmel viselni a szemrevételező hölgyek békebelinél is komótosabb tempóját. Az már az zred-vegre vall, hogy a fiatalabb(nak vélt) vendégek esetében át-átsapnak tegezésbe, anélkül, hogy tiszteletlenek lennének.

Lehet fehér asztal mellé ülni (a fehér szó nem damasztabroszt jelez, hanem könnyű, anyagában színezett plasztikalkotmányt) az ideálisnál alacsonyabb fehér székekre, vagy magas bárszékekre egy pulthoz, a cég által nagyvonalúan előfizetett napilapkollektió mellé. Bárhol ülünk is, fénymásoltatva vagy eszegetve, mindenünnen szép kilátás nyílna a mozgalmas Dunára – csak hogy a Dunán nemigen történik semmi, éjszaka különösen nem. Ha valaki a sorban gatlástanul előretolódókat szinte észrevétlenül, mégis határozottan megleckézteti, akkor az csakis e rovat gazdája lehet. *A szerk.*]

Simplicissimus

*A rovatot NEM BUDAPESTI olvasóinknak ajánljuk, akik gyakran küzdenek időzavarral a fővárosban. Most Simplicissimus korábbi megfigyeléseiből adunk válogatást.